

SUMARIO

ESTUDIOS

JOSEP MARIA SALOM: *Tramuntanades* 379

JOSE LUIS TERRON PONCE: *Origen, desarrollo y consolidación de la gran propiedad en Menorca (siglos XIII-XIX)* 495

VIDA DE L'ATENEU

CATALINA SEGUI DE VIDAL: *Juliol, Agost, Setembre 1983* 521

TRAMUNTANADES

“Entre tots ens hem oblidat
de Menorca”

(Josep Melià)

PRÒLEG

La vida de Menorca, per ventura la més atzarosa de les cinc illes poblades que es coneixen actualment amb el nom de Balears, s'ha teixit al llarg dels segles a cops de vent, entre una tramuntanada i altra, un factor meteorològic, que si bé no ho condiciona tot, a qualque moment ha servit d'entorn al desenvolupament de fets històrics i suposa al mateix temps una constant per sobre els homes i el pas del temps.

Històries, llibres, articles i treballs monogràfics n'hi ha molts afortunadament complets i publicats; però precisament per la seva extensió, documentació i profunditat, per ventura només són llegits per aquells ja preocupats en conèixer a fons el passat i l'esdeveniment de Menorca.

“Tramuntanades” no descobreix res nou, vol esser un conjunt senzill de notes a l'abast de qualsevol lector, recollides entorn a una illa on vaig tenir la sort de viure uns quants mesos i a la què només vaig trobar el defecte d'esser molt desconeguda pels que històricament som germans i geogràficament veïns de més aprop, és a dir els mallorquins.

Les notes són curtes, sense un ordre establert per endavant, a l'objecte de donar a “Tramuntanades”, l'aparença d'un conjunt de diapositives que s'observen en pocs segons, i se recorden o descarten si no es volen tornar a mirar.

Si “Tramuntanades” pot despertar estimació al què és Menorca a la resta de pobladors de les illes o de gent de parla catalana i sobretot a les noves generacions, l'autor d'aquest treball ja és dona per satisfet.

Josep Ma. Salom va esser professor d'E.G.B. a Migjorn Gran el curs 61-62 i de Didàctica per a Ensenyants a Es Mercadal el curs 80-81.

Té publicats “Defora, plou” (1976), “El fogueró” (1978), “Agrura” (1980), “La torradissa” (1981) i “El cop” (1983) en narració. “Potser” (1979) en poesia. Dins divulgació va col·laborar en el “Corpus de Toponímia” (Sineu, el seu poble natal) i un “Curset bàsic d'Iniciació Cinematogràfica” (Manacor-1980). Col·labora a diferents publicacions periòdiques i ha obtingut premis literaris en prosa i vers.

La nit era fosca, un poc humida i sensiblement freda.
 Un ventet fort feia cruixir els puntals del "J.J. Sister".
 Era vaixell magre de comoditats, però amb certa fama de mariner.
 Abans, havia fet de transport de tropes.

LES COMUNICACIONS

El primer correu marítim regular data de 1854, feia la travessia Maó-Barcelona amb escala al port d'Alcúdia i pertanyia a la Companyia "La Marítima" de Maó.

L'any 1859, aquest mateix vaixell anava i venia entre Maó i Ciutat de Mallorca i un altre un poc més gros, de 137 tones anava de Menorca a Barcelona.

A darreries de segle, exactament l'any 1895, les comunicacions marítimes passaren a ser cobertes per la "Isleña Marítima", fins que a partir de 1918, la Companyia "Trasmediterrànea" es feu càrrec de les comunicacions entre Menorca, Barcelona i Mallorca.

Les primeres comunicacions per avió, daten de 1830 i corren a càrrec d'un hidroavió d'"Air France" que amarava al port de Fornells.

Dins l'interior de l'illa, s'han trobat restes d'una vintena de vies romanes, de les quals la millor conservada és la de la costa de Santa Àgueda.

Cal dir que la més important de les vies romanes era la que unia Magona amb Jamnona, d'uns 50 kms. en mides d'ara i de 288 estadis en mides de llavors. Començava en el Port de Na Gentil i s'han trobat pedres miliàries que deixen constància de quan l'Emperador Trajà la feu restaurar entre els anys 98 al 103 de la nostra era.

El governador anglès Kane feu construir un altre camí entre Maó i Ciutadella, bastant ben conservat i conegut com a "Camí d'En Kane".

La carretera actual entre Maó i Ciutadella, data del 1860 i passa pels pobles d'Alaior, Es Mercadal i Ferreries.

Ara travessava d'una illa a l'altra un pic per setmana.
Sortia de Ciutat exactament el dimarts el vespre.
Navegava tota la nit bordejant la part meridional de Mallorca.
Fer milles era la seva tasca, el seu perquè.

LES DISTÀNCIES

De Maó a	Ciutat de Mallorca hi ha	103 milles	
"	Barcelona	140	"
"	Alcúdia	61	"
"	València	230	"
"	Tarragona	153	"
"	Màlaga	520	"
"	Alacant	260	"
"	Almeria	400	"
"	Cadis	658	"
"	Cartagena	310	"
"	Ceuta	550	"
"	Gibraltar	540	"
"	Eivissa	150	"
"	Ciutadella	35	"
"	Marsella	220	"
"	Tolon	225	"
"	Gènova	345	"
"	Ajaccio	232	"
"	Civitavecchia	340	"
"	L'estret de Bonifaci	226	"
"	Nàpols	420	"
"	Malta	547	"
"	L'Alguer	230	"
"	Canal de Suez	1.574	"
"	Alger	185	"
"	Tànger	575	"
De Ciutadella a	Alcúdia	34	"
"	a Ciutat de Mallorca	88	"

Faltava mitja hora per a amollar amarres.

A més del passatge, el "Sister" encara embarcava mercaderia a la bodega de proa.

Puntals i pasteques relliscaven a cada palet hissat a la nau.

Les grues de terra romanien silencioses i mortes a l'espera de carregar naus de més tonatge.

EL CABOTATGE

Vet aquí unes xifres sobre el cabotatge dels dos principals ports menorquins, l'any 1974 per exemple:

	MAÓ		CIUTADELLA		
	Entrades	Sortides	Entrades	Sortides	
correus	8.958	2.896	correus	1.608	1.608
carguers	110.670	23.548	butaners	3.978	
petroliers	40.769	5.203	carguers	19.516	2.930
tones	160.397	31.647		25.102	3.605

Això suposa un descens respecte a l'any 1973 d'un 24,5 per cent degut en gran part a l'atur en construcció en el que respecta a materials entrats i un augment de sortides d'un 25,7 per cent amb l'exportació de calçat, bijuteria i formatge.

Aquesta baixa no tan accentuada, sinó més progressiva, seguia en anys successius; així l'any 1977 era en les entrades d'un 2,3 per cent respecte a 1976 en el port de Maó.

Els productes importats que minven són generalment: grans, llevors i fuel-oil, sobretot des del 1975 quan la companyia d'electricitat "GESA" va posar en funcionament l'enllaç submarí per a servir electricitat a Menorca des de la fàbrica d'Alcúdia. Enllaç que va entre Cala Mesquida (Capdepera) i Artrutx (Ciutadella).

A Ciutadella també el 1977 disminuïa la importació de materials de construcció i augmentava en un 8,5 per cent els béns de consum.

El "Sister" es trobava atracat vora al "Ciutat de Burgos" que sortiria a les deu de la nit cap a la Ciutat Comtal. Desiara s'aturava un taxi blanc-negre, duent passatgers. Altres, arribaven a peu portant llurs maletes. El meu equipatge era lleuger i reduït, perquè curta havia d'esser la estada a Menorca.

EL VIATGE DE NELSON

Curta, famosa i llegendària fou l'estada a Menorca de Nelson. "Ab el vaxell Foudroyant de 80 canons es arribat el contra-almirant Lord Nelson de Italia". Amb aquestes paraules recollia el Diari de Mahó (1) dia 12 d'octubre de 1789, el fet històric de l'arribada de Nelson a Menorca.

El 4 d'octubre es trobava a una festa que se celebrava a la ciutat de Palermo (Sicília), en companyia de Lady Hamilton.

El 12 d'octubre, després d'aturar-se a Maó va continuar navegant amb la seva esquadra cap a Gibraltar, però vet-aquí que va saber notícies d'Anglaterra per la nau "Bulldog" en torn a l'entrada de vaixells espanyols i no francesos com pensaven abans, al port de Ferrol. Nelson va tornar arrera a Maó, interessant l'ajuda de dos mil homes per anar a reduir Malta i treure fora de La Valetta als francesos.

Sembla provat que fou el 18 d'octubre quan tornava partir definitivament de Maó, ja que consta l'arribada a Palermo el 22 del mateix mes.

Aquesta estada curta del més famós almirall que ha tingut Anglaterra, li va permetre descansar a una finca del port de Maó, mentre minvava un temporal molt fort de Tramuntana que bufava de valent aquells dies.

(1) El "Diari de Mahó" és un importantíssim manuscrit del capità Joan Roca i Vinent, que és conservat a l'Ajuntament de la ciutat.

Els passatgers anaven pujant un ara, un suara.
Al peu de l'escala, una colla de carabiners, en gorra de plat.
Sota la llum del reflector, miraven de front als que pujaven.
Així s'asseguraven que no embarcàs cap sospitós.
Sospitós per a ells, s'entén.

SIMÓ BALLESTER

Sospitós de traició a les autoritats de Mallorca era el cabdill revolucionari manacorí Simó Ballester, àlies "Lo Tort" quan se va refugiar a Menorca.

Era Simó Ballester un dels principals personatges de l'aixecament popular de la part forana mallorquina a mitjan segle XV.

Després d'una de tantes lluites i aventures, quan tornava de Nàpols on havia presentat personalment al Rei les reivindicacions del poble, va reaparèixer a Mallorca el mes d'agost de 1456.

Coneguda la seva arribada per les autoritats de Ciutat, fou perseguit de valent, la qual cosa va fer que anàs a cercar refugi a Menorca.

Així que ho va saber Francesc d'Erill, virrei de Mallorca, va demanar al menorquí Jordi d'Ortafà que l'agafassin i l'entreguessin.

Els jurats menorquins, fent ús dels seus privilegis i simpatitzant al mateix temps en les idees del pagès mallorquí, no executaren l'extradició fins que hi hagué, en tal sentit, ordre expressa del Rei.

Duit a Mallorca, per Nadal del mateix any, fou esquarterat pocs dies després.

El furgó de Correus es va posar ajaçat al costat de babor, vora l'"spring" de popa.

Estava prompte a buidar el seu contingut d'unes trenta saques, que eren embarcades directament des del camió al portell damunt el segon entrepont de la nau.

No hi havia la xerradissa en castellà, pròpia dels immigrants murcians i andalusos que se sent a la sortida del correu d'Alacant.

EMIGRANTS MENORQUINS

La conquesta d'Algèria pels francesos l'any 1830 i la crescuda crisi econòmica què atravessava Menorca aleshores, foren dos factors decisius perquè mig centenar de famílies menorquines s'establissin a Fort-de-l'Eau, duent els costums menorquins al Nord d'Àfrica, animats a conrear les terres que els concedia el govern francès.

L'any 1849 contaven que els emigrants eren 230 i a finals de segle s'estimaven ja en uns 7.500.

La major part dels descendents no tornaren mai més a Menorca quan Algèria va aconseguir la independència, sinó que s'establiren a França, com a ciutadans francesos que eren.

Tan important va esser aquesta emigració que l'any 1854, el bisbe Roda de Ciutadella, els féu una visita pastoral.

En temps de la segona dominació anglesa, l'any 1768, també s'havia produït una altra emigració important. Més de cent famílies menorquines, al front de les quals hi anava el metge Andrew Turnbull i el vicari de Mercadal Pere Camps, emigraren a Florida, als Estats Units.

Sembla que passaren un munt de dificultats i peripècies en aquesta expedició; fundaren New Smyrna i llavors s'establiren a Saint Augustine, on queda encara qualche costum d'origen menorquí.

A proa no embarcaven res damunt la coberta.

Un cotxe quedaria a terra a pesar de les protestes del seu propietari.

Les ordres del primer oficial eren inflexibles: –Res damunt coberta.

El vent podia esser personatge aquella nit.

Com tantes altres vegades.

ISABEL II

El 17 de setembre de l'any 1860 desembarcava a Ciutadella la reina Isabell II.

El motiu no era altre que el d'un temporal tan ferest, que no deixà arribar la nau al port de Maó; on era esperada la reina d'Espanya, el seu espòs i el príncep hereu, anomenat com ara Príncep d'Astúries.

En el seguici d'Isabell II, s'hi comptava també el General Prim i el confés de la reina Antoni Ma. Claret, que més tard arribaria a Sant.

Per terra anaren de Ciutadella a Maó i al dia següent partiren en direcció a Barcelona.

Aquesta visita real tingué lloc vuit anys abans que es produís la revolució del 1868.

Per cert que aquesta revolució va trobar a Menorca un personatge molt curiós com fou el canonge gallec Camilo Mojón, cistercienc, exclaustat, beneficiat d'Astorga, degà de Ceuta i President de la "Junta de Salvación y Gobierno" de Ciutadella.

En aquesta població conten que va embullar fins i tot als seus seguidors, tant en les apologies revolucionàries que publicava, com pels discursos que feia des de ca seva, prometent als ciutadellencs "pan blanco y perdices".

Quan el cambrer em va acompanyar a la cabina de dues lliteres, una damunt l'altra, vaig triar la d'abaix.

No hi havia on rentar-se les mans.

Per això estava el lloc comú enfront, al passadís.

La gent de diners o devia anar en primera o passar-ho malament.

Ell, va assegurar-se que l'ull de bou disposat arran del sòtil, estés ben tancat.

LES CAVALLERIES

Durant l'alta Edat Mitjana, els senyors procuraven oblidar molt sovint l'obligació de viure a les propietats que el Rei els havia donat baix tal condició.

Tothom rebutjava viure a les costes, perilloses sempre per les visites que en sò de guerra venien per la Mediterrània; les quals han donat peu a nombroses llegendes de moros expulsats que tornaven nostàlgics cercant ventura a Menorca.

El camp es trobava bastant despoblat i gairebé només es conreava la Mitjania, part central de Menorca.

Així que no és d'estranyar el fet que els senyors oblidassen intencionadament el compromís de viure a les Cavalleries.

La distribució d'aquestes als senyors es va fer d'una manera bastant solemne a l'església de Sant Francesc de Ciutadella el dia 24 de gener de l'any 1300, davant els oficials municipals de les Universitats menorquines.

Pareix que les Cavalleries repartides foren disset, però no se coneix el nom, per haver desaparegut el registre en el saqueig de Ciutadella de l'any 1558.

A més del terreny en sí, se'ls donava en cada Cavalleria, quan foren repartides quinze parells de bous sarraïns i el dret de senyoriu, anomenat també de fatica.

- Tendrem mala mar?
 - “Dulenta”, “Dulenta”, –va ser la seva resposta.
 - Idò arribarem tard...
 - Està “espusad” que sia gran dia.
- Per un instant vaig pensar que si qualche passatger estava delicat o malalt, aquella travessia el podia acabar d’afitorar.

EPIDÈMIES

També damunt aquest punt, la història de Menorca té coses tristes que recordar.

Per dissort resulta famosa l’epidèmia de còlera que va sofrir el terme de Ciutadella des de l’abril del 1652 fins al desembre del 1653, cobrant-se 636 adults.

Durant aquesta època, concretament el 26 de juny del 1652, començaren a fer-se enterraments en el “Fossar nou”, fora les murades de la ciutat, a la part del Nord.

Una altra epidèmia de còlera va sofrir la mateixa Ciutadella, des del setembre al mes de novembre del 1865. Les morts s’atribuïen primer a còlics, però després se consignen als llibres de difunts com a còlera morbo.

Quan la dominació francesa, hi ha constància que la situació a l’illa era miserable. El Regiment Royal-Comptois quasi va quedar aniquilat l’any 1756 per unes febres malignes.

El Doctor François Passerat de la Chapelle ho conta espantós. Els mosquits se feien bons a les basses de: Albufera, Matagnacil, Casula, Binidonat i Cavalleria al Nord; Calapunté, Trebaluger i Santa Galdana al Sur; Font de San Patrici a Ferrières i Font de Sant Joan prop del port de Maó.

Altres pestes que deixaren mal record foren en temps de Felip II, després de la plaga de rates de 1574 i una altra en temps de Felip III, coincidint amb una plaga de llagosta.

En el castell de proa, quatre o cinc homes es disposaven a començar el seu treball.

Quasi a les fosques, aquells mariners se movien per instint dins un baruller de cordes, politges i cabrestanys, ormetjos propiament familiars per a ells.

Per un que viatja sol, tot allò tenia interès.

Viatge per altra part bastant lliure de preocupacions el meu.

EL VIATGE TRAGIC DE L'AMO EN XEC DE S'UASTRA

“Van pendre tercera. Una nit és bona de passar; ja no feia fred, i no ho pagava sa diferència d'es preu de segona an es d'en coberta, que era un galan tros més baix. Així mateix, l'amo va provar d'obtenir una rebaixa; però es senyor qui despatxava li va dir molt sèrio:

—Si volguéssiu anar penjats a proa, un a cada banda...

L'amo es va embarcar molt entrenyorat. Es vapor li causava respecte: tenia por de que fes ui, i ni ell ni madona, qui eren de la mitjanía, no sabien nedar. També tenia por de pendre's a Barcelona entre tanta gent. Lo que manco por li feia eren es lladres i es “sacadinerus”, aquets perquè ell no aniria darrera falòrnies i s'hauria de ben refilar es mostatxo qui li volgués treure un cèntim de cavallet; i per lo qui toca en es lladres, podien posar-li ses mans a sa butxaca, però es qui ho provàs no la treuria sencera: l'amo En Xec era un braguer capaç de carregar-se La Mola damunt ses espatles, i un toc seu era lo mateix que si el donassin amb un mai. Ja li tastaria es nussos, es qui tractàs d'embaumar-lo, i sabria quin gust tenien.

Mentres van esser dins es port, tot va anar de primera. Com que es van embarcar dues hores antes de sortir es vapor, per por de que aquest els deixàs en terra, l'amo va tenir temps de veure-ho tot; ses cambres, qui el van deixar embavat de lo “guapes” que eren; ses màquines, sa cuina, es bots, sa xemenia; va anar de popa a proa, va conversar amb un mariner sobre es temps ...”

Fragment d'Àngel Ruiz i Pablo

Del pont del capità va arribar l'avís, un xiulet sord.
Amollaren corda a les amarres de proa.
A terra, un home despassava l'estatxa del norai de pedra on estava tensada pocs moments abans.
Llavors feu el mateix amb l'"spring" del mateix costat.

ELS CORSARIS ANTI-FRANCESOS

Totes aquestes o parescudes feines devien ser ben conegudes per aquells valents mariners menorquins que en el segle XVIII trescaven la Mediterrània un molt a l'aventura per aglapiar vaixells francesos.

Havien estat autoritzats el 5 de març del 1793 per una Reial Orde en esser armats en corse les embarcacions comercials de què disposaven.

El 15 d'abril del mateix anys, sortia el xabec "Es Gall" de dos canons i en trenta set tripulants, el qual va arribar a Sardenya i Nord d'Àfrica, sense viure aventures dignes de contar.

El 27 d'abril sortia així mateix la fragata "El Gavilán" bastant més preparada per encalçar francesos, ja que comptava amb una tripulació de cent trenta-quatre homes i un armament de devuit canons. Va recórrer durant quatre mesos les costes de França, itàlia i Berberia.

El primer de maig sortia el llaüd "Sant Ferran i Sant Antoni" en només vint-i-sis homes. Quasi un mes després va tornar a Menorca amb una tartana francesa "Santa Ana" que havia apressada a la sortida de Tolon, carregada de sal.

El darrer corsari fou "El Terrible Vencedor", un bergantí amb noranta homes de tripulació, que el disset de maig emprengué navegació per La Calàbria i les costes de Nàpols.

Des de terra, una matxina allunyà l'escala per on havia pujat el passatge.

A partir d'aquell moment ja no es podia ni pujar ni baixar.

El ventet feia bamboletjar la lona dels costats d'aquella escala, on en lletres blaves mig esborrades es podia llegir "Trasmediterránea".

De la coberta de la nau, retiraren el reflector que il·luminava l'entrada.

TORRES DE DEFENSA

Tenien dos o tres pisos, fora escala fixa, que solien retirar des de damunt quan havien pujat els que s'estojaven fugint de l'enemic, quasi sempre vingut per mar.

Solien esser de planta quadrada, parets gruixades de mamposteria i matacanes coronant moltes d'elles, detall que s'ha perdut bastant amb el pas del temps.

Entre els segles XIII al XVI se sap que era una gran preocupació pels menorquins, la de mantenir murades i torres de defensa, construir-les i reforçar-les, ja que la Mediterrània estava infestada de pirates.

Resulta curiós observar que el mapa medieval se correspon molt amb el mapa arqueològic, assenyalant com a redols més habitats del Sud i la part occidental, mentres estava despoblat el Nord de l'illa. Això ens dóna a entendre que segles envant, segles després, els menorquins temien a uns determinats navegants.

Les torres de defensa foren promocionades ja en temps de Jaume II de Mallorca, a ran d'atorgar les Cavalleries en sistema feudal als senyors.

Són Torres d'aquests tipus, les de Quart i Saura i al Nord i Sud de Ciutadella respectivament; Cavalleria al Nord de Menorca; Binisaida en el terme d'Es Castell; Alcaufar Vell i Binifadet a Sant Lluís; d'En Gaumés a Alaior, per citar uns exemples.

El furgó de correus ja se'n havia anat quan els carabiners partiren amb un jeep.

El "Sister" començava a girar damunt de si mateix silenciosament.

Partíem.

De Menorca només coneixia el que havia estudiat a l'escola.

L'ILLA

Menorca és la terra més oriental d'Espanya, una illa per on passa el paral·lel 40.

Té una llargària màxima de 47,800 kms. entre les puntes de Bajolí i La Mola i una amplària de 19,510 kms. entre Son Bou i Na Guiemassa.

La superfície es conta en 701,84 kms. quadrats i el voltant a tot el redó és de 220 kms. pel camí de Cavalls, mentres que per mar es conten 72 milles.

Entre Mallorca i Menorca la profunditat de la mar oscil·la entre els 75 i els 85 metres, en fons d'arena, mentres que entre Menorca i Barcelona, la sonda ha registrat fins als 2.340 metres de profunditat.

Els ports naturals coneguts i emprats des dels temps prehistòrics són: el de Maó amb 5,500 kms. de llargària i una amplària que va dels 240 als 750 metres. El port de Ciutadella de 1.100 metres de llargària. El de Fornells de 5 kms. de llarg per 2 kms. d'ample, però de poc calat. L'històric de Sanitja, passat el cap de Cavalleria en direcció a Ponent i el d'Addaia, de 3,500 kms. de llarg, amb una amplària inferior al mig km.

En dia de bon temps, és sempre una incògnita la navegació pel canal, d'unes 18 milles, que separa les costes de Capdepera de les ciutadellenques.

El terreny té tres zones bastant diferenciades de Nord a Sur: Tramuntana, Migjania i Migjorn.

Un petit remolcador estirava la proa per la part fosca del Club Nàutic.

La barqueta del pràctic, un poc més enfora, semblava desafiar la negrura de les aigües tèrboles del port.

Recolzats a la barana, una parella de núvis emprenien la seva lluna de mel.

Un "1.500" del darrer model amb un llaç blanc posat a l'antena, els havia duit al moll.

L'ANY DELS CASAMENTS

Com a l'any dels casaments és conegut el de 1820, les xifres canten i l'anècdota és curiosa:

MATRIMONIS

	xifra habitual	xifra de 1820
Maó	60	140
Ciutadella	50	113
Alaior	25	114

La cosa venia de deu anys abans; el govern espanyol necessitava homes per a lluitar contra els francesos, i els menorquins se mostraven molt contraris al fet d'anar a la guerra. Recordem que ells, al cap i a la fi tenien un bon record de la dominació francesa.

A Maó, Es Castell, Alaior i Sant Lluís hi hagué un moviment revolucionari contra les autoritats quan cridaren a quintes; foren cremats alguns edificis públics pels grups que capitanejaven un tal Joan Mercadal "La Broma" que més tard moriria ajusticiat a Ciutat de Mallorca.

Es posaren moltes grosses, de 50.000 duros a les poblacions de Maó i Alaior, si bé no els arribaren a pagar, per tal motiu.

L'any 1820 tornaren a cridar a quintes.

El rebuig del poble a l'exèrcit era el mateix, la revolució d'abans havia fracassat i sorgí l'enginy legal: els casats estaven exempts del servei militar.

Així fou com els joves se casaven depressa i corrents per esquivar el servei militar.

Les nou del vespre.
Llampeig a tramuntana.
Un sol cop de sirena.
La sortida era puntual.
Altre temps l'arribada hauria estat una incògnita.

EL VIATGE D'ALFONS III

Quan l'almoixerif àrab de Menorca, l'any 1282 rebia en sò d'amistat al centenar i mig de veles de Pere III el Gran que anava camí d'Àfrica, sembla que va saber avisar les ciutats de Bugia, Alcoll i altres, prevenció que féu fracassar l'expedició aragonesa.

A ran d'aquest fet, les Corts de Lleida aprovaren la conquesta de Menorca, però mort el rei l'any 1285, la tasca va esser per al seu fill Alfons III.

A la tardor del 1286, les Corts d'Osca feren crida general. El novembre partiren les naus del port tarraconí de Salou, passaren les festes de Nadal a la Ciutat de Mallorca, s'afegiren quaranta naus d'En Jaume de Sicília i a cap d'any, una tramuntanada sorprengué l'esquadra enfront d'Artrutx, esbarriant naus per tots els indrets: Cabrera, Capdepera, Port de Manacor i Porto Petro reberen part de la flota.

Refets del temporal, per la festa dels Reis del 1287, Alfons III arribava a l'illa dels Conills, dins el port de Maó, coneguda des de llavor com Illa del Rei.

El dia de Sant Antoni triomfaren catalans i aragonesos, malgrat que els musulmans eren molts més.

Alfons III va conquerir primer Maó i una setmana després se rendia la capital, Ciutadella. Tot va passar als vencedors, finques i propietats. Els musulmans romanien esclaus si no tenien set dobles i mitja com a rescat per persona.

La proa apuntava a l'indret dels molins del Jonquet.
Molins retuts ja de la seva tasca de moldre.
Un altre xiulet avisava aquest pic als mariners de popa.
Era el moment d'afluixar primer i recollir després, les amarres
que lliurarien per complet la nau de l'espigó.

MOLINS I MOLINERS

El moliner havia de vetlar prou ferm les girades del vent, que el podien deixar amb un tres i no res sense "mulí"; per això solien guaitar sovint pels finestrons a fi de saber en tot moment que feia el seu possible enemic: el vent huracanat.

Els moliners solien dur barret blanc, de punt de calça amb la perilleta empinada i roba vella blanca.

Es pot comparar un poc la seva feina a la del mariner, per aqueixa vetla contínua dels vents, tant per aprofitar-lo, com per a evitar que un excés l'hi esbarriàs el negoci.

Les veles tenien diferents noms com ocurr a les dels vaixells. Vela plena o vela estesa; encreuada, polenes, escapçades i escurterades. Es deia desenvelat quan no n'hi ha cap, i vela plegada quan les tenien fermades en el centre de l'antenna.

Encara més dolent que el vent de tramuntana, solia esser el de Mestral, el que li creava més problemes; això feia que en tocar la nit, deixassin les aspes girades a Mestral, per aturar que de cop i resposta li prengués l'envelat.

A Sant Lluís, per exemple, terra de molins, el "Mulí de Baix", el darrer que ha funcionat, va ser destruït per un vendaval a començaments d'agost de l'any 1951, on en poques hores, antenes i engranatges romangueren a un hort veïnat.

Aplegada la darrera estatxa; el cabrestany de proa, fent molt de renou de cadenes, recollia a estribor l'àncora que havia romàs tot el dia dins el llim del port de Ciutat, cada vegada més embrutit.

A mesura que enfilàvem la bocana del port, deixant la farola a mà esquerra, les corrioles que aguantaven els bots de salvament, començaren a cruixir.

EL PORT DE CIUTADELLA

Es dóna per un fet que foren els fenicis els fundadors de la vella Jamma (segle VI a IV a. de C.) i que les seves naus arribaren a aquest port per recollir els productes que els seus comerciants intercanviaven als nadius.

Pels restes trobats en la neteja de la ria, se sap que les naus romanes també el frequentaven.

A l'alta Edat Mitjana, Ciutadella copsava la major importància com a població menorquina, confirmada en la conquesta i occidentalització de l'illa per Alfons III d'Aragó.

Port petit però capaç per galeres i xabecs, ben emplaçat enfront de les costes del Regne de Mallorca.

Hi ha motius per a creure que la decisió anglesa presa el 1722 en traslladar a Maó el Tribunal i la Reial Universitat de Ciutadella, durant la primera dominació anglesa, no fou solament deguda a les indiscutibles possibilitats del port de Maó, sinó també per l'hostilitat ciutadellenca haguda en diferents succeïts en contra dels anglesos.

El port de Ciutadella torna a recobrar importància durant la revolució industrial del segle XIX quan Pere Cortès introdueix la indústria del calçat i les naus de cabotatge duïen matèries primes i tornen manufactures a Espanya, Itàlia, França i Alger. Aquí s'hi establí una colònia menorquina on hi duïen cantons de Platja Gran i Santandria, bovedilles i teules.

El diputat a Corts, Teodor Canet, demanava l'any 1931 una eixampla del port que ja se projectava des del 1903 sense dur-se a terme.

A mitja màquina el "Sister" s'allunyava del castell de Bellver encara il·luminat.

La seva torre de l'homenatge, és com la reina i senyora que presideix la badia de Palma.

Sobretot en dies de festa.

El pipelleig del far de Porto Pi era per moments més dèbil.

LES FESTES DE 1812

Vent fort de Mestral bufava el 17 de setembre de 1812, al començament de les festes que s'organitzaren per a proclamar a Menorca la Constitució del 1812.

El Mestral va fer volar banderes i tota mena de paperins i alimares que s'havien penjat a Maó per tot arreu.

Això no va impedir que a la matinada del dia 19 tronassin Salves a l'Esplanada i en el port per part dels vaixells ancorats. El mateix matí fou proclamada la Constitució a les Cases Consistorials; el públic omplia la plaça i el batalló de Burgos donava solemnitat a la festa. El vent apagava les atxes de cera i només respectava els fanalets dels agremiats.

El capvespre, les autoritats juraren la nova Llei al Palau del Govern Militar.

El dia 20, la juraren clerecia i poble a la parròquia de Santa Maria i el capvespre ho feren els soldats del batalló de Burgos i suïssos d'Es Castell a l'Esplanada. El vespre hi va haver focs artificials i balls.

L'endemà, dia 21, encara seguia el sarau, Tedeum a l'església del Carme i simulacre de combat entre naus espanyoles i franceses en el port.

Dinars i bulla a rompre, i alliberament de presos per l'indult atorgat, foren altres dates d'aquesta commemoració política.

Dins la badia, en direcció a L'Arenal i Cala Blava no es veien els llums acostumats de les barques que hi solen pescar calamar les nits de bonança.

Retallada dins un cel de tempesta, la silueta airosa de la Seu quedava difusa vora Cal Bisbe.

Afora no hi feia estar de res.

EL PABORDE

En el transcórrer de l'Edat Mitjana, fins que fou restaurat el Bisbat independent l'any 1795, la màxima autoritat religiosa menorquina era El Paborde, del que el nom complet era: Molt Reverend i Molt Il.lustre Senyor Paborde de Menorca.

El càrrec corresponia al rector de la parròquia de Ciutadella, actual Catedral. Representava al bisbe de Mallorca i el seu nomenament era de proposició reial, d'acord amb la normativa exposada en el Pariatge per Jaume II de Mallorca.

Les altres dignitats en matèria eclesiàstica eren el Vicari General i el Comissari insular del Sant Ofici, donant-se a vegades la coincidència dels tres càrrecs en una mateixa persona.

Propietat al servei del Paborde era l'anomenada "Pabor-dia", finca donada per Alfons III després de la conquesta de Menorca.

Clergues i beneficiats eren nombrosos a Menorca, d'aquí es desprèn la importància del Paborde com autoritat religiosa de l'illa, en veu i vot quan es reunia el sínode de Mallorca.

Els clergues solien estudiar en diferents convents menorquins i pel doctorat anaven a Mallorca, Montpeller, València i fins i tot a poblacions italianes.

A la cambra de coberta, la tancada s'entén, una dotzena de soldats es disposaven a passar la nit.

Cantant, rient, mig ajaguts a les butaques de fusta, fixades al trespol corvat, sempre necessitat d'un baldeig millor al que li havien fet abans de partir.

Potser que el destí d'ells fora Es Castell o La Mola.

ELS MILITARS EN EL SEGLE XVII

En el segle XVII ja era bastant important l'estament militar a Menorca, sempre amenaçada pels enemics d'aquells que comandaven l'illa a cada contrada.

Els castells de Sant Antoni de Fornells, de Sant Felip a Maó i de Ciutadella solien esser on hi havia més tropes.

És sabut que Ciutadella tenia una guarnició entre 40 i 130 homes, segons era el perill que les autoritats considerassin més o manco imminent.

Se contaven tropes regulars, forasteres; catalanes a Ciutadella i castellanés a Sant Felip.

En el camp hi havia diferents capitànies: cavalleria lleugera i de paisans, per moments de dificultats més crescudes.

Els soldats eren d'ofici per tota la vida i quan ja eren vells, rebien el sou sota el nom de soldats de plaça morta.

Era feina dura i mal pagada; en temps de pau s'havien de guanyar les sopes fent altres feines manuals quan no arribava el sou; cosa per altre part ben freqüent en temps dels Austries, i a vegades no els quedava altre remei que vendre l'arcabús i l'espasa per poder menjar.

Sabia pels meus pares que la guerra haguda poc abans de jo néixer, havia estat molt crua a Menorca.
 Infinitament més que a Mallorca.
 Però això avui no tenia que veure amb el meu viatge.
 Ni amb el que feien aquells soldats.

GUERRA DE MENORCA

És coneguda com a Guerra de Menorca l'enfrontament naval del 1463, com a continuació de la sublevació catalana contra Joan II de la Casa Aragó-Trastàmara.

Enfrontats el regent Pere de Belloch i el governador Arnau de Foxà, aquest feu penjar de les finestres del palau de Ciutadella uns quants presoners que hi romangueren morts.

Els homes de Belloch com a resposta mataren ostatges dels que tenien, i bombadejaren el Palau l'any 1452.

Destituïts Belloch i Foxà pel Virrei de Mallorca, fou nomenat governador Jordi d'Ortafà.

El conflicte no acabà amb el nou governador; una espècie de "quinta columna" catalana va arribar per Maó encapçalada pel citat Belloch, afegint-s'hi els seus partidaris. Conjuntament intentaren sublevar Ciutadella i s'apoderaren de Maó.

Des de Mallorca anaren dues galeres i altres naus a Ciutadella, ciutat que va quedar per Joan II, mentre altres naus catalanes reforçaren la població de Maó.

L'illa dividida amb escaramusses marítimes a voler, va viure així un grapat d'anys, fins a la caiguda de Maó entre el 1466 i el 1470, segons assenyalen diferents autors.

Dins el poc traüll dels passatgers no es veien turistes.

Les dates no eren adequades.

El vapor tampoc.

La travessia Alcúdia-Ciutadella, de dia, resulta més agradosa.

EL TURISME

De les quatre illes Balears, amb excepció de la militaritzada Cabrera, és sense dubtes Menorca la que s'ha vist menys influenciada pel fenomen turístic.

Se considera la data del 1960 com el començament de l'esdeveniment turístic, progressiu al 1962 i que fixa a 1963 el de planificació de la primera urbanització a vorera de mar, la de Cala En Porter.

El mateix 63, el Foment de Turisme de Menorca assenyala públicament la manca d'un organisme aglutinant, diem-li capítol insular o mancomunitat de municipis que tractàs d'organitzar la promoció turística de l'illa.

El creixement d'urbanitzacions ha estat constant, empès moltes vegades per capital estranger, però afortunadament sense colapçar el paisatge a la manera que desgraciadament ha succeït a Mallorca i Eivissa sobretot.

A la costa Nord, paratges com S'Arenal d'En Castell, Na Macaret, S'Albufera; al Sur Sa Canessia, Son Bou, Santa Galdana o Santandria a Ponent, són llocs avui on arriben gents de molts de països occidentals a viure llurs vacances els mesos de l'estiu.

El nou aeroport construït l'any 1969 ha estat factor decisiu per a millorar el capítol de comunicacions; però de totes maneres, la serietat dels seus habitants, la carestia dels queviures, el què fa que les agències posin a bon preu l'estada a Menorca, i per ventura el respecte a les pedres mil·lenàries, fa que el turisme sia a Menorca un fet positiu i no una plaga.

Unes monges, sempre emparellades, que ja havia vist abans de pujar, s'acostaren temoroses al baret del vapor.

Demanaren una aigua mineral.

La més jove pagà contant les monedes una a una.

L'altra semblava que dissimuladament passava les contes del Rosari sota els plecs de l'hàbit negre que vestia.

Begueren i baixaren de seguida a la coberta de les cabines.

EL CONVENT DE CONCEPCIONISTES

La fundació del convent de Concepcionistes "monges tancades" a Maó, comença amb l'interés per fundar-lo que demostrà amb una visita pastoral el bisbe Vich i Manrique l'any 1585, que dos anys abans les havia fundat a Sineu.

L'any 1859 s'encarregà a una Comissió que seguís endavant el projecte; hi havia dubtes sobre si fundar Benedictines o de Santa Catalina de Siena.

Trobat un solar entre la Sala i les penyes de la mar a Maó, el 1615, es posà la primera pedra de l'església el dia 11 de novembre del 1616; dos anys després, el 1618, se començava el monestir, reformant unes cases comprades vora l'església.

Tot arreglat, el 28 de juny de 1623, sortiren de Sineu tres monges concepcionistes, que foren rebudes amb honors i festa primer a Ciutadella, on desembarcaren i llavors a Maó. S'afegiren sis aspirants i l'any 1700 el nombre de religioses ja era de 30 monges.

En el segle XVIII augmentà el nombre fins a 37 monges; en el començament del segle XIX passaven crisi econòmica, superada l'any 1827 quan entraren 26 religioses, llavors la crisi fou d'idees entre ciutadallenques i maoneses. L'any 1837 una ventada va tomar gran part del mur que hagueren de reconstruir.

A finals de segle reviscolà la vida del convent; l'any 1936 hagueren de sortir i el convent se convertí en presó. Finalment el dia 11 de febrer del 1940, tornaren ocupar el convent les mateixes concepcionistes de Regla molt estricta, segons les directrius de la fundadora de l'Orde, la Beata Beatriu de Silva en temps de la Reina Catòlica.

Un oficial recolzat prop de la cabina del telegrafista escoltava un transistor.

Era el temps en que el "parte" de notícies es radiava a les deu. El lloc era estret, com tot el vapor i quan passava vaig sentir de rampellada la veu del locutor.

El Ministre d'Assumptes Exteriors reevindicava Gibraltar davant les Nacions Unides.

Com si això fos notícia o servís per qualque cosa.

TRACTAT D'UTRECHT

"El Rei Catòlic, per si mateix, els seus hereus i successors, cedeix també a la corona de Gran Bretanya tota l'illa de Menorca, traspasant-li per a sempre tot el dret i ple domini damunt dita illa i especialment la ciutat, castell, port i defenses de Menorca, anomenat vulgarment Port-Maó, juntament amb els altres ports, llocs i viles situades en la referida illa. Però es preveu com a l'article anterior, que no es doni entrada ni acollida a Port-Maó, ni a altre port de la dita illa de Menorca, a naus de guerra de moros, que puguin infestar les costes d'Espanya en corse; i sols se permetrà l'entrada a dita illa als moros i a les seves naus que venguin a comerciar, segons els pactes que hagin fet amb ells. Promet també S.M. Britànica que farà que tots els habitants d'aquella illa, tant eclesiàstics com seglars, puguin gaudir segura i pacíficament dels seus béns i se'ls permeti el lliure ús de la religió catòlica romana; i que per a la conservació de la religió en aquella illa es prenguin mesures que no pareixin oposades per complet al govern civil i lleis de la Gran Bretanya. Podrán també gaudir dels seus béns i honors, els qui al present estan al servei de S.M. Catòlica i que encara permanesquin en ell, i serà lícit a tot el que vulgui sortir d'aquella illa, vendre els seus béns i passar-los lliurement a Espanya".

Article 11 del tractat d'Utrecht, firmat el 14 d'abril del 1713.

Abans de beure qualque cosa i anar-me'n a dormir, vaig menjar un panet amb formatge que ma mare m'havia preparat.

Cara coneguda no em veia ni una.

Això, d'altre part, no era estrany.

Viatjava tot sol i era la primera vegada que feia aquesta travessia.

És quan hi ha temps per observar el què ocorre.

Per avorrir-se.

O per pensar.

FORMATGE

Uns set litres de llet se necessiten per aconseguir un quilo de formatge tendre menorquí.

Les peces solen esser d'uns tres quilos de pes quan és tendre, reduint-se a només dos quilets aproximadament als sis mesos d'haver estat fet.

El formatge es feia tradicionalment a les cases de fora vila, emprant un noranta per cent de llet de vaca, generalment de raça holandesa i un deu per cent de llet d'ovella.

El formatge típic és fet sense motlo, és el mateix drap estret i fermat el que dona atxura a les peces.

El costum que tenia la gent dels llocs, era el de cada setmana lliurar als exportadors els formatges frescs, perquè aquells els guardassin, curassin i duguessin a vendre a les altres illes i a la península.

La comercialització del formatge en racionetes no ha llevat, sinó al contrari, gens de mèrit al formatge de peça menorquí.

Una qualitat que té aquest formatge, és l'absència quasi absoluta de fermentacions, detall degut al fet que s'hagi pres la quallada abans que la llet hagi refredat, tot d'una després de munyir les vaques. Així no es veu afectada la llet per altres fermentacions.

El cambrer del baret netejava els tassons amb un drap.

—Un café amb llet, per favor.

—“Cómo dice el señor”?

—“Pues, un café con leche”.

—“Servido el señor”.

—“No es usted de las islas, verdad?”.

—“De Vigo, señor, llevo dos meses en este buque”.

LA LLENGUA

Es curiós el fet que la llarga presència d'estrangers, anglesos i francesos en el segle XVIII hagi tingut una mínima incidència en el llenguatge quotidià dels menorquins.

Hi ha un testimoni de l'enginyer militar anglès Armstrong de l'any 1740, quan se duïen trenta dos anys de dominació, en què escrivia que la gent és tractable, referint-se als illencs quan nosaltres (els anglesos) hem après la seva llengua.

Anys després, el 1781, el Dr. Pere Pons assenyalava en una memòria que el poble conservava la Religió i la Llengua pròpia, malgrat els anys de dominació anglesa, i se llegia en aventatge el francès, malgrat el poc temps de dominación d'aquest país.

De fet són mals de trobar gal·licismes i anglicismes en el parlar de cada dia, exceptuant unes poques dotzenes de mots concrets. La influència de les nacions esmentades fou per tant econòmica i social, més que cultural.

Tampoc el castellà no va esborrar mai la parla catalana en modalitat menorquina, malgrat els esforços que feren alguns sectors quan Menorca tornà a ser definitivament espanyola.

A Ciutadella, al començament del segle XIX, hi havia una escola de castellà per al.lots de bona posició, promocionada pel bisbe Juano i els llibres sacramentals s'escrivien en castellà; però la influència no ha estat massa important.

Vora l'entrada a la sala de màquines, el cuiner buidava un poal de fems directament a la mar.

El tuf d'olí frit arribava un tros enfora al nas més endormissat. Malgrat que paroles i paelles estaven ja escurades i penjades, després de sopar.

Els únics mariners que passaven desira s'havien posat un impermeable groguenc.

Devien esser els del torn de nit.

SALSA MAONESA

No estan totalment aclarits els dubtes sobre si la famosa salsa maonesa duu aquest nom per la capital menorquina o per la població francesa de Mayenne.

Conegut és a canvi, el fet que els francesos dominadors de Menorca l'any 1756 sota les ordres del duc de Richelieu, conegueren aquesta salsa acompanyant el peix i la dugueren a França en tots els honors de l'art de cuina. Fins i tot, és fama que Richelieu le va donar a conèixer a la famosa Madame Pompadour; així que aquesta mescla d'oli d'oliva, ou i all, passà a les cuines de París i Versalles per la porta de les cortessanes.

No obstant s'ha trobat una descripció poètica d'un tal Lancelot, anterior a aquesta fetxa, descrivint la dita salsa, el que fa creure no era invent menorquí.

Per altra part, aquest "alioli" o all-i-oli, en petites variants de gust se coneix a gran part de la Mediterrània.

El que si és ben menorquí, és l'escupinya gravada; se cria al port de Maó i se menja crua amb unes gotes de llimona com aperitiu.

També la cuina de Menorca compta amb un ample repertori de rostits, pa rallat, aubergínies al forn, crespells i amargos, que les dones de l'illa han sabut transmetre de generació en generació.

Els soldats se tapaven amb unes mantes marrons que qualque mariner els devia haver deixat.

Dos d'ells jugaven a cartes damunt una maleta de fusta.

Tal com avançava la nit, pareixia oportú prendre llitera i posar els ossos plans abans de més raons.

Així ho vaig fer, acompanyat d'una novel·leta d'En J. Mallorquí, comprada per quinze pessetes al kiosk del Born, abans d'embarcar.

LA PRE-RENAIXENÇA

És possible que la influència estrangera fes fruitar escriptors que cultivaven el català abans de la Renaixença, començada formalment en l'Oda d'Aribau.

Joan Ramis i Ramis (1746-1819), descendent de mallorquins i fundador amb els seus germans de la Societat de Cultura de Maó el 1778, on els anglesos havien d'expressar-se en català; té una obra cabdal en "Lucrecia", pràcticament l'única tragèdia neoclàssica catalana, de versos molt correctes, feel a les tres unitats i que suposa una apologia a la llibertat política. Fou publicada l'any 1968 per Jordi Carbonell. Doctorat en Dret a Avinyó, té Ramis un poema èpic "La Alonsiada" o Conquesta de Menorca per Alfons III. Als darrers anys va fer versos en castellà a Cifuentes i examinava mestres per a escoles espanyoles.

Altre autor a tenir en compte és Antoni Febrer Cardona (1761-1841), escriptor en prosa i vers. Les obres més destacades son: "Gramàtica menorquina", un "Diccionari manual menorquí-castellà-llatí" i uns exercicis del Via Crucis.

Ferran Patxot (1812-1859) va tenir una ampla producció en castellà ja en ple romanticisme, firmava moltes obres amb el pseudònim de "Manuel Ortiz de la Vega"; obres com "Los héroes y las grandezas de la Tierra", i "Las ruinas de mi convento".

El "Sister" s'engronsava cada vegada amb més força, a mesura que emproava al Sud, disposat a bordejar el migjorn mallorquí.

A les vuit planes i mitja dotzena de tirs, vaig deixar la novel·leta davall d'aquell bolic que amb molt d'optimisme se podia anomenar coixí.

Tant el matalàs com el coixí, tenien poca llana.

Provar de dormir-me era l'objectiu immediat.

LES OVELLES

Han estat sempre uns dels animals cuidats pels menorquins per abastir el seu propi consum de llet, carn i llana. Mentres que l'exportació ha estat lleugera respecta a Mallorca principalment.

Ja en els segles XV i XVI utilitzaven la llana perquè els teixidors i paraires fessin els vestits de la gent del poble; així relegaven el llí d'importació a l'illa per a vestits de la noblesa i ornaments eclesiàstics.

Teixits d'estamena, mesclats, cordillat, camellina i friseta comuna eren com exemple, les robes que a tots els pobles de Menorca eren aconseguits i emprats pel vestir de cada dia.

Avui per avui, la raça autòctona d'ovella menorquina és de potes curtes; així s'adapta millor als tancats de marges d'uns cinc pams d'alçada on pasturen lliurement fins a l'hora d'aprofitar pel consum propi carn i llana.

L'any 1974 el cens d'ovelles dins la segona de les illes Balears era exactament de 15.865 caps.

No tenia por, allò que diem por de maretjar-me.

Però amb aquestes qüestions psicològiques i fisiològiques és més fàcil prevenir que curar.

Per a prevenir, el millor era haver sopat bé, cosa que ja havia fet a terra i navegant.

Després, la quietud dins la llitera i provar d'agafar el sò, semblava recomanable en tals circumstàncies.

EL LLATZARET

L'afany de prevenir enfermetats epidèmiques al continent, va donar com a fruit la construcció del Llatzaret dins el port de Maó entre els anys 1793 a 1807, on hi feien quarentena els vaixells sospitosos.

Dirigit per un arquitecte i tres enginyers, va costar cinc milions i mig de reals de velló i suposà l'obra un aconteixement en la política sanitària. Sembla que hi va intervenir Francesc Fernàndez de Angulo, el mateix que l'any 1788 havia dissenyat la façana de l'Ajuntament de Maó.

El conjunt d'edificació tenia una murada general que li donava aspecte de ciutadella, cinc torres de vigilància, una capella en el centre vora la plaça rodona, locutori i tres enfermeries.

Com a lloc de salut estava inspirat en les idees del cirurgià francès Antoine Petit.

Actualment està l'edificació damunt el que sembla illa i abans era península, ja que el braç de terra fou tallat l'any 1900 per un canal d'uns 200 metres de llarg per 20 d'ample; anomenat oficialment d'Alfons XIII i popularment, canal de Sant Jordi.

Entre la punta de La Mola i el Llatzaret hi ha Cala Tauleira, on hi feien quarentena els vaixells sospitosos d'epidèmia.

El soroll acompassat de les màquines, molest a la sortida, era adormissador quan un s'acostuma al renou sincronitzat.

No feien gaire renou els cops de mar, que pegaven a la nau de part de darrere.

L'olor de pintura afortunadament no era massa fort.

L'escaleta per a pujar a la llitera de dalt era coixa, així que es bellugava un poc.

LA CALÇ

El tema turístic de "Blanca y azul", és per ventura un poc forçat, però no hi ha dubtes que fa referència ben concreta a la presència de la calç dins el paisatge menorquí, en obert contraste amb el to grisenc de les pedres i el rogenic de les terres.

La calç a Menorca és qualque cosa més que un producte per a donar color a les cases de les viles i llocs, és un símbol de netedat; una netedat alegre al mateix temps que s'aconsegueix en constància, un pic i un altre, tots els dissabtes, llevat de quan a una família hi ha dol per la mort d'algú dels seus membres.

La calç ve de molt enrera, com l'estructura dels llocs en moltes similituts amb la gent de l'Empordà que va anar a Menorca després de la conquesta catalana.

La trobaren els anglesos que ens deixaren les finestres corredisses principalment a les cases de Maó (el vindou) i no l'esborraren a pesar d'introduir l'empremta colonial a nombroses edificacions. Tampoc els francesos esborraren la calç que precisament rellueix en força en el poble del seu record, Sant Lluís.

La calç de les façanes, de la cresta de les parets seques, fins i tot de les teulades, és una ditada neta del pas del home sobre el gris i l'ocre que corren a càrrec de la Natura.

Dormir arreu era impossible.
Pel balanceig i per la duresa d'aquella llitera.
Com ho devien fer els homes primitius?
Tant a terra com quan anaven per la mar?
No cal dubtar que eren més forts.
I més agoserats.

ELS FONERS

Entre fenicis i cartaginesos es troben segurament els fundadors de Maghen, Jamma i Sanisera, ja que Sever i Plini fan referència a púnics sense altres precisions.

L'evolució d'aquells noms donà lloc a Magona i Jammona, dues ciutats en creixement, una al Llevant i altra a Ponent de l'illa; mentres que Sanisera va deixar pràcticament d'existir en època de la dominació romana.

De totes maneres ha estat molt discutida la significació d'aquets noms, cercant motius geogràfics per a Ciutadella com a ciutat de la part ponent i d'utilitzar per a Maó, com a lloc de protecció i defensa.

El que ja sembla estar un poc més aclarit és el fet que els cartaginesos aprofitaven els ports menorquins per aturades de les seves esquadres i als nadius com a tropes mercenàries, identificant-se el nom de "fundibularii" amb el de foners.

Ja sabem que aquesta especialitat dels foners no és privativa dels menorquins, sinó extensiva als altres illencs, però s'ha de deixar constància d'ella.

Fins i tot es dona la data de l'any 252 com el d'una revolta de nadius valents contra els cartaginesos, sofocada personalment per Aníbal Barca.

Somniar, el què es diu somniar no sé si ho vaig fer.
 Dormir arreu no va esser possible.
 Més enllà de la realitat, la fantasia.
 Entre la son i el somni, volava la imaginació.
 La semiinconsciència.
 Sense passar el temps.

LA LLEGENDA D'EN XOROI

La llegenda de la cova d'En Xoroi fou recollida per Francesc d'Albranca. Conta que els llocs de Cala En Porter i Cales Coves se produïen robatoris, arribant a l'extrem que fou raptada una jove de Biniadrís.

Al cap d'anys d'aquest misteri, un dia de nevada, fenomen meteorològic molt estrany a Menorca, es descobriren les petjades que duïen a una cova oberta en els penya-segats de Cala En Porter, inaccessible des de terra.

Els representants de la Justícia baixaren amb cordes i descobriren que allí hi vivia el lladre dels misteriosos furts, l'al.lota desaparescuda anys enrera i tres fills de la parella.

Quan se veren agafats, pare i fill major se tīraren a la mar per un dels forats de la cova i ja no es va saber res pus d'ells.

El fugitiu era moro i li faltava una orella, això vol dir Xoroi precisament.

La cova no sembla tenir entrada natural per terra, en canvi són visibles les boques a mitjans penya-segats des de la mar.

La cova té estalactites, és fàcilment transitable, amb zones d'humitat pel goteig de l'aigua remullant les pedres calisses.

A un racó de la sala gran, on hi ha llum i humitat hi creïen falgueres, fins que es convertí en lloc turístic sota el record del legendari Xoroi.

Devia ser mitja nit poc més poc manco, quan vaig despertar-me. La porta del camarot s'havia alliberat del biulonet de llautó que la subjectava i pegava portades a les totes. A la llitera de damunt no hi havia senya de que ningú hi hagués vingut a dormir. A la cabina m'hi trobava sol.

EL PORTAL DE SANT ROC

Dins els carrers antics de Maó, la porta de Barba-rossa coneguda com El Portal de Sant Roc, és un monument medieval ben conservat que recorda un dels trets històrics més ctuus que va viure Menorca i concretament Maó.

Els nadius esperaven l'esquadra de Carles V que tornava vencedor de Tunis l'any 1535, així que quan avistaren veles de molts de vaixells, pensaren que serien els hostes de l'Emperador i sortiren a rebre'l en so de festa.

Prest es replegaren, quan comprovaren que eren naus corsàries, de Solimà II, al front de les que hi anava el famós pirata Barba-rossa.

Aquest, envià parlamentaris demanant un tribut de cent donzelles i cent al.lots de set anys complits. Els de Maó no devien esser més allà de 1500 homes, mentres que els corsaris passaven els 2000, així que veient la lluita perduda, decidiren capitular.

L'entrada de Barba-rossa a la ciutat, es féu precisament per aquesta porta; darrera els parlamentaris entraren homes armats i es va produir el saqueig de Maó i el captiveri a Turquia d'uns 800 menorquins.

Dies després, les autoritats de Ciutadella feren esquarterar als que havien aconsellat la Capitulació.

Vaig botar de la llitera per a subjectar la porta.
Poc va mancar per no caure de rodolons.
El vapor duia moviment de costat, bambolejant d'una a l'altre,
cada vegada exagerant la nota.
D'ajagut no semblava que es movés tant.
I pensar que a vela i a rem, fa vint segles n'hi havia que tresca-
ven aquestes aigües.

ÈPOCA PRE-ROMANA

Tal era el cas dels grecs i llatins que solien freqüentar les aigües de les Illes Balears, Mallorca i Menorca; cosa que sabem pels autors d'aquells pobles, quan donen notícia dels habitants illencs com especialistes en utilitzar la fona, abans de la dominió romana.

Diodor de Sicília parla d'homes nus a l'estiu, que viuen dintre els enfonys de les pedres i coves naturals; assenyala que duen tres fones o bassetges, al cap, a la cintura i a la mà, i tenen l'especial costum de trossejar el cos dels morts en pals, per després posar els membres sota munts de pedres.

Si això deia Diodor en el segle I, l'Anneus Florus escrivia en el segle II, que els nadius, valents i salvatges, rebien a pedrades les esquadres romanes i sols si se veien en inferioritat, reculaven cap a la costa, refugiant-se en els "túmuli", que serien els anomenats talaiots o primitives torres de defensa.

No cal dubtar tampoc que els talaiots pertanyen a l'època del Bronze, cultura vinguda de la part de Llevant per dins la Mediterrània, entre el 1600 i 200 anys abans de Crist.

Travada la porta així com vaig poder, amb un altre moviment de gambirot, a la llitera hi faltà gent.

Bé que ho provava de dormir, girant a dreta i esquerra.

No hi havia manera.

Les engronsades augmentaven per moments.

Per qui no hi està acostumat, cal imaginar l'ombra del naufragi.

No seria el primer.

EL NAUFRAGI DEL "GENERAL CHANZY"

"Un matí d'hivern de 1910 començarem a veure moviment precipitat de gent que davallava per sa costa de sa Font, cap a "Dalt es Penyals", i seguia pel camí que condueix a l'abrupta ribera del Nord. Vingueren a cercar mon pare i se n'anà pressosament en la mateixa direcció, després de dirnos: "El vapor General Chanzy se n'ha anat a fons".

Quan tornà, ens donà detalls. En nit tempestuosa, el vaixell francès havia investit els espadats del cap de Nati, havia fet explosió i s'era afonat amb tots els tripulants i passatgers. Només un passatger aconseguí salvar-se; llançat sobre un relleix de roca, passà la nit immobilitzat dins la fosca; i quan fou de dia, aferrant-se a encletxes i reguixos, arribà a escalar aquells penyals inaccessibles i es trobà a terreny pla, però desert, tot roquissar dur i ple d'arestes, damunt el qual els seus peus descalços a penes podien caminar.

Durant setmanes anaren apareixent dins la mar i damunt les penyes de la ribera cadàvers i altres despulles del vaixell desaparegut. Un torpediner francès vingué al port de Ciutadella i desembarcà un destacament de marineria que assistí a l'enterrament dels cossos recobrats.

La catàstrofe del "General Chanzy" va determinar la decisió de construir en el cap Nati una poderosa farola que contribuís a evitar altres topades de vaixells amb els aspres penya-segats d'aquella costa".

F. de B. Moll "Els meus primers trenta anys".

El renou de la sala de màquines, bastant fort per cert en el camarot on me trobava, pareixia no arribar a les orelles per un igual, duit per la monotonia que sol tenir per a costum. Se sentia unes vegades més fort i altres més fluix, degut a l'anar i venir del vaixell i als cops de la proa rompent les ones. El vent udolava de granat. Tot plegat, el conjunt era una música infernal.

L'ORGUE DE SANTA MARIA

El rector Alenyar va contractar la seva construcció a dos alemanys residents a Barcelona, l'any 1806. Un morí i el construí l'altre anomenat Kyburzy, que ja havia fet el de Friburg.

Acabat l'instrument a Barcelona l'any 1809, el trasllat a Maó va ser dificultós degut a la Guerra de l'Independència. De Barcelona el transportaren a Sitges en cinc llauts i de Sitges a Maó amb el "Virgen del Carmen", on arribà el 29 de juny.

L'escultor maonès Francesc Miquel Comes feu les estatués que rematen l'obra, encapçalada per una alt rei David tocant l'arpa, de 2,80 metres.

Les primeres proves se feren el 10 de juny de 1810 amb motiu de les Quaranta Hores de Pentecosta i la inauguració oficial el 30 de setembre del mateix any.

Té quatre teclats, 3006 tubs sonors, dels que 197 són de fusta i el reste de metall; el conjunt consta de tres parts, central i laterals, que fan 15 metres d'alt per 9 d'ample. El cost de l'orgue fou de 14.000 lliures mallorquines, o sia 46.792 pesetes.

A Santa Maria es tenia el costum de fer un gran concert el dissabte de Pasqua, com si després de la Quaresma, plena de dijunis i severitat, es volgués donar un poc d'alegria al poble, abans de cantar l'Al·leluia l'endemà. Peça obligada era el Miserere, que permetia a l'organista de torn, treure a l'instrument el seu màxim rendiment.

El rellotge feia poca via.

Quasi bé semblava que estava aturat.

Aquell anar i venir no podia esser més avorrit.

La suggestió d'una durada que s'eternitza sol ser pròpia de moments difícils.

I aquells ho eren.

SIR RICHARD KANE

El rellotge de la façana de l'Ajuntament de Maó és una de tantes coses positives que recorden l'estada del primer i més notable governador anglès que tingué Menorca en el segle XVIII.

Irlandès, nascut a Dunan l'any 1660, va ser tinent governador de Menorca de 1713 a 1725, passà a Gibraltar i tornà de Governador a Menorca el 1733 fins que morí el 19 de desembre de 1736. L'enterraren a Sant Felip, castell on havia viscut durant quasi tot el seu acertat govern.

Gairebé un quart de segle com a responsable de l'illa, li donaren temps a fer moltes coses com per exemple:

—Construir una carretera, "Kane's Road", acabada l'any 1720, conservada com a camí vesinal.

—Suprimir la Inquisició.

—Millorar l'agricultura i la ramaderia, augmentant les vinyes, important l'enclover per les pastures i noves races de boví.

—Fer noves fortificacions, molls i magatzems al port de Maó.

—Convertir aquesta població en capital, donada la valua del seu port, per l'esquadra anglesa.

—Fer empedrar els carrers de Maó, millorant l'aspecte de la ciutat en jardins i pedrissos.

—Establir ordre contra el bandidatge.

—Impulsar els vergers de fora vila; encara se conreen pomes d'En Kane.

—Les úniques dificultats les tingué amb l'Església, quan va fer una reglamentació de la clerecia el desembre de 1721 i va trobar un contrari enèrgic amb el Vicari General Dr. Miquel Barceló.

Entre l'insomni i el malestar m'arrepentia no haver depassat aquell viatge quasi bé voluntari per una altra ocasió.

Menorca, tan a prop i tan enfora al mateix temps.

Pensava amb el què es deia del bisbe Pasqual, mallorquí, que des de la seva entrada a Ciutadella l'any 1940 no havia tornat mai a Mallorca.

I això que estàvem a l'any 1961.

EL BISBE SEVER

El bisbe Sever resulta esser la personalitat més destacada de la Menorca cristiana dels primers segles de la nostra era, anys després de la dominació romana.

A la Biblioteca Vaticana, el cardenal Baronio va descobrir una famosa carta encíclica dirigida a tota la cristiandat, inclosa totalment en els "Annales Ecclesiastici".

Correspon a l'època de Sant Agustí, identificant-se en les seves idees, en quant a zel i prudència aconsellades als cristians, demostrativa així mateix d'un seriós coneixement de les Escriptures.

L'epístola suposa el document més antic i complet que se coneix de l'evolució del cristianisme a les illes Balears i fa referència a la conversió de 560 jueus de Magona, ocorrit l'any 417, completant així l'unitat cristiana de Menorca.

L'autenticitat de la carta, sembla prou demostrada pels treballs del capellà maonès Antoni Roig en el segle XVIII i per la tesi doctoral del Pare G. Seguí, mallorquí missioner dels Sagrats Cors.

Al soroll de màquines i dels cops de mar, s'hi afegia de tant en tant el de qualque portada que a altres indrets es produïa per efecte de l'onatge.

Devia haver dormit una estona a pesar de tot, quan altra volta vaig tornar a despertar-me.

D'una altra cabina sortia remota la veu d'un home que ho devia passar molt malament.

Una veu que pareixia venir del més enllà.

ELS ORÍGENS DE L'ILLA

Pels geòlegs francesos i espanyols, l'edat i estil dels plegaments menorquins, resulten diferents als d'altres illes.

Són els terrenys del Nord a la retxa imaginària entre Maó i Algaiarens.

És una Menorca de terrenys primaris, contrets des del Carbonífer superior, que enllaça l'antic macís català —cors— sard, del que suren per damunt el golf de Lleó, el nord menorquí, la serra del litoral català, el macís francès Maures-Esterel entre Marsella i Niza i gran part de Còrsega i Sardenya.

Hi ha autors que d'una forma poètica intueixen amb aquesta relació geològica anterior als plegaments de l'Oligocen Superior i Miocen Inferior en que sorgiren les serres Bètiques i Eivissa; les posteriors influències humanes damunt la terra menorquina; dels espanyols duits per la Corona d'Aragó, la francesa per mitjà del golf de Lleó, inclòs el vent de Tramuntana i finalment la italiana, arribada per la Mediterrània sorcada per naus comercials i guerreres; sense tampoc oblidar la pirateria de la Mediterrània oriental; que tan decisiva fou en la vida de Menorca.

—Ai, mumareta meva!

—Què s'enfon-s'hi!

Un pic i un altre, la mateixa pregària.

—Què s'enfon-s'hi!

Deprecació que no es pot entendre en circumstàncies normals.

—Què s'enfon-s'hi!

Es la tragèdia d'un home vençut que no té forces per aguantar pus.

LA TRAGÈDIA DE CIUTADELLA

El 9 de juliol de 1558 és una data que no desconeix cap ciutadellenc, ja que suposa l'atac de pirateria més greu que han viscut les illes Balears en tota la seva història.

L'esquadra de Mustafà Piali en cent quaranta naus i 15.000 homes assetjà la ciutat; desembarcaren, bombardejaren durant set dies en 24 canons grossos, vencent la resistència que oposaven 700 ciutadellencs; explotaren el polvorí de la Universitat i finalment la saquejaren el mentat 9 de juliol.

Se dóna la xifra de 5.452 captius que s'emportaren a Turquia, s'en dugueren el Llibre Vermell i varen incendiar l'arxiu de Ciutadella.

El 7 d'octubre del mateix any, a una presó de Turquia, els captius presidits pel governador Bartomeu Arguimbau aixecaren un acta davant el notari Quintana, contant aquests fets, document conegut amb el nom d'Acta de Constantinobla.

Des de l'any 1562 fins al 1600 se reconstruïren les muralles, deixant cinc portes que se tancaven a toc de queda i guardava les claus el Governador. Eren les de Sa Font al Nord, Artrutx al Sur, Maó a l'Est, Portal de Mar a l'Oest i d'En Sales al Born.

L'obelisc commemoratiu —conegut amb el nom popular de "sa piràmide"— s'alçà dins la plaça principal l'any 1868 i al peu de la mateixa, tingueren lloc uns jocs florals, dels que va esser Mantenidor, el filòleg ciutadellenc Francesc de B. Moll.

Entre i entre, la remor més sorda, quasi imperceptible del vòmit
pels corredors dels camarots.

Gent que anava i venia del lloc comú.

Vaig pensar amb els soldats que dormien a cadires fixades al
trespol.

Cap moble que no estés ben subjecte, hauria caigut trompicat
pel temporal.

El matí vaig saber que un bot de salvament havia caigut a la mar.

EL MOBILIARI MENORQUÍ

A partir de la presència anglesa, concretament des del
temps d'En Kane, se construeix a Menorca un tipus de mobilia-
ri refinat, del que encara n'hi ha mostres ben conservades a
cases senyoriales de Menorca i a catàlegs del continent.

Els noms d'estil Chippendale, Reina Aina i Sheraton són
prou coneguts pels especialistes en mobiliari del segle XVIII,
com a mostres d'aquest tipus de mobles angle-menorquí.

Les cadires Reina Aina resulten esbeltaes, dins una línia de
senzillesa, el mateix passa amb els miralls, taules i motllures.

Els respates de les cadires Chippendal tenen més accen-
tuada la curvatura, floretjada d'ornamentació molt vistosa i
tirant a un barroquisme propi de l'època. Les llibreries
d'aquest mateix estil constaven de dos cossos i com els altres
mobles encara se'n troben ben conservades a diferents cases de
Maó.

Més auster, en comparació als altres, resulta el moble She-
raton, copiat posteriorment a Anglaterra i altres països, des-
prés de haver-se desenvolupat a Menorca.

Acompanyant l'ornamentació de fusta, principalment a
cadires i sofàs s'utilitzaven teles molt brodades que donaven
cumplit senyoriu a uns mobles de luxe que se fabricaven en
fusta noble duita de fora per les naus angleses.

L'arquitecte Claret, amb el seu treball "Muebles de estilo
inglés" ha fet una bona aportació a l'estudi d'aquest mobiliari
menorquí.

No sé d'on, arriba un dit d'aigua al trespol metàl·lic, pintat de verd de la petita cabina.

Devia esser per l'ull de bou que suava.

Ja que per la porta de la cabina no era possible.

Tenia un dintell de ferro un pam més amunt, fins al punt que per entrar i sortir una persona d'edat hauria d'esforçar-se molt, alçant els peus per vèncer aquell obstacle.

Les sabates estaven en remull.

EL CALÇAT

La indústria del calçat és una de les més importants que té Menorca avui dia, fonamentalment dedicada a les sabates i botes de senyora.

Ciutadella té tradició industrial d'aquest tipus des del segle XVI, enfocada a l'exportació i no al consum interior; prova d'això és que fins fa pocs anys els pescadors utilitzaven avarques i que avui mateix el comerç ciutadallenc venen calçat d'home fabricat a Inca.

L'any 1782 ja hi havia 281 persones dedicades al calçat a Ciutadella; mentres que a finals del segle XIX se contaven uns 5000 obrers entre Ciutadella i Alaior, les dues poblacions on el calçat ha cobrat més força.

Un emigrat de Les Antilles, coincidint amb la revolució industrial de l'època, li va donar una gran empenta l'any 1853, amb afany d'exportar a Cuba, així va posar en marxa els tallers mecanitzats, sense destacar l'habilitat manual dels obrers que fan escarades a tallerets petits d'altres pobles com Es Mercadal, Ferreries o Es Migjorn Gran.

Gràcies a l'especialització, a tenir un primer lloc de qualitat dins el mercat nacional i a una estructura fabril molt equilibrada, la indústria del calçat es mantén molt millor que altres similars a les altres illes o llevant peninsular.

Així la crisi del calçat notada a Mallorca des del 74 cap aquí, no s'ha notat tant a Menorca i només ha sofert un lleuger empitjorament en el mercat nacional, fruit dels morosos i dels impagats.

El "Sister" tenia fama de mariner i ho demostrava.
Seguia envant malgrat tot.
Ignor si el capità devia pensar que duia passatgers o bestiar.
Amb tots els meus respectes pel bestiar.
Ja que no desig als animalets la barretjada que vivíem.

RAMADERIA

De temps enrera dins el context comercial de Menorca ha tingut especial importància la riquesa ramadera i el tràfic de bestiar, principalment entre Mallorca i Menorca.

Els mercaders coneixien bé les dificultats d'embarcar i desembarcar bestiar en el petit port de Ciutadella, emprant fins fa pocs anys unes cordes a manera de barrigueres per a pujar i baixar muls, ases i bous amb els ulls tapats i cames en l'aire. Tot contant en l'ajuda i eficàcia imprescindible i cuidada dels homes encarregats dels pasteques i puntals, en els correus que feien la travessia, a vegades tan escafits com el conegut popularment amb el nom de "Sa Sabata".

Hi ha un cens del 1740 que parla d'una riquesa a l'illa menorquina de 7.000 bous i vaques; 60.000 bous; 20.000 cabres i 4.000 porcs.

Prova de que el comerç ramader no ha decaigut gens, la tenim en el fet que l'any 1973 se té notícia d'un altre cens que dona les xifres de: 20.759 bovins; 2.000 cavalls; 1.300 ases; 19.608 bous i 12.483 porcs.

El tràfic ramader Menorca-Barcelona en canvi sempre ha estat molt més limitat.

O bé el vapor havia canviat de direcció, o el vent bufava d'un altre indret.

Al balanceig de dreta a esquerra que engronxava tot el que tenia a l'abast, s'hi va afegir un altre rebumgeig d'envant cap enrretera que donava a pensar devia pujar i baixar la proa damunt les ones.

Allò era com un qui remena un ribell abans de tirar l'agua tèrbo-la un tros enfora.

L'AIGUA

Sempre ha estat problema pels menorquins l'abastiment d'aigua pel consum propi. La manca d'arbolat en relació a les altres illes fa que hi plogui menys i el vent de Tramuntana malgrat que moltes vegades arribi acompanyat de pluja, també aixuga amb facilitat els camps sobre els que bufa.

Curiosament, la tramuntana sol deixar el rastre d'una petita capa blanca de sal damunt les soques i parets que miren al Nord, fruit de la salabor que ha recollit al seu pas per les aigües del golf de Lleó.

En els llocs de fora vila, cuidaven des d'antic de fer aljubs per a guardar l'aigua de pluja i foradar pous per abastir els llocs.

Els vergers de Migjorn i Sur de Maó són un poc més rics d'aigua i quasi tots els barrancs contem amb una torrentera que quan plou molt, en les barrumbades de la tardor i hivern, davalla amb força cap a la mar.

Curiós és el torrent que passa per dins el poble d'Es Mercadal, quasi sempre sec i absolutament net, ja que de manera exemplar i costosa els seus habitants no hi tiren les aigües brutes, arribant al punt que, fins fa pocs anys, un carro duent una bota recollia casa a casa els poals d'aigua bruta ja emprada per les dones en la neteja de les cases.

Aquest tipus de vaivé donava la sensació que l'estomac es desprèn del reste del cos a cada baixada del llom de les ones.

Pensant en la ruta que seguia la motonau, tot feia sospitar que ens trobàvem a la part més crua de la travessia, el canal.

Ruta aspre i dura.

Ruta per altra part molt utilitzada des de sempre.

RUTES COMERCIALS

La conquesta turca del segle XVI que va dur com a conseqüència la corresponent destrucció dels arxius menorquins, ha privat als historiadors de dates concretes en torn a l'aupament comercial que es va desenvolupar en torn a les illes des dels darrers anys del segle XII fins a gran part del segle XIV.

No és aventurat creure que Menorca tenia un comerç molt actiu amb els ports de Llevant principalment i que tant Ciutadella com Maó eren també escala tècnica per les rutes conegudes mitjançant els registres dels pagaments d'impost d'aconratge.

Les principals d'aquestes rutes tocaven: Saler, Laraxe, Ceuta, Melilla, Arzila, Fez i Azemur al Marroc; Mazagran, Alger, Xerxel, Tenes, Orán, Constantina i Miliana a Algèria; Bona, Bugía, Al-Coyl, Tunis, Trípoli a Tunícia.

Tampoc convé oblidar la importància especial que tenia el comerç amb els sultanats del Nord d'Àfrica i Berberia, protegit per la permanència de musulmans a Menorca fins al 1287, degut a la decisió de Jaume I el Conqueridor de no conquerir l'illa l'any 1232, fent-la solament tributària.

A mesura que ens desviàvem del Llevant mallorquí, camí de trobar el resguard del cap d'Artrutx, els cops de mar venien de proa i un poc de babor.

Governar el vapor devia esser una bona tasca.

Si tenim en compte que estar dret dins la cabina era quasi impossible.

Ho vaig provar i no hi havia manera.

ELS GOVERNADORS ANGLESES

Vet ací els més destacats, haguts durant les tres dominacions angleses del segle XVIII.

Sir Richard Kane, primer i positiu governador anglès (Veure pàg. 417).

Felip Anstruther, "En Vermell" de mala anomenada pel poble, fou cesat el 1742.

El general Wynyard, de tan mal record com l'anterior, entre els anys 1744 a 1748.

Sir William Blakeney, entre 1748 i el 29 de juny de 1756, data de la capitulació front a les tropes franceses.

Lambert, primer governador de la segona dominació anglesa, entre el juny i l'agost de 1763.

Lord James Johnston, entre l'agost de 1763 a l'any 1771, de mala memòria pels menorquins.

El general Moystin, entre 1771 i el desembre de 1772, curt govern però eficaç.

Lord Johnston, va tornar entre 1772 a 1774, més prudent que la primera vegada.

Sir James Murray, a partir de 1778, sempre en males relacions amb els illencs.

Sir William Draper, entre el febrer de 1780 al agost de 1781 en que es va haver de rendir als espanyols.

El general Charles Stewart, que el 15 de novembre de 1798 conqueria Menorca per tercera vegada.

L'honorable Herny-Edward Fox, arribat el dia 11 de desembre de 1799, molt conflictiu amb els clergues.

Henry Cleophane, darrer governador anglès, entre l'octubre de 1801 i el juny de 1802.

L'única manera de defensar aquell embat per part del passatger era estar ajagut d'esquena, ben aferrat a la llitera i així deixar passar el temps, contar ones, ovelles, resar parenostres o maleir l'hora en què un havia embarcat aquell vespre. Dins les cel·les fredes dels antics convents, devien tenir experiència de matar hores així, els frares quan tenien insomni. Però jo no en tenia.

ELS CONVENTS RELIGIOSOS

Els convents religiosos del que tenim notícia a finals del segle XVII i començament del XVIII, eren:

A Maó: Jesús fora Portes, de franciscans; la Concepció, de monges tancades i Carmelites calçats.

A Ciutadella: Sant Francesc, de franciscans; Socórs, d'Agustins; Sant Antoni, de canonges regulars i Santa Clara, de monges tancades, únic dedicat a l'ensenyament femenina.

Alaior contava amb un sol convent de franciscans, Sant Diego.

Els frares Agustins cuidaven aleshores la Mare de Déu del Toro, a Es Mercadal, ja que els Ermitans foren, del temps del bisbe Pasqual.

A finals del segle XVIII, un grup de ferrerriencs, encapçalats per Cristòfor Barber fundaren una ermita a Migjorn Gran, que amb el pas del temps, donaria lloc al poble del mateix nom en torn a l'església, poble que administrativament depèn de Es Mercadal.

Missions religioses molt anomenades són les que predicaren els Pares Paüls a Menorca els anys 1758, 1783 i 1790.

L'Església de la Concepció de Maó, té planta de creu grega, degut a què és fruit d'haver adaptat l'antic temple ortodox que els grecs havien dedicat a Sant Nicolau.

El de la cabina ya no feia peticions d'enfonsament.
Un —Ai!—, cavernós desiara era l'únic que es sentia.
O se conformava o havia acabat les forces.
Els cops de mar seguien igual.
Semblava que havíem arribat al límit.
—Per quant la bonança?

EL VIATGE DE PERE EL GRAN

Bernat Desclot, el famós historiador, conta que quan Pere el Gran tornava de Sicília a Catalunya, va passar un gran temporal que el va desviar de la seva ruta cap a Barcelona.

Quan reaparegué la bonança als tres dies de tramuntanada, en què no havien pogut menjar, el nauixer Bernat Pons Barceló va dir a un mariner que muntàs a l'arbre, per a comprovar quina era la terra que veien.

Va pujar el mariner i va veure "El Toro" de Menorca, això dit als altres i al Rei, aquest feu gran goig i feu manament al nauixer que aparellàs de menjar.

Això succeïa quan encara els moros eren a Menorca i abans que el fill de Pere el Gran repoblàs l'illa de catalans i establís a El Toro, precisament, el tron de Santa Maria d'El Toro.

La Menorca sarraïna estava dividida en quatre districtes ("sahibs"): Hasmaljuda, Bini-Saida, Bini-Fabini i Alscaions. L'almoixerif vivia a Medina-Menurka, capital de l'illa, on avui s'hi troba l'Ajuntament de Ciutadella i abans fou palau dels Governadors.

Un cambrer va passar pel corredor flastomat.
 Parlava de bagasses a gran escala.
 Se sentia més trull d'anar i venir que quan havia anat a dormir.
 La gent feia remor com si haguéssim augmentat de personal.
 Un misteri que no vaig arribar a aclarir.

LA POBLACIÓ

La població de Menorca mantén al llarg de moltes de segles la bipolaritat entre Maó i Ciutadella, cas únic dintre les Balears.

Al mateix temps acusa un creixement bastant equilibrat; agafant dates de 1975 es pot veure que augmenten lleugerament els extrems: Maó, Ciutadella i Es Castell (Villacarlos); Ferreries es mantén i els altres pobles minven una mica.

L'illa en total va augmentar 4.731 habitants entre 1970 a 1975, el què suposa un 9,69 per cent damunt la població total.

També mantén un gran equilibri entre el nombre d'homes, 26.618 i el de dones, 26.930 segons dates del mateix any.

Vegem la data exacta de població corresponent a l'any 1976:

Municipis	Habitants	°/o Illes	°/o Menorca
Alaior	5.473	0,88	10,02
Ciutadella	17.086	2,75	31,27
Ferreries	2.778	0,45	5,08
Maó	21.241	3,42	38,87
Mercadal	2.783	0,45	5,09
Sant Lluís	2.348	0,38	4,30
Es Castell	2.934	0,47	5,37
Totals. . . .	54.643	8,80	100,00

Per a tenir una altra referència, vet ací dates del segle XIX:

1805: 31.349 hab.	1818: 37.114 hab.
1844: 30.170 "	1860: 37.202 "
1887: 39.041 "	1900: 37.576 "

on es poden observar curioses alternatives, motivades per emigracions.

Per l'ull de bou no entrava claror encara.
Vull dir que feia fosca.
Però qui més qui manco s'aixecava, voluntari o forçós.
Així el dubte era si estaríem millor aixecats o dins les cabines.
Un dubte mal d'aclarir.

EL DUBTE DE 1706

El menorquins dubtaven en estallar la guerra de Successió entre l'arxiduc Carles d'Àustria i Felip V de Borbó; quan saberen la decisió adoptada pels mallorquins es posaren al costat de l'austriac.

La revolta va començar a Es Mercadal el 19 d'octubre, sublevació coneguda com a guerra de felipets o botiflers contra carlistes o austriacs; donant a l'illa un fruit agre d'odis i venjances.

Joan Miquel Saura es convertí en comandant general de les forces de Carles III, però les tropes de Sant Felip (Maó) i Sant Antoni (Fornells) comandades per Leonard Dàvila se mantingueren feals a Felip V.

Els carlistes prengueren el castell de Fornells, però a Maó arribaren reforços borbònics i les tropes del capellà Saura varen ésser derrotades, destruïda la seva casa, a ell en persona li va anar bé quan va poder fugir a Mallorca.

Dàvila va ser molt dur amb el càstig, comdemnà 33 persones a mort, entre elles Jurats i clergues, altres foren desterrats o enviats a galeres i tota Menorca va sofrir les conseqüències.

L'arribada anglesa de 1708 tornà a girar la truita; Dàvila va ser el presoner i Saura, que tornà de Mallorca, fou reposat com a guanyador.

Feia claror a les totes quan vaig aixecar-me.
Sortir defora i alenar un poc d'aire pur es feia necessari.
Seria com sortir d'una tomba.
D'un altre món de malson.
Després d'aquella nit infernal.

EL QUATERNARI

Fins fa poc temps, al contrari que a Mallorca i Eivissa, es creia que a Menorca no hi havia formacions quaternàries marines.

No obstant s'han localitzat petites mostres a la part meridional; feta de plataformes calisses miocèniques poc elevades, un poc escarpades, on s'hi troben caletes en certa semblança a ries que haguessin florit dels anomenats barrancs.

S'han trobat restes del quaternari a Cala Galdana, al S.O. de Ferreries, platja que descansa damunt una duna. Aquesta es perd dins la mar i a la vora del riuet hi ha arenisca cimentada rica en fòssils.

A Sant Adeodat també hi ha dunes consolidades sense fòssils.

A Son Bou, en direcció al Llevant, damunt un nivell de 4 a 5 metres hi ha macs de platja mesclats en llims grisos, groguencs i vermellósos per damunt.

A Cala Canutells, les dunes son bastant extenses, davall es troba la terrassa i els llims vermells.

Els dipòsits tyrrheniencs són freqüents per tant en petites mostres per tot el Migjorn i a Llevant per Alcaufar, Punta de Rafalet, Albufereta i es Grau.

Vestir-se amb aquelles condicions pel qui no hi està avesat no era tasca fàcil, ni molt menys.

A terra, hi havia mig pam d'aigua.

En el corredor també se n'hi havia escolat, sense poder sortir degut als portals de ferro de dintell alt.

Caminàvem xapotejant.

Aigua i sopars del vespre anterior tornats a llum per obra i gràcia de la tramuntanada.

ELS PORCS

Dins la ramaderia ha tingut el porc una importància relativa en el transcórrer del temps.

Antigament era el porc negre el més prototípic de Menorca, raça pràcticament desaparescuda avui dia, i substituïda pel porc-faixat, que és una mescla del porc negre i el porc blanc. Té l'aventatge de tenir una bona resistència front a les enfermetats i bona qualitat tant de la carn com dels productes que d'ell es treuen.

Els productes són molt semblants als que solen elaborar-se a Mallorca, però així com a l'illa més gran és molt celebrada la sobrassada, els productes menorquins més afamats són el camallot i una espècie de "salsichón", conegut amb el nom de carn-i-xua.

Per tenir una data de referència, el cense dels porcs l'any 1974 era de 15.492 exactament.

Els pagesos solen aprofitar per alimentar els porcs, un producte residual de la llet, el serigot de formatjar.

Finalment direm que ha minvat l'exportació amb destí a Mallorca, degut a l'augment d'indústries derivades, principalment en les poblacions de Ciutadella i Alaior.

A la fi vaig arribar a sortir de la cabina, ben aferrat per les voreres.

Un cambrer amb camisa pujada de coll amunt, caminava pels paradíssos amb els peus per les botigues assegurant l'estabilitat, sense deixar el passamà.

Les cares que es veien eren blanques, grogues.

Color de cendra.

Ulls vidriosos com després d'una sorpresa.

INCURSIONS SARRAÏNES

Nombroses son les incursions sarraines que agafaren per sorpresa als menorquins un pic i un altre durant l'Edat Mitjana.

Contades les importants de Maó (vegeu el tema "El portal de Sant Roc") i de Ciutadella (tema "La tragedia de Ciutadella), vet ací referència d'altres corresponents al segle XVII.

El 1611 unes galeres de Bizerta desembarcaren 300 homes prop del cap d'Artrutx. El combat decisiu tingué lloc vora l'església de Sant Joan Baptista; guanyaren els menorquins i els invasors foren rebutjats.

El 23 de gener de 1621, un pagès i un missatge captivaren a Favaritx set moros que havien desembarcat.

El 1644 desembarcaren 200 moros al Nord de "Ses Coves". Els sortiren a camí 120 homes d'Alaior, entre els quals hi havia en Miquel Barçola, que comandava un grup de cavalleria. Aquest morí a conseqüència de les ferides, però els guanyaren als sarrains, que tingueren sis morts i un grapat de ferits.

L'any 1694 una nau procedent de Berberia va desembarcar a Cala Turqueta, de terra feren reembarcar als sarrains i per mar les perseguiren un bon tret, un grup de Ciutadellencs amb un vaixell del patró Sebastià Llorens.

Una suor freda em banyava el front.
 A coberta no hi deixaven sortir.
 Un lletreret deia ben clar "Prohibido el paso".
 Però per si n'hi havia d'analfabets, un mariner d'uniforme gris
 guardava aferrat al pom.
 Esquitxs d'aigua sabonosa arribaven a la mateixa porta de vidres
 gruixats que donava al passadís exterior.

L'ANALFABETISMÉ

El percentatge d'analfabets menorquins és de temps enrera un dels més reduïts d'Espanya i tan sols afectava a mitjan segle XX a alguns vells del camp.

Se desconeix l'existència de "vagos i mendigos" i els pobles no tenen barraquisme a les foranes que pugui donar sensació de misèria.

Possiblement ajuda com a factor al desenvolupament d'aquest poble i al caràcter cosmopolita dels seus habitants, el fet que des de segles enrera estan avesats a conèixer gent de terres molt diferents.

Maó, gràcies al seu port, ha estat porta oberta a la recepció i expansió.

La existència del Llatzaret va obligar també durant anys a l'atur forçat de molts vaixells en període de quarentena.

Apart de les èpoques de dominació anglesa i francesa, en el segle XIX per exemple, l'esquadra nordamericana arribava amb freqüència al port de Maó.

El floreixement comercial del segle XVIII va suposar l'existència de colònies de comerciants maltesos, corsos i sobretot grecs, que arribaren fins i tot a aixecar un temple ortodox pels seus rites.

—Ja veuen terra? —vaig demanar a un oficial.

—No encara, anem molt retrassats.

Un jove que va dir esser representant de bijuteria, discutia amb una senyora malhumorada.

Li havia trepitjat el ca donant tombs pel passadis.

Un canet petit que grinyolava, de llengua molt llarga.

Déu sap perquè.

LA BIJUTERIA

Així com Ciutadella i Alaior tenen com a indústria fonamental la del calçat, Maó compta amb un ample aspecte de mà d'obra, principalment dones, dedicada a la bijuteria.

Els orígens se remonten als treballs propis de la plateria judaica i els productes elaborats, cara a l'exportació també, tenien una identitat pròpia de l'or toledà.

No obstant, devers el 1975 ha canviat bastant el producte elaborat, enfocant-lo envers dels articles de regal, que tenen obert un camp de venda més ample.

Els anys 1976 i 1977 s'ha notat una disminució de les exportacions exteriors, un poc absorbida per la millora del mercat nacional.

També ha tingut influència amb aquest canvi el turisme, tota vegada que sembla interessat més pel metall noble treballat, que no per la bijuteria de poc cost i escàs valor artístic.

Les fires anuals del SEBIME se plantegen seriosament el mercat de la Bijuteria menorquina, ja que són les úniques que en aquesta modalitat industrial se desenvolupen a les illes Balears.

L'edició de SEBIME de l'any 1976, sisena quant a antiguitat, fou la primera que tingué el caràcter de fira estatal.

Era bé de dia i érem tots vius.

D'haver tingut humor, hagués pogut fer la cronologia de la nit passada.

Hora per hora.

Minut a minut.

Tramuntanada vé, tramuntanada va.

CRONOLOGIA DEL SEGLE XVIII

La cronologia exacta del segle XVIII, comentada d'una manera més ample a altres plantes, es podria resumir d'aquesta manera:

1708.— Primera dominació anglesa, com a conseqüència de l'esdeveniment de la Guerra de Successió espanyola entre Austries i Borbons (vegeu temes "El dubte de 1706" i "La arribada dels anglesos").

1713.— Data del Tractat d'Utrecht. Sota la dominació anglesa, governa l'illa Sir Richard Kane (vegeu temes "Tractat d'Utrecht" i "Sir Richard Kane").

1756.— Es produeix l'ocupació francesa que duu a terme l'exèrcit del duc de Richelieu. Es la època de govern del Comte Lannion.

1763.— Data del Tractat de París, pel que Menorca torna a la Corona de la Gran Bretanya.

1781.— La Corona espanyola recobra l'illa per les forces armades del Duc de Crillon. És el Govern del Comte Cifuentes.

1798.— Darrera dominació anglesa, a càrrec de Sir Charles Stewart.

1802.— La Corona Espanyola recobra d'una manera definitiva l'illa de Menorca, com a fruit del Tractat d'Amiens.

El "J.J. Sister" navegava en zig-zag oscil·lant el rumb entre Nord i Est, segurament per esquivar tota la força de les ones i el vent al costat de babor, tombant-lo amb excés.

Les quadernes cruixien.

Les monges amb els hàbits arruats, no es devien haver despullat. Era lògic que haguessin passat la nit encomenant-se a tots els sants.

I a les santes també.

EL PARIATGE

S'anomena "Pariatge" al reglament fet per Jaume II de Mallorca amb el bisbe de la mateixa illa, sobre les esglésies parroquials i filials de Menorca. Els investigadors discuteixen la data del 19 de març de 1330, donant com a més probable l'anterior de 1303.

Set en total eren les parròquies citades:

Santa Maria de Ciutadella, governada pel Paborde, dotada en la finca La Pabordia, abans coneguda com alqueria de Binimai.

Sant Joan Evangelista, al Sud de Ciutadella, canviant després el seu nom a Sant Joan Baptista.

Sant Bartomeu de Fraria, o Ferreria, que va donar lloc a la naixença del poble de Ferreries al seu entorn.

Santa Creu de Lloriac.

Sant Llorenç de Favàritx, rural com l'anterior, dins l'alqueria de Binixems.

Santa Eulàlia de Yalor (Alaior) en torn a la qual sorgiria el poble del mateix nom.

Santa Maria de Maó, prou coneguda.

Les demes esglésies esmentades en "El Pariatge" són les de:

Corniola, dependent de Ciutadella.

Sant Narcís d'Es Mercadal, dins la demarcació de Lloriac.

Mussuptà (ara Sant Climent) en el terme de Maó.

Sant Salvador damunt "Al Toro", del terme parroquial de Favàritx.

Així que ens quedaven unes hores de navegació.
 Arribada de tràmit la nostra.
 Intrascendent la meva.
 Ningú m'esperava en concret.
 Unes quantes adreces a l'agenda.
 I unes visites a fer.

L'ARRIBADA DELS ANGLESES

El gener de 1707 Felip V havia enviat al comte Villars, amb cinc naus i 3000 homes, a reforçar l'illa per la causa dels Borbons. Governava el castell de Sant Felip un tal La Jonquièrre i els carlistes estaven derrotats o fuits a Mallorca.

El 19 de setembre de 1708 apareix a l'horitzó l'esquadra anglo-holandesa de l'almirall Leake que suposava un glop d'alegria pels menorquins. Amb ella venia el tinent general Lord Stanhope en la missió d'apoderar-se de Menorca.

Els nadius ajudaren a desembarcar als expedicionaris a Alcaufar, 42 canons i 15 morters eren el seu principal armament.

Dues naus rendiren el castell de Sant Antoni de Fornells en pocs dies.

El siti de Sant Felip va esser vergonyós pels seus defensors, un sol dia aguantà. El resultat fou la proclamació de Carles III com a Rei i què La Jonquièrre quedàs degradat i pres a França.

Quan Carles heredà la Confederació Germànica, els anglesos pactaren i reconegueren a Felip V com a Rei d'Espanya, però a canvi se quedaren amb Gibraltar encara ara i a Menorca per un bon grapat d'anys.

Així comença la primera dominació anglesa de Menorca, ja sabem que Kane (vegeu tema "Sir Richard Kane") fou el seu primer governador.

Poc temps després d'aquesta presència anglesa començaren la construcció dels forts de La Mola i fort Marlborough. Es quant se revaloritza la situació estratègica del Port de Maó, per qualsevol expedició dins la Mediterrània i a l'Extrem Orient.

El cel net de núvols deixava veure a estribor un cap i un far.
 El d'Artrutx.
 Els penya-segats rebien l'homenatge de l'aigua.
 Que es rendia sabonosa al peu dels farallons.
 Rompent les ones sobre les tenasses.
 Espectacularment.

EL CAP D'ARTRUTX

Vella talaia d'Artrutx
 dalt un tossal ben plantada:
 escolta el romanç que et brinda
 present del meu homenatge.
 La teva torre rodona,
 de pedra groga i corcada
 pel salpruig del mar i els segles
 sempre igual està a la guaita.
 En repte envers tots els vents,
 avançada de la plana,
 tens al peu Cala Turqueta
 i les platges de Son Saura.
 Cap a Llevant els recingles,
 penya-segats sobre l'aigua,
 retallen al mar i al vent
 cada penyal una cala.
 Entre pinars Macarella,
 —racó issard—, Cala Galdana,
 d'Algendar portal marí
 que el balç de Mitjana tanca.

Ressò d'ahir, del record
 de corsaris i abordatges,
 bregues, setges i captius,
 dominacions estranyes
 res no hi queda; homes i gestes
 tot finí, però encar ara,
 a la costa de migjorn,
 avançada de la plana,
 vella talaia d'Artrutx,
 dalt un tossal ben plantada:
 la teva torre amatent, sempre igual està a la guaita.

(Fragment de "Romanç de la Talaia d'Artrutx" de J. Timoner)

A babor, els núvis d'ahir vespre donaven menjar als peixos.
 Agafats de les mans, sense xerrar.
 Mirant-se fit a fit.
 Com cal l'endemà de noces.
 Espanyol ell.
 Francesa ella.
 Segons digué la governanta.

GOVERNADORS ESPANYOLS I FRANCESOS

Abans i a l'entremig de les diferents dominacions angleses, els governadors espanyols i francesos que regiren Menorca en el segle XVIII foren:

Leonor Dàvila, fidel a Felip V, vencedor del comandant de l'illa Joan Miquel Saura, carlista, l'any 1706. Dos anys després fou enderrocat pels anglesos i morí a Cartagena suïcidat.

Joan Miquel Saura, reposat pels anglesos fins al moment de la dominació oficial anglesa pel Tractat d'Utrecht el 1713.

El comte de Lannion, posat per França el 15 de juliol de 1756, possiblement un dels grans governants estrangers que ha tingut Menorca. Morí el 1762.

El Marquès Puissignieux, feu entrega de Menorca als anglesos el 4 de juny de 1763.

Joan de Silva, comte de Cifuentes, posat pel duc de Crillon, vencedor dels anglesos el març de 1782. De grata memòria.

El governador Quesada; tingué la trista tasca de rendir Menorca als anglesos el mes de novembre de 1798.

Assegut a l'escala de popa, un home d'uns cinquanta anys.
Mal afaitat; jac de vellut, boina i botinets.
Fumant en pipa.
Semblava trobar-se dins el seu ambient.
Mirava enfora.
Pertot arreu.
O enlloc concretament.

L'ART DE FUMAR EN PIPA

Vet ací el títol famós d'una obra fonamentalment humorística, deliciosament suggestiva, plena de suggerències, deguda a la ploma de Joaquim Verdaguer (Don Xim), vinclat a Menorca perquè a Maó es casaren els seus pares, català i vallisoletana, i a Maó nasqueren altres germans seus, un d'ells també cèlebre literariament parlant, Marius Verdaguer.

Joaquim va néixer a Ciutat, i a Mallorca va viure gran part de la seva vida, ensenyant anglès a l'Institut i Alemany a l'Escola de Comerç.

Escriptor d'articles en castellà i català, la seva obra mestra és "L'art de fumar en pipa", coneguda i traduïda a Europa; la primera traducció fou a l'alemany "Die Kunst, Pfeife zu raunchen", firmada com "Herr Joachim". El seu germà Marius, el descrivia així:

"Com un vell llop de mar, amb la pipa a la boca, el meu germà ha fet sempre els seus viatges literaris a l'estranger dins la seva cambra de treball que se pareix un poc a la cabina d'un comedor anglès.

Els dies de temporal, els papers s'escampen i la màquina d'escriure repiquetetja com una maquinilla de proa. I el meu germà, assegut a una cadira de tres peus, amb la gàbia del canari engronsant-se damunt el seu cap, escriu el diari de navegació entre xupades de la seva inagotable pipa".

- Sembla que vostè no en fa molt de cas... vaig atrevir-me a dir-li.
- N'he passades de més grosses.
- Que aquesta?
- Venint d'Alcúdia ara deu fer dos anys, amb el "Ciutat de València", després de sis o set hores de quasi estar aturats entre Bajolí i Artrutx, vàrem tornar a Mallorca.

D'ARTRUTX A BAJOLÍ

El cap d'Artrutx està al S.O. de Menorca, sobre un penya-segats ras. El far és una torre blanca de 25 metres damunt el nivell de la mar. La llum arriba a les 16 milles i els destells a 32 milles. A vegades s'hi troben vents de dos indrets.

Tirant al Nord trobam Cala En Basto, molt petita; després Cala Blanca amb arena i un illot.

Una milla més amunt, Cala Santandria, supèra els 200 metres d'ample i té platja d'arena al fons.

Altra milla més amunt, hi ha el port de Ciutadella, del que parlarem amb més detall.

Seguint cap amunt, Cala En Blanes; fons d'arena i alga. Llavors Cala En Brut, molt oberta, de poca importància.

Després Cala En Forcat, bon refugi per lo tancada, acabant en platja al fons. Tan remansada que hi ha pescadors de Ciutadella que hi tenen les barques tan segures com al mateix port, bufi qualsevol vent.

Girant bé a Nord, està el cap de Bajolí o de Menorca, a 2,7 milles de Ciutadella. Prop d'ell, s'hi troben l'Atalaia de Bajolí, torre antiga d'uns 10 metres i Torre del Ram, edifici un poc més baix. El semàfor se troba a 81 metres damunt el nivell de la mar.

Entre Bajolí i la punta Nati hi ha unes 2,6 milles de costa tallada, uns 30 metres d'altura, esculls i illots.

Es feia hora de berenar i al Bar no tenien gairebé res, de menjar s'enten.

Ni un panet amb sobrassada.

No en parlem d'un bistec o d'un ou frit.

—Les ensaimades d'ahir s'acabaren.

Galletes, begudes i prou.

VAQUÍ O BOVÍ

Sembla que foren els anglesos els que fomentaren a Menorca la ramaderia del vaquí, ja que tenien la tasca de cercar provisions per la seva esquadra quan feia aturada al port de Maó.

Així és fàcil d'entendre, que des del temps d'En Kane, millorassin les pastures, augmentàs el boví i tinguessin a l'abast carn pels seus soldats.

El fet és que actualment, el 90 per cent de la cabana menorquina sia precisament la ramaderia del boví. En constant augment precisament, ja que se calcula ha doblat la producció dins els darres vint anys. Un cense de 21.231 bovins se registren l'any 1974.

Mallorca i Catalunya són els principals importadors de boví menorquí. L'any 1975 se calculen entre 8.000 a 10.000 els caps importats, entre gener i abril a Mallorca i d'abril a agost a Catalunya.

Els ramaders han cuidat prou de millorar la qualitat de la raça, important frissona holandesa, americana i danesa, al cap i a la fi d'obtenir llet rica en grasses i per tant adequada al formatge.

També des de 1975, s'ha intentat amb bon resultat la millora de la producció de carn, a base de sementals Xarleroi.

—I el capità què diu?, —vaig demanar a un altre cambrer, disposat a passar el temps, aprenent coses dins allò que per mi era tot una aventura.

—No duim capità, va tenir un atac de perfum fa una setmana i comanda el vapor el primer oficial que és molt valent.

—Ja es veu, ja!

Tot un llop de mar.

FERRAGUT

Un mariner sineuer, Antoni Ferragut es va casar a Ciutadella l'any 1750, cinc anys després naixia l'únic fill del matrimoni, l'anomenaren Jordi i als 17 anys, havent estudiat nàutica a Barcelona emigrà als Estats Units, nació que estava en guerra contra els anglesos.

Amb els confederats de Washington va lluitar i vèncer, arribant a comandant. Casat amb una escocesa, Lizabeth Shine, tingueren un fill el 5 de juliol de 1801, batiat com a David Glasgow Ferragut.

La seva carrera no pot esser més brillant: quasi un nin encara estudià a l'Escola Naval, visità Menorca amb l'esquadra americana el 1816. Durant la Guerra de Seccessió, començada el 1861, arribà de comodor a contra-almirall i el 1866 ja era Almirall, el primer que va tenir Estats Units com a nació independent i poderosa.

Presidí la missió americana que visità Europa, concretament les Corts d'Isabel II, Jordi de Suècia i Napoleó III.

El 19 de desembre de 1869 amb les naus "Frelic" i "Franklin" arribà en viatge triomfal a Menorca. El Batle de Ciutadella el va esperar a "Ses Tavernes" a 9 kms. del poble i en gran festa fou rebut i hospedat al Palau d'Esquella.

El feren Fill Adoptiu de Ciutadella abans de tornar-se'n als Estats Units, on moria el 1870 rebent de les autoritats d'aquell país els màxims honors nacionals.

Dia 27 de juny de 1953, la VI flota i l'armada espanyola li rendiren uns actes d'homenatge i record al poble del seu pare: Ciutadella.

- El "Sister" ballava menys, des que havia passat Bajolí.
- "Cuando llegaremos"? —demanava per un altre indret un pare de família que tenia dona i nins mig acubats per dins un camarot de segona.
- "En un par de horas", hemos pasado lo peor", —li contestà un oficial jove que per l'amoratament dels ulls semblava no haver-los clucat en tota la nit.

ELS PARES DE "SANT LLUÍS"

Foren precisament els francesos que dissenyaren a cordell el que seria poble dins la garriga de Binifadet, emprant terres de Barracas, Pou Nou, Torret i S'Uastrar.

Als quatre carrers de Nord a Sud els anomenaren de Sant Lluís, en record de Lluís IX de França, i als altres de Lannion, Causan i D'Allemand pels personatges francesos més destacats.

Els transversals, en nombre de cinc, se dedicaren a Santa Aina, Esteve, Antoni, Jacint i Bisbe.

L'elecció de Sant Lluís com a patró, deslligant església i poble del patronatge de Sant Antoni i Maó respectivament és va decidir per votació el 14 d'agost de 1825, votació feta a la Casa Rectoral davant el Tinent de Bayle Reial del poble. La independència arribà el 1904.

També del temple en feren els plànols els francesos, malgrat que no el veren construït, ja que se n'anaren abans. Té la façana neoclàssica i 4 evangelistes fins a l'any 1936. Contava amb pintures duites de França per Richelieu, entre elles un frontal per l'altar major d'En Le Sueur.

Curiós és l'aspecte de les cases, molt parescudes a les del camp, ja que els francesos donaren llibertat per a construir-les en el plaç de dos anys, com vulguessin els menorquins.

D'aquesta època és el camí de Cavalls, únic a les illes, que permet una autèntica servitud de pas i uneix tot el litoral, sense rompre el paisatge menorquí.

Anàvem seguint d'enfora la costa Meridional de Menorca.

Llàstima que l'atupada que duíem no permetés entretenir-se amb el paisatge.

Que pujava i baixava en apariència com el que passava quan qualcàvem d'al.lots a les muntanyes russes.

Havíem perdut un bot de salvament.

CALA GALDANA I LES PLATGES DE MIGJORN

Cala Galdana possiblement sia la més bella de les platges del Sud. Mitja conxa en boca de més de tres-cents metres d'ample, un arenal net al fons i penya-segats al Llevant de 50 ms. d'altària, li donen vista i seguretat. Pertany al terme de Ferreries.

Segueix Cala Mitjana i a 1,7 milles Cala Trebalúger, també al peu d'un penya-segat i amb torrentó al fons com Cala Galdana i moltes altres de migjorn, torrents que abans serpegen per dins els barrancs.

Sant Tomàs primer i Son Bou després són arenals llargs d'uns quants quilòmetres, apenes interromputs pels esculls de Binicodrell, Sa Galera i el Purgatori. Per terra, Son Bou té bona carretera des de la vora d'Alaior.

Seguint cap al terme d'Alaior, Cala En Porter, de poc abric per les barquetes i Cales Coves molt a prop. A 1,2 milles, Cala Canutells, llavors Binidalí, Biniparratx, tan petites com belles, s'illot d'En Marsal, Cala de Binisafuller, Cala Fustam i la platja de Binibeca. Entre i entre, qualque escull i petits illots.

Més envant Cala Figuera, s'escull d'En Caragol i Cala de Biniancolla, a una milla només de l'illa de l'Aire.

Totes elles petites per refugi de naus, ja que fàcilment tenen ressaca.

Tenia interès en veure qualche torre de vigilància.
De les què havia sentit parlar.
Però passàvem massa enfora per destriar-les.
La fam començava a deixar-se notar.
M'ajudava a tenir mal de cap.
O sia a malviure.

TORRES DE VIGILÀNCIA

Després de 1782, quan Menorca tornava a ser altre pic d'Espanya, en temps del Comte de Cifuentes es va reorganitzar tot un pla de torres de vigilància per guardar l'illa.

Aquestes torres depenien de la Capitania General de Balears fins a 1867; n'hi havia 17 entorn a Menorca i per cuidar-les un cos de torrers que tenien Reglament militar, publicat a Ciutat de Mallorca el 1852.

Aquest cos de torrers, comptava amb uniforme, carabina, baioneta i sabre i a més de la funció de vigilància, estaven per ajudar als carabiners en la repressió del contraban.

Abans solien tenir canons, aljub propi per abastir-se d'aigua i l'estructura, avui rosegada pel temps, sempre demolitor, a Menorca sobretot, estava feta de pedres calisses i tallades.

La planta a vegades es cilíndrica, i fins i tot octogonal, com la de Sant Nicolau, que flanqueja el Sud del port de Ciutadella, avui al final del passeig dedicat al mateix sant, de tanta devoció a la capital medieval de l'illa.

N'hi ha també, d'aquestes torres que tenen fosa, com les de Sant Nicolau ja esmentada, Santandria i Binissaida.

Per aquesta ruta, Menorca té un cert paregut a la costa mallorquina.

El camp de la part de migjorn també és semblant.

Estava decidit a aguantar dret a coberta, fins a l'arribada.

Malgrat la força del vent, molest, empranyatívol.

LA TERRA

Menorca és l'illa Balear on és més acusada l'explotació de la terra pel sistema d'amtgers, un 85 per cent aproximadament.

Les explotacions agrícoles suposen unes 34.077 hectàrees de terra conreada, de les que tan sols un 3,5 per cent pertanyen a regadiu, fonamentalment estès al Sud de Maó i Ciutadella, coincidint en les terres més protegides de la Tramuntana.

El nombre d'explotacions agrícoles ha minvat entre referències establertes els anys 1962 a 1976, però a canvi ha augmentat el tamany o grossària d'aquestes explotacions.

Núm. d'explotacions		Tamany en Ha. (promedi)	
1962	1976	1962	1976
3.373	1.437	18,9	43,15

Dins els farratges té una importància extraordinària l'enclover, importada per l'anglès Kane, promotor d'una campanya encaminada a substituir els ullastres per les pastures útils a la ramaderia, vaquí i ovelles.

A la terra erma de la part septentrional perviuen els pins i ullastres tombats per la força de la tramuntana, com si fossin dunes vegetals.

Dins els barrancs de la zona meridional, s'hi troben savi-nes, llampúdol, murta i "brucs", de manera consemblant a les terres mallorquines, amb les que tenen molta analogia.

La gent estava molt atupada.
 El perill del naufragi no obstant havia passat.
 El "Sister" no embarcava aigua per proa.
 rebia el vent de babor.
 I s'engronxava de costat.
 No faria falta l'Extrema Unció.

ELS REGISTRES SAGRAMENTALS

Dues coses interessants ens ofereixen a primer cop de vista els llibres sacramentals, que fins a mitjan segle XIX es trobaven enquadernats en pergamí, amb un format de 30 per 20 cms. aproximadament: la data que comencen a tenir-los les parròquies i les variacions de llengua en les seves anotacions.

Fetxes de començament:

	Baptismes	Matrimonis	Defuncions
Maó	1 maig 1565	1 gener 1565	9 maig 1565
Alaior	26 agost 1565	25 gener 1567	19 gener 1572
Ciutadella	20 setem. 1565	3 gener 1566	14 gener 1566
Cast. S. Felip	20 octub. 1568	14 juliol 1577	20 juliol 1581
Ferrerries	24 gener 1570	2 octub. 1570	8 setem. 1571
Mercadal	7 març 1591	11 febr. 1568	28 març 1569
S. Cristòfol	30 setem. 1775	12 agost 1775	15 setem. 1775
Sant Lluís	18 maig 1789	29 agost 1789	9 setem. 1790
Fornells	15 juny 1800	5 febrer 1783	3 març 1783
S. Joan Carb.	30 octub. 1811	31 agost 1811	21 agost 1811
Sant Climent	7 març 1818	12 setem. 1818	22 agost 1851

Variacions lingüístiques:

	Baptismes	Matrimonis	Defuncions
Maó	1565 menorquí	1565 menorquí	1565 menorquí
	1762 llatí	1750 llatí	1762 llatí
	1786 menorquí	1786 menorquí	1788 menorquí
	1803 castellà	1803 castellà	1803 castellà
Alaior	1565 menorquí	1567 menorquí	1572 menorquí
	1762 llatí	1760 llatí	1762 llatí
	1804 castellà	1803 castellà	1803 castellà
Ciutadella	1565 menorquí	1566 menorquí	1566 menorquí
	1695 llatí	1762 llatí	1762 llatí
	1798 castellà	1804 castellà	1804 castellà

Durant la dominació francesa (1756-1763) hi ha algunes partides baptismals de Maó i Alaior redactades en francès, que no afecten als períodes abans citats.

Ni una sola nau en tot l'horitzó.

Els soldats eren els que anaven i venien com a gats per la cober-
ta.

Enfora, a terra, qualque puntet blanc.

Ben blanc.

Devien esser els llocs.

Els llocs emblanquinats.

ELS LLOCS

La calç és reina i senyora de la casa camperola (el lloc), una calç que arriba a les parets, marges, teulades, patis i fins i tot cossiols, per rebre el sol i donar llum i netedat a uns paratges secs, on el boscatge hi té poc que fer.

Orientats sempre al migjorn, per donar l'esquena a la Tramuntana, només tenen darrera finestrons petits, mentres davant hi ha una porxada d'un arc o dos, que dies de bon temps suposa una habitació molt emprada de la casa de camp.

Tenen influència de les gents de l'Empordà, quant a l'estructura. Diferents construccions que anaren creixent a mesura que feien falta per la gent o el bestiar.

Vists de dalt "El Toro" o en avió, semblen construccions aplanades sobre la terra, en dues eres al costat. En el pis, les cambres; darrera, un traster; sostres inclinats. Afora, ratjoles, trespol d'aumànguere i a vegades calç, que arriba fins i tot a les pasteretes i als cossiols. Porxada i cuina de pedres planes pintades de vermell.

Construïts de marès, pedra calcàrea blanca i morter, són la casa de l'amo i la madona, que pertany al senyor del lloc. Segons la grossària, hi fan feina també l'hortolà, el vinyòvol, l'aparedador, etc.

Enrevoltant al lloc, les tanques per pastures i bestiar. Quan les tanques no estan aferrades a les cases per estar un poc llunyanes, també els anomenen campets.

Els llocs ja no temen als hostes.
 Tot lo més a les contribucions...
 A la carestia de la vida...
 A les dificultats de la vida camperola...
 Però abans si.
 S'havien de defensar.

LES TORRES PREDIALS

Les més antigues daten dels temps de la conquesta i són en resum una fortificació recostada al lloc, desconeguda a les altres illes quasi per complet, que tenia per objecte poder esser refugi eficaç per la gent que vivia al lloc, quan es produïen desembarcs de pirates, corsaris o sarraïns.

Fonamentalment se'n troben a Menorca de tres tipus:

Les quadrades, de base ampla, en peu de paret piramidal sense matacans. Tenen els murs espessos i bastos; sòlides i possiblement les més antigues de les existents a l'illa.

Una altra variant són les quadrades de paret dreta i no piramidal. La base és més reduïda. Solen tenir matacanes o barbicanes a diferència de les anteriors.

Ben conservades on es poden estudiar aquestes característiques són les de S'Argossam i Binifadet. Són també les més freqüents en el terme de Maó, possiblement degut al document de parcel·lació redactat per Pere IV l'any 1346.

Finalment hi ha les torres predials de base petita i rodona, de paret cònica o en forma d'embut. Sense matacans ni merlets, com les quadrades més antigues.

Escassetgen, essent les millor conservades d'aquest tipus: la Torre del Ram, de Ciutadella i Sa Torre Blanca, de Favàritx (Maó).

El de la pipa la tornava carregar.

I ara xerrava amb una colla de pagesos que no havia vist en tot el camí.

Semblaven trets d'un quadre costumista de principis de segle.

Ell duia bastó.

Ella s'aferrava al braç de l'home i no n'havia de menester.

ÀNGEL RUIZ I PABLO

“Nadiu de Villacarlos, a la vora de Maó, En Ruiz i Pablo, per unes poques novel·letes i quadres de costums que va escriure en la nostra llengua, mereix un lloc d'honor al costat de Gabriel Maura i Miquel dels Sants Oliver. Sabé observar amb singular amor i perspiciàcia l'estament popular de la seva illa, però li costà trobar-se ell mateix, principalment en l'aspecte lingüístic. Així, les seves proses “Tipos y costumbres de mi tierra” i “Episodios ribereños” perden quasi tota l'eficàcia pel fet d'esser escrites en una llengua que, en aquest cas, era absolutament postissa. Per sort, ell mateix va adonar-se de la impossibilitat d'aquest costumisme traduït, i hagué de recórrer a la nostra llengua. En català va publicar, l'any 1911, un volum de poesies que l'acredita de poeta molt digne. El seu camí fecund era, però, el de la prosa de costums, i la seva vertadera importància resideix a les obres que va escriure dins aquest gènere.

Ruiz i Pablo va crear, com Maura, figures d'autèntica densitat humana; però li falta, potser, el tremp genial d'aquest. D'altra banda, s'hi endevina una instintiva tendència al sàinet, a la caricatura”.

Josep Ma. Llompart

“El viatge tràgic de l'amo En Xec de S'Ullastrar” és la seva obra mestra.

Ell devia tenir uns seixanta anys.

Ella altres tants.

Era la primera vegada que havien anat a Mallorca.

No sé perquè.

Intentava escoltar-los per seguir el seu xerrar menorquí.

Però els bràmuls de la mar m'ho feien difícil.

EL FOLKLORE MENORQUÍ

Eina de treball indispensable per a estudiar aquest aspecte de Menorca segueix essent l'obra de Francesc Camps "Foklore menorquí", on es pot observar en nombrosos exemples de lletres corresponents a gloses i codolades, com era el dialecte pur, conservat viu a la pagesia i molt poc escrit pels autors, que per qüestions literàries han adoptat la normativa catalana.

Versos com els de "Sa nuvia d'Algendar"

"Sa nuvia d'Algendar
avui és en terra,
demà serà en mar..."

o satírics en torn a temes polítics o esportius com:

"Quan el Menorca vagi per embarcar,
es de l'Unió Esportiva, maleta en mà,
davallaran sa costa cap a correu,
es del Menorca amb auto i l'Unió a peu".

reflexant en vocabulari i construcció aquesta manera de xerrar popular que segueix viva.

Així per exemple, sense aprofundir en gramàtica ni dialectologia, s'empren les formes febles de li i lis en posició postverbal, desaparegudes a altres indrets. Un menorquí dirà:

"tanca-li sa porta"
"tanca-lis sa porta (a ells)".

Ell duia boina.

Ella un mocador al cap.

Ell tenia les mans calloses.

Ella no.

Ell semblava no estar marejat.

Ella sí.

ELS AMITGERS

El règim de parceria suposa el sistema més estès de conrear el camp a Menorca, d'una manera un tant defectuosa per cert.

Les possessions rústiques que eren 389 l'any 1712, augmentaren a 520 l'any 1794 i a 568 l'any 1800.

Anant a dates actuals, les 700.000 hectàrees de terreny que suposen els 700 qms. quadrats que té Menorca, se distribueixen en 8.667 conreats en propietat; 872 en arrendament i 55.096 en parceria o amitgers, és a dir parts iguals en beneficis i despeses.

El problema agafa caires de servilisme camperol si tenim en compte que els contractes se fan per un any i això provoca un canvi molt freqüent d'amitger. Entre 1960 i 1965, per exemple, un 50 per cent de pagesos s'havien mogut de lloc.

El dubte constant entre si seguiran o no a la mateixa terra motiva en realitat que gairebé hagin desaparegut del tot certs cultius, i això ve d'enrera. En el segle XIV l'augment del delme de l'oli motivà que es deixassin d'empaltar oliveres ja que la collita per ventura la farà un altre pagès.

L'any 1881 una plaga de filoxera destruïa les vinyes i no en sembraren pus. I això que en el segle XVIII hi havia hagut de 6.000 a 10.000 ceps.

Passava migdia quan voltàrem l'illa de l'Aire.
Bastant enfora per cert.
En emproar cap al Nord va renéixer la tempesta.
Les ones pegaven de davant.
Altra volta.
La maregassa era imponent.

L'ILLA DE L'AIRE I EL SEU ENTORN

L'extensió d'aquesta illa és d'uns 1.400 metres, molt plana per la part Nord propera a Menorca i més alta i rocosa al Sud, en molt de fons. Té un embarcador anomenat Cap de Llebeig.

El far consisteix en una torre blanca, un poc cònica, que sobresurt de la casa del torrer, a 52 metres damunt el nivell de la mar. La llum fixa arriba a 16 milles i les llampades a 31.

A la part de Menorca s'hi troba un canalet de fons brut d'uns 200 metres, enfront de "Sandy Bay" o platja de l'Aire.

Tirant en direcció a Maó se troba Cala Alcaufar, on se poden refugiar petits vaixells. És cala neta i famosa i després d'unes coves hi ha una antiga torre de defensa.

A 1,7 milles de l'Aire hi ha la Punta de Rafalet, més bonica que hospitalària, tancant la Cala que duu el mateix nom.

Vénen llavors els illots de Binisaida, Els Tamarells i finalment la Roca des Polvorí ja dins la Cala de Sant Esteve, que té fins i tot un moll anomenat Sa Caseta des Telègraf.

La Cala de Sant Esteve té una profunditat de 700 metres i ja està al peu del Castell de Sant Felip, històrica fortalesa de la que haurem de parlar amb més espai.

Mira Andreu, jo torn en avió, tu faràs lo que voldràs, però una nit d'aquestes no la repetesc.

Comentava a un company, un home amb aspecte de representant català.

--Si l'avió pot sortir, serà això.

--I si no, em qued, ha estat un joc de matances.

--Menorca per qui la vulga, prefereixo voltar mitja Espanya a venir aquí.

MENORCA ESPANYOLA

Els espanyols si que la volien l'any 1782, quan l'esquadra del Duc de Crillon va sortir de Cartagena uns mesos abans, exactament el 19 de juliol de 1781 amb 76 mercants i naus de la Reial Armada, portant una dotació de 8.000 homes i 74 canons.

Uns desembarcaren a' Cala Mesquida i altres a Cala Alcaufar, a l'objecte de preparar l'atac a Maó.

Se considerava en aquell temps, tant a Mallorca, Sardenya, Sicília com a la mateixa Menorca que la millor defensa no era evitar el desembarc, sinó fortificar-se, així que no hi hagué oposició al desembarc.

La lluita se plantejà enfront al castell de Sant Felip, al que bloquejaren durant tres mesos. Les tropes angleses eren les que s'havien refugiat en ell.

El 6 de gener de 1782, 116 canons disposats en 11 bateries començaren el foc. Se calculen en 6.000 projectils i 20.000 bombes les que dispararen contra Sant Felip, fins que al començament del mes de febrer, se rendien els anglesos els quals contaven amb 3 generals i uns 3.600 homes.

Rendició honrosa la seva, que va motivar el recobrament de Menorca per la Corona d'Espanya, si bé aquesta dominació no seria encara la definitiva.

Els soldats no jugaven a cartes com la nit anterior.
 De nin no se'n veia cap per enmig.
 Cosa rara en l'al.lotea.
 Crits, renou i soroll s'enrevisclaven altra volta.
 Per ventura amb més entusiasme que a la nit anterior, quan
 cadascú se defensava així com podia dintre les cabines.

EL JOC DE LA BOLLA

És un joc que entretén als jugadors i al públic que el segueix. Joc de quietud i poc trull. Mentre uns jugadors juguen a posar bolles devora "es boll", els rossegadors i estrocadors se cuiden de llevar-les perquè no contin punts.

Es juga fins a dotze punts, amb dues bolles cada jugador, i no poden jugar més que ses dues bolles de cada bollada.

Les bolles són ben redones i els qui en saben les donen efecte. "Es Boll" ve a esser el blanc; espècie de teló de goma, redó i pla, que abans era bolla de bon tamany.

Els equips són de sis jugadors per banda, quan es fa competició, però a conveniència poden oscil.lar entre dos a set jugadors per equip.

Se juga una bollada de cada cap del "jugadero" alternant-se fins que el joc es dona per acabat.

El "jugadero" necessita cuidar, regant-lo i apisonant-lo si està a l'aire lliure, perquè es copetja molt jugant.

Els "jugaderos" només se coneixien per la part de Maó, Es Castell, Sant Lluís, Sant Climent i Lluçmassanes antigament, però després també n'hi havia a Ciutadella i Ferreries.

Davall teulada els primers "jugaderos" de Maó foren an Es Camí d'Es Castell i an Es Molí des Pla.

Al Bar hi va haver trencadissa.
 De coberta a mar volaren unes maletes que qualche passatger
 havia tret enmig massa prest.
 Volaren "Déus" a balquena, per part de l'amo.
 A les monges les va fer rialles.
 A mi no ho dic.

ELS CRISTIANS DEL SEGLE V

Devoció ben estesa devia esser la dels cristians menorquins dels segles V i VI, si tenim en compte que s'han trobat diferents basíliques paleocristianes com les de: Illa del Rei i Es Fornàs de Torelló a Maó; Son Bou dins el terme d'Alaior i Fornells an Es Mercadal.

A les basíliques de Maó, es pot observar la planta rectangular sense columnes, àbside recte i decoracions a les que hi ha animals, dibuixos geomètrics i vegetals. A la de s'illa del Rei s'hi veuen peixos propis del litoral menorquí, i uns lleons front a una palmera.

En general, aquestes basíliques tenen influències dels models judaics als qui fa referència la carta del bisbe Sever.

Curiós és el cas de Son Bou, vora l'extens arenal, o per esser més precís besant l'aigua de la mar; la localitzaren el 24 de setembre de 1951 a un lloc que parlava de terra de "Canessia".

El Bisbe Pasqual va donar ordre d'excavar-la. Els treballs foren dirigits per Ferran Martí Camps professor d'Arqueologia del Seminari; excavacions que es dugueren a terme fins devers l'any 1958.

No té mosaics, el paviment és de trespol i la planta rectangular alcança 25 metres per 12,40. Finalment el bloc monolític té un clot en forma de creu. Sembla un edifici pobre, sòlid, que avui roseguen les ones del mar en la seva constant tasca d'erosió.

La proa recta, gens combada del "Sister" semblava que volia aficar-se dins la mar definitivament.

Amb el seu intent de rompre l'onatge.

Semblava un cop de sort, el que l'empenta de les màquines el fés sorgir de l'escuma després de cada cop.

Sempre a l'esquerra anàvem passant penye-segats, esculls, illots, farallons.

Pedres, vent i aigua.

MARIO VERDAGUER

Vàries edicions, acollides sempre amb molta estima pels lectors de la novel·la "Piedras y viento" asseguren la pervivència literària d'aquest maonès nascut l'any 1885.

Amb aquestes paraules contava a Joan Hernández Mora, la gènesi d'aquesta novel·la:

"Yo no había escrito más que unos insignificantes artículos y un ingenuo libro de versos de juventud y en lo más secreto de mi conciencia, no muy tranquila por lo que pensaba, pensé que sería extraordinariamente magnífico el poder escribir un libro sobre Menorca.

Me marché de la isla embrujado, llevándomela metida dentro del corazón, acariciándola con el pensamiento como a la amante auténtica.

Entonces ya en plan apasionado de escritor, despertaron en mí, hirviendo con la resonancia de mi ya lejana juventud, ansias de verter en la literatura todas mis visiones exaltadas de la tierra nativa y en el invierno de 1926, aislado en una pequeña masía de Vallensana, con la sagrada montaña de Montserrat en el fondo del paisaje, escribí "Piedras y Viento".

No quedé satisfecho de mi libro, pues Menorca se merece un mejor cantor. Pero al revés de lo que suele acontecer y en contra de lo que reza un adagio demasiado cierto, en mis paisanos encontré el aplauso y el mejor aliento y la más cordial simpatía para proseguir, con nuevos alientos, mi vida de escritor".

Ens acostàvem cop d'aquí, cop d'allà.
 La fam era mala de contenir.
 Hora de dinar sense haver berenat.
 ¡Valenta previssió la de la Companyia "Trasmediterránea".
 Acabava de fer els deu reals justs.

LA POBRESA DEL SEGLE XIV

No hi ha dubte pels historiadors que quan les illes en conjunt, Menorca inclosa, deixaren d'esser independents de fet i passaren a esser part del regne governat per la dinastia d'Aragó-Catalunya, entre els anys 1343 a 1411, va augmentar la pobresa del poble i la inseguretats sobretot a les poblacions de la vorera del mar.

Mals que eren també fruit en certa manera de l'ambició dels reis Pere IV el Cerimoniós, Joan I el Caçador i Martí l'Humà.

Dates concrets podrien esser, l'empobriment de Menorca durant la guerra de Sardenya, començada l'any 1349.

Les pestes de 1348, que a Mallorca va produir un 15 per cent de baixes; eñ va reproduir amb força els anys 1349, 1362-63, 1388, 1396 i 1430.

El cors també era un perill constant i amb molts d'esforços se fortificaren Maó i el fort de Sant Felip.

El port de Maó va ser utilíssim mentres el poble s'empobria.

Els menorquins varen haver d'anar a repoblar l'Alguer, mentres arribaven sards a Menorca, esclaus, de vegades, altres lliures, però que, en conjunt, provocaren per afegitó succeïts sagnants.

El barrumbeig va durar una bona estona.
Sicològicament gairebé una eternitat.
La proa barretjava aigua que queia per les amures i forats de les
àncores a cada embat.
De gavina no se'n veia cap al voltant del vapor.
¡Els mariners de segles enrera ho eren valents!

ELS CORSARIS ANTI-ANGLESOS

Si anys enrera els menorquins havien armat embarcacions en cors contra els francesos, a partir de la declaració de guerra coneguda a Maó el dia 1 de gener de 1805, s'armaren novament en cors aquesta vegada contra els anglesos.

Miquel Soliveres, ciutadellenc, va sortir amb el xabec "Santa Escolàstica" el gener de 1807, naufragant devora Palermo.

El vaixell en cors "La Fortuna" sortí de Maó el 15 de juny de 1807, comandat per Antoni Barceló; l'agost apressà dues naus angleses que feu entrar a La Goleta degut al temporal. El 19 de setembre les va dur a Maó, en carga que duien de Malta a Sicília.

El 1808 el mateix Barceló amb el cors "Sant Antoni" apressava el vaixell austríac "El Pescado" i el 3 d'abril de 1809 feia la mateixa feina amb el bergantí americà "Tuley".

Francesc Martorell, capità maonès de la fragata "La Esperanza", trobant-se a Copenhague amb la nau espanyola, la va vendre, comprà un balandre, demanà permís al cònsul i sortí en cors a perseguir anglesos pels mars Bàltic i del Nord, el febrer de 1808.

Darrerament, durant la guerra d'Independència, hi tornà haver naus corsàries menorquines contra els francesos de cabotatge que navegaven per la Mediterrània.

La parella de nuvis seguia aferrada a la barana.
 Mirant l'entrada de Sant Esteve.
 Sense preocupar-se de ningú.
 Més que d'ells.
 Lògic.
 Perfectament lògic.

EL CASTELL DE SANT FELIP

Començat a construir pels espanyols l'any 1554, foren els anglesos durant les primeres dominacions, els que dugueren a terme la fortificació del Castell de Sant Felip.

L'ordre de construir aquest tipus de defensa la va donar Carles I, després d'haver succeït el desastre de Barba-rossa amb el seu atac a Maó. Encarregà els plànols a l'enginyer italià Joan Bautista Calvi, qui va estar un cert temps al front de les obres.

Felip II donà ordres de continuar l'obra. Sota Felip III i Felip IV les obres progressaren poc, per no dir gens. En cas de perill, l'única defensa convincent que tenien els menorquins era refugiar-se al puig d'El Toro.

A l'hivern de 1637, l'estada al port de Maó de l'esquadra de l'almirall Oquendo, revaloritzà la necessitat estratègica de Sant Felip, davant un possible atac francès.

A partir de llavors començaren els anys esponerosos del Castell. En temps de Carles II, la màxima autoritat militar estava a Sant Felip, la qual cosa creava conflictes amb el governador que solia residir a Ciutadella.

L'any 1608 estava acabat el fort.

L'any 1670 era una fortalesa de primer ordre, amb 100 canons com a guarnició.

L'any 1671 es donava una Instrucció Reial, per la que els pabellons estrangers que rendien visita oficial a Menorca, ho havien de fer, anant a saludar a Sant Felip.

A la fi, una altra trebucada casi definitiva de babor a estribor.
Mitja dotzena d'escorades fortes a un costat i altre.
Després, la calma.
Haviem enfilat el port de Maó.
A mà dreta, el penya-segat de La Mola, la terra més oriental
d'Espanya.

DE LA MOLA AL GRAU

Entre els 60 i 80 metres sobre el nivell de la mar té la Punta de S'Esperó, tallada, ferotge, negra, on acaba la península de La Mola. Rodejada d'esculls, molts d'ells senyalitzats en boies per avisar del seu perill als navegants.

Terres primàries, de pedres que se crüien amb facilitat i on s'hi fa la camamil·la i el fonoll marí. Ses Àligues és una punta d'aquest Esperó.

Després Cala Murtar, resguardada del Nord per la Punta Negra i una milla més enfora Cala Mesquida, després de passar Sa Punta de Sa Creueta.

Segueixen alguns illots, fins arribar al Macar de Binillautí, Sa Punta de Sa Galera i després a l'illa d'En Colom, abans de les torrenteres de S'Albufera, Cala En Vidrier ve llavors i així s'arriba a la platja d'Es Grau que té de tot, bellesa, mollet on atracar barquetes petites i arenal ample i magnífic un poc a l'estil de les platges del Cantàbric, on s'ha de caminar molt perquè l'aigua permeti fons abastament per a nadar.

El Port d'Es Grau, entre Frare Bernat i s'illot de Sa Cudia, també li diuen S'Albufera, perquè està tot seguit, tirant a Ponent cap endins.

Una Albufera de gran riquesa ecològica, a la que uns plans ambiciosos de comercialització han posat amb entredit aquets darrers anys, aixecant l'opinió pública en contra, afortunadament.

A mà esquerra, boies de senyalització.

El "Sister" passà d'avant tota a avant mitja.

En temps de la navegació a vela, es considerava perillós entrar al port de Maó amb vent de Tramuntana.

I les naus feien temps, a vegades dies, entre Artrutx i l'Aire, esperant la bonança.

La Mola, impressionant.

Esgarrifadora.

LAFUENTE

Si pels militars el nom de La Mola dit en tò d'amenaça fa calfrèds, ja està considerat un Penal dur, on purguen Consells de Guerra els que delinquiren contra el Codi Militar; pels menorquins el nom de Lafuente recorda a un militar, fill de militar, que va saber i poder alternar la ploma amb el fusell, deixant una llarga col·lecció de llibres i articles sobre el passat menorquí.

Nascut el mes d'abril de 1881, quedà orfe de pare als sis anys; acabà batxillerat el 1897, ingressà a l'Acadèmia Militar i com a professional de les armes va tenir molts de destins, cercant sempre, això sí, poder viure a Menorca gran part de la seva vida.

Col·laborà en la "Revista de Menorca", com a fundador entusiasmada de l'Ateneu. L'any 1906 publicà una novel·la "Como se vive", després... "Geografía e historia de Menorca"; un estudi crític de les obres sobre Menorca; "Acción concertada Infantería y Artillería en el combate", alternant les seves dues aficions, milícia i literatura.

També fou el promotor del monument que es troba el puig d'El Toro, dedicat als Caiguts a la Campanya d'Àfrica, que ell havia viscut professionalment.

No es pot dir que la mar estés tranquil·la dins el port.
 Però comparant-la al que havíem passat, allò era mel i sucre.
 A babor, les illes de la Quarantena i del Rei.
 A estribor, les runes de Sant Felip i Sant Carles.
 Al darrera, un infern.

LANNION

Lannion va arribar per primera vegada a Menorca amb l'expedició de dotze mil homes comandats pel duc Richelieu que desembarcaren a Santandria el 18 d'abril de 1756, dia de Pasqua.

Els Jurats de Ciutadella convidaren al duc a entrar a la ciutat, abandonada per 300 soldats anglesos que cercaren refugi al Castell de Sant Felip.

El camí cap a Maó va resultar dificultós pels francesos no avesats al sol menorquí. De totes maneres assetjaren Sant Felip el 23 d'abril i a Lannion el feriren quan atacava el fort Marlborough, mentre la batalla naval guanyada per La Galissonnière decidia el triomf francès, recordat a París amb la Rue de Port-Mahón.

Sotmesa l'illa, a Lannion el nomenaren governador pel juliol del mateix any.

Tornà a França el 8 d'abril de 1758 i, novament, va ser governador de Menorca a mitjan 1760.

Va prendre part en la fundació de Sant Lluís.

Finalment va morir a Maó l'octubre de 1762, víctima de la neumonia epidèmica que es va estendre a tota l'illa, ocasionant una crescuda mortandat.

Al poble d'Alaior es conservava un retrat de Lannion.

Al front, la blancor de Maó.

Entorn, el port d'Andrea Doria.

Als peus, una closca de ferro que havia aguantat embats increïbles.

Sobre, un cel tavallat amenaçant ploure.

Ni una gavina volant.

PORT - MAÓ

Entre molts altres visitants il·lustres que ha tingut aquest port, ja comentats a altres planes del text; hi ha la d'Alfons XIII a la tardor de l'any 1927, fruit de la mateixa va esser el nominar el canal obert entre el Llatzaret i la Costa amb el nom de Canal d'Alfons XIII, si bé el poble segueix dient-li Canal de Sant Jordi.

Allà estaven precisament uns dies tenebrosos de l'any 1936 els vapors "Aragón" i "Atlante" convertits en presó, i on es diu que desapareixien presoners al fons del canal amb una pedra fermada al coll.

A l'altre part precisament, prop de la punta del Rellotge hi ha una làpida de marbre blanc que recorda els 50 presos del vaixell "Atlante" morts una nit de novembre del 36, entre ells l'historiador Lafuente.

A Cala Figuera hi ha un Club Marítim, abans Lliga Marítima. Al peu d'Es Castell (Villacarlos) les Cales Corp i Fons, molt aprop de "El Fonduco", una caleta vora el viver de llagostes.

La matrícula dels vaixells de Maó va arribar a més de 160 naus, moltes d'elles de construcció local, el que donava feina als mestres d'aixa, experts fins i tot a fer bergantins.

A la part de Tramuntana la finca de Sant Antoni (The Golden Farm) amb la llegenda dels amors de Nelson i Lady Hamilton, que, per cert, mai no va estar a Menorca.

Les dues i mitja del capvespre.
Arribàvem tard.
Sempre hi ha coses que arriben tard al seu destí.
I a vegades encara arriben massa prest.
Per segons què.
O per segons qui.

EL DECRET DE NOVA PLANTA

Gràcies a la presència anglesa a terres menorquines, el famós Decret de Nova Planta, publicat el 7 de desembre de 1715 per ordre de Felip V i arribat a Mallorca en quant a execució el dia 22 de juliol de 1718, data de la supressió del Gran i General Consell, va tardar més de 80 anys a aplicar-se a l'illa de Menorca.

Arribà tard i encara i foren a temps els illencs a tocar-ne unes conseqüències que no s'havien imaginades, en contra seva naturalment.

Del temps de Jaume II de Mallorca eren exempts del servei militar i pagaven poc a la Corona, tan sols el delme o lluïisme.

Els anglesos i francesos havien hagut de respectar privilegis, usos i costums d'Aragó. Per exemple tenien dret d'apel·lar directament de la Cort (Municipi) al Rei o a Londres, cosa que de fet es va donar algunes vegades.

Així que l'aplicació del Decret de Nova Planta va caure tan malament, com bé caure la tercera dominació anglesa, rebuda en festes per un poble que no comprenia el centralisme borbònic.

Quan Menorca tornà a ser definitivament espanyola es va produir un nou empobriment, per l'any 1820, ja que s'havien decantat les rutes marítimes i els impostos borbònics acabaren d'esclafar tota mena d'activitat comercial.

Un decret doncs, que arribà tard en 86 anys i encara va fer prest per a capficar l'economia menorquina.

Haviem passat Villacarlos, encamellada damunt Calafons.
 La George Town dels anglesos en memòria de Jordi III.
 Se veia una certa expectació en veure passar el vapor.
 Seria per l'hora estrafalària?
 Pel temporal que havia sortejat?

MATERNA

Cada dijous dematí,
 Quan senyalava el vigia
 amb el vermell banderí
 que lo correu no venia,
 una doneta ja anciana,
 qui guaitava hores abans
 aquells senyals llunyedans,
 se n'anava a la barana,
 i allí fent una rialleta
 de senzillesa i candor,
 esperava, la pobreta,
 veure passar el vapor.
 Se'l mirava fixament
 fins que el veia, sense treva,
 i se'n tornava a ca seva
 sempre dolça i mig-rient.
 A voltes, colque vesina
 escometia l'anciana:
 —Què tal, tia Catalina?
 Ja veniu de la barana?
 —Idò! Ja ho veus: no és vingut!
 Dijous qui ve ja vindrà,
 però, de tant de mirar,
 que hi era m'ha paregut.
 Vint anys feia que l'anciana
 anava, dolça i somrient,
 a guaitar a la barana.
 Vint anys que a son fill ausent
 creia veure entrar al port.
 Ningú coratge tenia
 de dir-li lo que es sabia:
 que lo seu fill era mort.
 Fins el dia que morí,
 fent sa rialleta, l'anciana
 cada dijous dematí
 se n'anava a la barana.

(Pomea d'Angel Ruiz i Pablo, 1911)

Els soldats devien anar destinats a Villacarlos.
Perquè començaren a fer bulla.
Els, des del vapor.
Altres, des de terra.
Allò va ser nou, alegria en aquell viatge.
I això que als menorquins no els han d'ensenyar res a l'hora de
fer festa.

SANT JOAN

Festes de bulla, sobretot per gent jove són les que es fan cada any a Ciutadella per Sant Joan, se suposa que començades pels Cavallers de l'Ordre de Malta, ja que aquesta és la bandera que duu el Caixer Fadrí com a distintiu, tant el dissabte anant a l'ermita de Sant Joan, com als Caragols d'Es Born i Santa Clara, quan els cavalls boten, mentres els que van a peu tiren avellanes buides a les al.lotes.

Festa civil i religiosa al mateix temps. La presideix el Caixer Senyor, fill major de casa de nobles; acompanyat per dos Caixers Pagesos, de finques de diferent camí; un Caixer Casat, menestral; un Caixer Fadrí, menestral o pagès, dos anys sí i dos no; i el Caixer Capellà o Capellana, de la clerecia de la Catedral, que altre temps duia l'Extrema Unció als Jocs del Pla. Davant tots ells, el Fabioler amb una somereta dóna les ordres a toc de flabiol.

A més dels Caragols d'Es Born i Santa Clara, convent on hi havia les filles dels nobles, tenen importància la Missa dels Caixers a la Catedral; les fogates de la Revetla i els Jocs medievals d'Es Pla, on rompen carotes, ensortillen en llances, fan carrers d'habilitat; tot als sons de la típica música del "Jaleo".

Tan endins duen l'entusiasme per aquestes festes, que després de la Guerra del 36, anticiparen "Es Jaleo" al 1 d'abril del 39, sense esperar el mes de juny, per haver estat tres anys sense fer les Festes de Sant Joan.

Al cap del moll comercial, tirant cap a La Colàrsega, dos petroliers en senyera panamenya criaven algues al parèixer.

Des de feia algun temps.

El mercader va dir que eren de l'Onassis.

A la Base, un dragamines, amarrat i tot, ballava a cinc milles de la mar oberta.

La barana de La Miranda, plena de gent.

LA MIRANDA

El passeig de La Miranda, resulta esser un balcó immillorable damunt el moll comercial i enfront de la Base Naval.

Mirant a Tramuntana, la lloma verda del davant, net d'arbres que no hi poden viure degut a la força del vent, sembla un paratge importat de terres nòrdiques a una illa Mediterrània.

La Miranda ve a quedar entre l'antic convent del Carme, avui mercat de verdures i L'Eixample.

Passeig i Eixample sorgiren del lloc que ocupaven les tanques improductives del convent del Carme, quan els frares les cediren gustosos l'any 1810 a l'Ajuntament de Maó.

Aquest no les demanava per ell, sinó per uns refugiats catalans embarcats cap a Maó fugint dels francesos durant la Guerra de la Independència.

L'Ajuntament va conservar la part que dominava el port; el va aplanar, l'anomenà de Sant Ferran i, més tard, concretament l'any 1822, li donà el nom definitiu de Passeig de la Miranda.

Per arribar-hi per terra, s'ha de passar vora l'església del Carme, situada sobre una necròpolis romana que descobriren quan feien els ciments del temple.

Ja era ben hora de començar a fer els meus plans.
Plans de viatge, ja que hi anava per lliure.
Per dinar m'havien recomanat Fornells.
Però aquell dia ja era massa tard.
I abans havia de contactar amb qualque possible acompanyant.

LES BELLESES DEL NORD

El Cap de Cavalleria és la punta d'una península que apunta amb atreviment al Nord desafiant el vent enfobiolat que ve del golf de Lleó. Punta la més septentrional de Menorca, tallada a bona altura damunt la mar, uns 80 metres, queda coronat per un far que s'alça 94 metres damunt el nivell de la mar i envia llampades de llum 36 milles enfora.

Tirant cap a l'Est, després de S'Arenal de Tirant, a 2,7 milles es troba el port de Fornells, molt tancat, de poca fondària, quasi amb apariència de llac, gelosament guardat per una Atalàia de 123 metres d'altura.

Protegit de la boca del port i badia, s'hi troba un poblet deliciós de pescadors, blanc com la neu, sense embrutir massa de construccions modernes; en fama de llagoster, crustacis pescats amb barques de no massa calat. Menjar peix a un dels restaurants de Fornells és una de les més delicioses tasques que en qüestió de queviures es poden fer a Menorca.

Tirant cap a Maó i a en el terme d'Es Mercadal, després de Son Saura, podem trobar S'Arenal d'En Castell, gairebé redó de forma, net d'aigües cristal·lines com ell totsol, començat a explotar avui dia pel disfrut dels turistes.

No podem acabar sense citar la bellesa diferent que ofereix el llarg i estret Port d'Addaia, tranquil com una ria, gràcies a l'illa d'En Carabó que li fa de guardià contra el mal temps.

Al moll comercial, cap altre nau.

Més tard vaig saber que el vespre abans, el "Ciutat d'Eivissa" no havia sortit de Barcelona cap a Maó, a causa del mal temps.

Amb tota seguretat els "bous" de Ciutadella estarien amarrats.

El de la pipa va tenir el detall de despedir-se.

—Fins a un altre, va dir amb sorna.

No sabré mai què nomia.

LLINATGES I ALTRES NOMS

La major part dels llinatges procedeixen de Catalunya i Mallorca; no obstant n'hi ha de castellans fruit de l'estada a Sant Felip de guarnicions castellanques i qualque cas de llinatges anglesos, francesos i italians, però pocs, perquè els dominadors no se mesclaven amb els nadius amb llaços de sang.

Castellans n'hi ha com: Briones, Contreras, Cuenca, Faxardo, Mansilla, Neto, Romero, Sivallos, etc.

Pràcticament extingits avui, d'origen català com: Almanguer, Barnús, Borrelló, Boscà, Clapés, Dalmau, Estela, Jordà, Massip, Ramonell, Sagristà, Ventayol, Vilanova, etc.

Les dones perdien el seu llinatge i adoptaven el del marit, a vegades donant-li terminació femenina, com: Carriona, Parpala, Ponsa, Salorta, Tudurina, etc.

Als fills naturals o abscondits se'ls donava a vegades llinatges com els de: Noviembre, Diciembre, Prudente, Arderal, Murtà, Molí, Maravilla, Pleta, etc.

Aquestes denominacions fora de santoral se feien extensives a no batejats amb el nom propi com: Deseado, Lunes, Virtudes, etc.

Una data positiva per la història dels llinatges menorquins, és que no va tenir incidència el problema dels "xuetes" mallorquins, de trista memòria encara ara a qualque poble petit.

Atracàvem a la fi.

La cosa no tenia gaire espectacularitat, però aiximateix presentava certes dificultats.

Estava decidit a quedar-me a Maó.

Deixaria Ciutadella per l'endemà o l'altre dia.

Havia de menjar, descansar i dormir.

EL BARROC

Excel·lent mostra d'arquitectura barroca és l'església de San Francesc de Ciutadella, sorgida d'una reforma feta al temple antic que data dels anys 1581 al 1607 aproximadament.

La nau amb bòveda de creuer compta amb una capçalera transformada a finals del segle XIX.

Temples en nau única que es poden incloure dins aquest estil en trobam a Ferreries, Es Mercadal i Maó.

Al poble d'Alaior l'església de Sant Diego data de 1628 i la parròquia de Santa Eulàlia del 1690.

Possiblement el més monumental sia el Convent de Jesús fet entre 1619 i 1792.

Nau única tenen també les Agustines de Ciutadella, església aixecada entre 1648 i 1741, que compta amb un claustre posterior acabat l'any 1676.

També a Ciutadella, capitalina, antiga i senyorial hi tenim la façana monumental d'El Roser i com a construcció civil la Casa Saura que compta amb uns balcons magnífics de ferro forjat, totalment oposats a la senzillesa de l'estil menorquí fora ornamentació a les façanes, punt aquest extremat a les Cases de Maó, estretes de frontis, sense cap mena de balcons, dotades només de finestres de guillotina.

Queda a dir de la Casa Saura, que la façana data de 1697 i l'escala interior, també amb forja de ferro, de l'any 1719.

Un remolcador des del costat de la Base Naval, frenava així com podia l'embranchida que el vent pegava a les amures d'estribor.

El perill a defensar era que el vaixell no pegàs un cop massa fort en tocar el moll.

De terra vaig veure que posaven més defenses de rodes de cotxe. Els viatgers, il.lustres o no, tenien pressa per davallar.

VISITANTS IL.LUSTRES

Apart de la presència a Menorca de notables polítics i militars en el transcurs dels segles, que han anat apareixent en aquestes planes, a partir del segle XVIII han desfilat historiadors, juristes, literats, naturalistes, escriptors, que vénen a ser precursors de l'actual corrent turística.

L'arxiduc Lluís Salvador, quan preparava la seva obra magna "Die Balearen" va descobrir per cert el misteri de les pedres rogenques, basàltiques, exòtiques que hi havia a l'empedrat de Maó i no pertanyien a cantera coneguda a l'illa. Eren bocins de llosetes que els anglesos havien duit pel seu cementiri anglicà i havien estat utilitzades per a empedrar; encara conservaven restes d'inscripcions funeràries quan les alçaren i miraren a l'inrevés.

Altres visitants dignes de considerar ací breument són: l'arqueòleg francès Cartailhac, autor de "Les monuments primitifs des iles Baleares"; l'escriptor Gaston Vuillier, autor de "les iles oubliés"; l'historiador Guillon Frederick Chamberlin, anglès, autor de "The Balearics and their peoples"; el novelista francès Eugène Dabit, autor de "L'île"; el també francès professor Lemaire, autor de "Les occupations militaires de l'île de Minorque pendant les guerres de l'ancien Droit"; etc. etc.

L'àncora a proa i el remolcador a popa, tensaven les estatxes,
frenant el "Sister" en els darrers metres.
Els banderins ronyosos del màstil assenyalaven furiosament cap
a l'església del Carme empesos pel vent.
A proa, la tramuntana va prendre la bandera espanyola a un
mariner que intentava posar-la.
I va anar a parar damunt el moll.
Decididament érem a Maó.

L'ÒPERA DE MAÓ

Dins el floreixement cultural i artístic de Maó en el segle XIX hi té un lloc destacat l'existència de l'orquestra operística maonesa" que fou peça clau dels centenars de representacions que es donaren a Maó entre els anys 1817 a 1917.

L'orquestra solia oscil·lar entre 20 i 40 professors com a màxim, sorgits d'una afició generalitzada a la música, que es desenvolupava a tots els nivells. Des de les joves de bona posició que estudiaven piano, als joves menestrals o de família humil que havien de conformar-se amb un instrument més senzill.

L'església també va jugar un paper favorable en aquest sentit. Per una part, molts de sacerdots cuidaven els seus estudis musicals i se convertien en destacats professors, dins el moviment operístic. Per altre, se crearen unes funcions religioses-musicals de gran envergadura, essent molt freqüents les interpretacions per cor i orquestra o cor i orgue, donada la valua de l'orgue de Santa Maria que era tocat i escoltat amb autèntic fervor.

La figura musical més destacada fou el prevere Benet Andreu, que es permetia el luxe d'escriure una Missa nova per la festa que li demanaven o ho creia oportú.

Així l'òpera va esser el mitjà pel qual els maonesos del segle XIX arribaren a un virtuosisme musical, desconegut a la resta de poblacions de les illes Balears.

L'obligada visita arqueològica seria tasca per quan milloràs el temps.

Volia aprofitar per tirar unes diapositives, malgrat que el més característic està comercialment a l'abast de qualsevol visitant.

Carabiners i Guàrdia Civil a terra, duïen passada la corretgeta de xarol perquè la gorra de plat i el tricorni respectivament no els fugís volant.

L'ESTUDI ARQUEOLÒGIC

Estudiat a fons el fenomen arqueològic per estrangers, catalans i nadius, se poden arribar a destriar unes etapes que ha sofert aquest estudi de materials amb una quantitat i qualitat inusitada com es troben a Menorca.

Una primera ullada als restes arqueològics, atribuïa els grans monuments, taules, talaiots, navetes a uns pobladors gegants, influenciats potser inclús per la troballa d'ossos indes-cifrats.

A una etapa celta o druida els varen atribuir els anglesos en el segle XVIII. Sabem d'un tal Amstrong que va fer feina amb aquest sentit; no obstant el primer catàleg de 195 talaiots registrats és de Joan Ramis i Ramis l'any 1818.

L'etapa pròpiament científica comença l'any 1888 quan l'arqueòleg Cartailhac estableix les diferències dolmèniques i megalítiques.

Hernàndez Sanz publica un compendi de Geografia i Història de l'illa, l'any 1908. Francesc d'Albranca publica articles de periòdic per les mateixes dates i vénen estrangers a rompre, com Margaret Murray, de Cambridge, per estudiar Trepucó.

Recent és l'excavació de la Naveta per exemple, feta per Lluís Pericot, amb Ma. Lluïsa Serra Belabre i Maria Petrus, becats per la Fundació March l'any 1958; i ja fa pocs anys l'italià Giovanni Lilliu també fa una feina positiva en quan a investigació de monuments megalítics.

Queda molta tasca per fer, i sobretot en el que es refereix a excavacions submarines.

Una pitada de sirena, volia dir com el Tarradellas: —ja sóc aquí.
Els soldats cantaven.
Les monges somreien.
El de la pipa fumava.
Els nuvis tenien les mans agafades.
Posaren l'escala.

LA MÚSICA POPULAR

“Les cançons populars-anònimes de Menorca ofereixen un interès superior al d'altres regions espanyoles i encara estrangeres, com a conseqüència de determinats factors històrics que tan sols han ocorrit ací.

Per Menorca passaren, en efecte, les més diferents civilitzacions i costums, deixant cada una uns sediments del seu esperit i de la seva cultura, que troben reflexe en la música. Per altra part, la varietat amb el seu conjunt unitari va subministrar diferents tipus d'estructuració melòdica.

Haydn fou el primer compositor que va descobrir l'immens terreny de la música popular-anònima. El moviment es va propagar ràpidament a França i Anglaterra i, com és natural, també va arribar a Espanya. Precisament la primera obra musical popular-anònima publicada en aquella época, fou a Balears, degut a la iniciativa del polígraf menorquí Josep Ma. Quadrado.

L'Orfeó Maonès i la Capella Davídica de Ciutadella, són dues entitats musicals menorquines que duen molts de lustres fent una tasca prou ferma a favor de la Música, dins les terres menorquines i fora d'elles donant concerts.

L'oficial d'aduana va pujar amb una carpeta de papers.

Com sempre.

La inevitable furgoneta de l'hotel Bustamante esperava la seva clientela.

Es veia qualque gavina nadant dins el port.

Cercant l'abric de l'aigua, més tèbia que l'aire.

LES AUS

Menorca resulta esser un immillorable escaló dins la Mediterrània, on poden reposar certes aus migratòries que van des del Nord d'Europa fins a Àfrica. D'ací que pels seguidors i estudiosos de les aus, resulti més interessant el fitxar les espècies migratòries que fan escala, calculades amb unes 140 aproximadament, algunes procedents d'Escandinàvia i Islàndia; que aprofundir en les Aus autòctones, de les que n'hi ha classificades unes 50 espècies, i que per tant són poques en relació a les de pas.

L'illa és pobra pel que fa a nombre i varietat d'aus, en comparació a altres zones de la Mediterrània guarnides de més boscs i muntanyes que Menorca. Les espècies de muntanya, tipus voltó o les corredores que necessiten grans extensions de terreny, no troben on viure. Recordem la gran quantitat de marges, contraris als desplaçaments de les corredores.

A la part septentrional, hi trobaríem, per exemple, insectívores com l'alosa o la mèl.lera que fa el niu a les parets altes i roquissars; el milà i el puput, que a pesar de venir el febrer i anar-se'n a Àfrica per la tardor, ja el veuen de cap a cap d'any.

Personatge important de l'Albufera és la Fotja.

En resum, les condicions climàtiques i topogràfiques afecten una vegada més al contexte menorquí, i en el capítol d'aus, les migratòries que fan niu, resulten les més interessants.

Pujaren els camàlics.

Va baixar al peu de l'escala, el cambrer de torn.

Camisa blanca, ronyosa, la de personal embarcat al servei del passatge.

Trista feina la seva.

Esqueixar la darrera fulla, la groga, dels billets o passatges.

El servilisme ha passat dels Palaus a les Societats Anònimes.

ALTRES EDIFICIS

Santa Maria de Maó té sis arcs a cada un dels quals hi consta la data de terminació o acabament, 1754, 55 i 56 pels tres primers, després se colapsaren les obres i fins l'any 1768 no varen acabar el darrer. És anecdòtic el fet que la clerecia demanava ajuda predicant que en acabar les obres, no estarien a Menorca els estrangers, i quatre anys després així va ocórrer.

Dins l'estil pròpiament neoclàssic, a Ciutadella hi trobam: el Palau Torresaura, de principis del segle XIX o abans; el Palau Vivó, d'estil Imperi; el Palau Squella, al carrer de Sant Sebastià, amb una interessant escala d'honor, i l'Ajuntament dissenyat pel català Sagnier d'ascendència francesa.

A Maó, el Palau Oliver té unes decoracions mitològiques prou interessants.

L'església de la Mare de Déu de Gràcia, és un model d'església rural, en pòrtic que té bòveda crucífera del 1461, havent estat transformada a començaments del segle XVII, afegint-li entre altres coses un camarí barroc.

Cal assenyalar en aquest breu resum, el monument a la tragèdia de Ciutadella, consistent amb un obelisc fet per Josep Mas Llufríu, de 22 metres d'altària. Es troba al Born de Ciutadella, enfront a l'Ajuntament.

Destaparen les bodegues de proa i popa.
Començà de seguida el soroll típic a tota nau, del treball de les
maquinilles.
S'havia de desengavaxar la càrrega.
El matrimoni d'edat parlava de pujar a El Toro el diumenge
següent.
Per ventura per donar gràcies.

EL TORO

La llegenda entorn de la Mare de Déu d'El Toro, conta que un frare mercedari, en el segle XIII, va veure una llum misteriosa que el va atreure a pujar a la muntanya, cosa que ningú feia perquè hi havia un brau que investia al qui ho intentava. El frare pujà, l'animal s'agenollà vora un caramull de pedres i davall hi trobà la imatge de la Mare de Déu, que hi havien deixat els primitius cristians. Poc temps després s'hi va fer el Convent que ara cuiden religioses i durant un bon grapat d'anys foren els Ermitanys mallorquins duits pel Bisbe Pasqual, els encarregats del santuari.

Apart de la llegenda i dels dubtes sobre el significat del topònim, cal considerar la bellesa del paratge, autèntic balcó a 350 metres, la major altària menorquina, que permet veure amb una ullada gran part de l'illa, els dies de cel net.

Lloc de devoció, de constants peregrinacions religioses, sobretot aquests anys passats i lloc d'esplai permanent per la posició estratègica que ocupa enmig de Menorca, presidint la plana d'Es Mercadal, poble al que pertany.

Antigament era també el darrer refugi que els quedava als menorquins, quan rebien la visita de molt d'enemics vinguts per mar.

Un cabrestant romput o amollat per la força del vent, va caure sobre el moll.

No va passar res.

El correu de Ciutadella esperava a l'estació de La Miranda.

Segons digueren.

QUADRADO

A una casa d'aquest inconfundible carrer ciutadellenc, estret, blanc, amb pòrtics, que es diu "Ses Voltes" hi va néixer l'any 1819 l'escriptor, historiador i crític Josep Ma. Quadrado. Va morir l'any 1896 i pocs anys després, el 14 de juny de 1809 la Societat Espanyola d'Excursions, va signar aquesta casa natal a què ens referim amb una làpida commemorativa.

Educat a Ciutat de Mallorca, on va viure des de la seva infantesa, fou nomenat arxiver del Regne de Mallorca l'any 1840 i deixà una impressionant col·lecció de llibres escrits que no es poden detallar ací.

No obstant, anotarem "Forenses y Ciudadanos" publicat l'any 1847 i la monumental obra "Las islas Baleares" feta amb En Piferrer, de lectura obligada per qui vulgui conèixer el pasat de les nostres illes.

Va col·laborar activament amb el filòsof català Jaume Balmes en nombrosos treballs, un dels fruits fou "El pensamiento de una nación"; va esser fundador de la Revista "La Palma" juntament amb En Tomàs Aguiló i N'Antoni Montis, revista redactada en castellà però que va fer possible arribàs a Mallorca l'esperit de la Renaixença. El primer número va sortir al carrer el 4 d'octubre de 1840. La seva durada va ser curta, unes trenta setmanes, però la seva eficàcia molta, per la llavor que va sembrar.

El primer cotxe que va alçar la xerxa del panol, duia una porta esbutzada.

D'un palet de cervesa queien vidres i suc a rompre.

--Duis bestiar?, demanava un home, soci segurament del mercader.

--Per sort no.

--Ho deia per cridar als del "mataderu".

--Ara són hores de bromes!

LA MERCADERIA

És prou antic el problema que ha tingut Menorca per abastir el seu mercat de productes de consum, inclosos els alimentaris naturalment. El cas és propi d'illa a la que cal afegir les deficiències de comunicacions.

El Brigadier Anstruther, conegut pel mal nom de "Es Vermell", conten que feia dur d'Anglaterra naus carregades de mercaderia, que no treia fins que la pobresa ho anegava tot. Llavors ho venia caríssim, reprimia el descontent i així es va enriquir fabulosament. El seu successor Wynyard seguí parecudes petjades amb el control d'aliments i mercaderies de primera necessitat.

No hi ha dubte que el panorama ha millorat al respecte en l'actualitat; el que ara entren en acció són, si per cas, interessos determinats, patents en exclusiva i les ja sabudes dificultats meteorològiques que impedeixen certs dies les navegacions previstes.

Així és dóna el cas, que l'endarreriment d'un viatge pugui ocasionar per uns quants dies la carestia d'un determinat producte, cafè, oli, sucre, per exemple. I això es tradueix d'immediat amb el preu, en l'emmagatzament o la desaparició completa del producte de les tendes del ram.

Problema polític, doncs, permanent és combatre la carestia de vida a Menorca.

Un home jove, d'uns trenta anys, baixava l'escala esblanqueït.
Donant tombs com si estés gat.
Quan va posar peu a terra ferma, va caure tan llarg com era.
L'atur del balanceig li feu perdre l'estabilitat.
Als soldats els esperava un camió.
A les monges, unes altres monges.
A tots, les pedres de Menorca.

PARETS I BARRAQUES

Dues funcions clares compleixen en el camp menorquí les nombroses parets que es veuen per tot arreu. La de fer tanques on poder tenir el bestiar amollat, pasturant; i la d'amuntegar pedres que a qualque part s'han de posar, si el pagès vol millorar la terra per conrear-la.

Les parets seques daten del segle XVI, solen tenir uns sis palms d'alçada i consten de dues parets paral·leles, fetes amb molta habilitat pels paredadors i omplint el buit entre les dues, amb pedreny petit sense col·locar. Això els dóna una respectable amplària.

A vegades es pot veure encara qualque figuera o altre arbre, entorn al qual s'ha fet una paret enrevoltant-lo, així s'amunteguen pedres i se protegeix l'arbre a la fi que el vent no el tiri cap avall un dia de ventada.

Modernes, del segle XIX, són les barraques, generalment escalonades, molt amples de bassa i amb un poc de lloc dintre, on posar-hi bestiar major o eines del camp. Aquest escalonament els dóna una fisonomia especial, un poc semblant als "zigurat" de Mesopotàmia o a les piràmides mexicanes, en petit.

Parets i barraques, de pedreny gris, sobre la terra rogenca, nues gairebé sempre de vegetació, són les que donen aquesta sensació que Menorca és una gran pedra, sembrada de terra a rodols.

Començava a ploure.

I el vent seguia bufant a les totes.

Els plans sobre què faria, ja ho decidiria havent dinat.

L'aspecte de Maó vist des del moll, imposa.

Capitanejant el port.

Em despertava interès comparar la població amb Ciutadella.

MURADES DE CIUTADELLA

El problema de la pirateria se va aguditzar, per les illes Balears, quan Khayr-ed-Din va conquerir la Tunícia l'any 1553 i s'hi va afegir més mal, en el moment que firmaren un tractat Francesc I de França i Solimà l'any 1554.

Quatre anys després es produïa la tragèdia ciutadellenca que va deixar la població desguarnida de murades.

Així que fou tasca urgent en el segle XVII la reconstrucció del recinte amuradat, edificant-se els baluards del Governador, Es Frares, Sant Joan, Sant Francesc, Sant Antoni, Sant Miquel i Santa Clara.

Al peu d'aquestes murades hi queda El Pla, on tenen lloc els Jocs Medievals el capvespre de Sant Joan.

Una data curiosa ens assenyala que en el bastió de Sa Font s'hi havien gastat 12.000 ducats l'any 1683.

Dintre el recinte amuradat, hi trobam la Ciutadella Vella, rica en palaus senyorials, dels que qualcú ha escrit: "Els palaus de Ciutadella són flors seques entre els fòls groguencs de la història de Ciutadella".

Besant els peus a la murada, l'acabament del port, on de tant en quant es produeixen petites pujades de mar, que els nadius anomenen rissagues.

A la Mola s'havien registrat ratxes a 170 qms. per hora. Segons el diari "Menorca" hi havia forta preocupació per la sort que haguessin pogut córrer un carguer italià, que navegava en lastre cap a Sicília i un iot alemany que també havia sortit el dia abans amb quatre tripulants cap a Port-Vendre. En canvi, totes aquestes embranzides els talaiots les aguanten un any sí i un altre també.

TALAIOTS

Molt han discutit els arqueòlegs entorn a la vertadera finalitat dels talaiots tan abundosos i ben conservats molts d'ells a terra menorquina.

N'hi ha de planta circular, ovalada, quadrada i irregulars per complet. Aïllats o agrupats, a punts estratègics de vigilància, dins poblats antics, prop de murades; amb escala o sense; massisos o amb corredor intern; petits i grossos quant a diàmetre; estroncats la major part, si bé se'ls dóna com a terme mig uns 8 metres d'altària.

Convé destacar el gran complex megalític que formen el Talaiot i Taula de Trepucó (Maó) amb el seu corresponent recinte. És fama que des d'aquest talaiot el Duc de Crillon va dirigir el setge contra els anglesos que s'havien refugiat en el Castell de Sant Felip el 4 de febrer de 1782.

L'equip del Dr. Pericot i Ma. Ll. Serra investigaren amb detall l'any 1958 el talaiot de Torre Llafuda (Ciutadella).

Els talaiots menorquins tenen una forta semblança amb les "nuraghe" sardes i amb altres existents en el Llevant mallorquí, si bé aquests estan la major part més mal conservats.

El “xistós” de torn, que qualche feina devia fer no massa suadora pel port, escometia a un oficial conegut.

—Vatúa el món!, què heu tocat “fondu” avui?

—Ca “homu”! això és un “barcu”, no una pastera.

—Si però semblen “cundenats” a mort aquests que devallen!

—Tu exageres, no hem embarcat “aigu”, no.

—I “peixus”?

MUSEU I ATENEU DE MAÓ

El Museu està a l'antiga finca de Can Mercadal, d'estil neoclàssic, encara que conserva dependències medievals. La finca fou adquirida pel Batle, la passà a l'Ajuntament i aquest la cedí a l'Estat.

La inauguració oficial es féu el dia 18 de novembre de 1948. Falta dir que Can Mercadal es troba situat on abans era el Maó cartaginès i romà. De la civilització romana ens ha faltat espai per parlar-ne amb més amplitud, però aiximateix deixarem constància que a Menorca es va localitzar un cap de l'Emperador Tiberi de tamany natural, fou comprat pel governador Lannion l'any 1759 i avui es troba a la Biblioteca Nacional de París.

De l'Ateneu, fundat l'any 1905 és important assenyalar que té una Biblioteca amb més de 20.000 volums i amb una sèrie de col·leccions que cada una fa enveja a l'altra, d'Història Natural, fòssils, insectes, peixos i algues, considerada aquesta la millor d'Espanya.

Com a divulgador de la Cultura, és patrocinador de la “Revista de Menorca” que se publica des del 1888 i ha tingut per objectiu en diferents èpoques donar a conèixer treballs inèdits sobre la cultura menorquina en tots els seus aspectes.

Darrera ullada a la nau.

De les bodegues sortia càrrega.

Una parella de Civils baixaren un pres engrillonat.

Les saques de Correus se'ls veia banyades a mesura que les descarregaven.

Un mariner va penjar una pissarreta vora l'escala.

Anunciava la sortida cap a Palma el mateix vespre a les 9 de la nit.

LA NAVETA DELS TUDONS

Dins la plana de Ciutadella hi ha la més famosa de les moltes navetes descobertes a Menorca, la dels Tudons, visible des de la mateixa carretera general.

Restaurada per Ma. Lluïsa Serra, tantes vegades necessàriament citada, entorn de l'any 1960, és un lloc de peregrinació obligat per tots aquells que volen conèixer un dels tipus de monuments més singulars, que ens deixaren els nostres avantpassats.

Amb faïçó ben concreta de nau trebucada, té l'entrada molt petita i, a l'interior, dues cambres, una damunt l'altra, que servien com a lloc d'enterrament. En efecte s'hi trobaren peces de bronzo i restes humans.

Així com hi ha discussió sobre la finalitat dels talaiots, pel que fa a les Navetes és clar que són monuments funeraris, sense cap objectiu defensiu o de vigilància.

La Naveta és monument típicament menorquí; hi ha autors que interpreten que podria ésser un talaiot evolucionat i altres li veuen analogies amb les tombes de gegants trobades a Sardenya.

De totes formes, la Naveta dels Tudons, restaurada, permet al visitant trobar-se davant un dels més antics que es poden trobar en el món.

L'endemà vaig llegir al diari que el Comandant de Marina no havia deixat sortir el "Sister" cap a Mallorca degut al temporal que seguia.

Ho vaig llegir en castellà.

Ho vaig entendre pensant en mallorquí.

Ho vaig comentar en menorquí.

Ho escric en català.

FRANCESC DE B. MOLL

"Un dissabte, dia 10 d'octubre de 1903, ben matinada (devers les dues), em vaig decidir a obrir els ulls en aquest món que solen anomenar "de misèries". Això s'esdevingué a la segona casa (marcada amb el nombre 3) del carrer del Nord, a Ciutadella, antiga capital de l'illa de Menorca".

Amb aquestes paraules conta el mateix Moll quan va néixer el seté de la fillada; avui un dels homes que ha enrodonit una tasca més ampla al llarg de la seva vida; puix al mateix temps que engrandia fora de les fronteres espanyoles la seva figura personal de filòleg escoltat, escrivia llibres publicats i tornats a publicar i feia també que la set de normalització de la Llengua arribés a moltes persones que avui treballen perquè el somni d'uns pocs sia la realitat de molts.

S'inicià com a col·laborador del manacorí Antoni Ma. Alcover en la fabulosa tasca del "Diccionari" al qual donà termini l'any 1954, amb avenència amb l'Institut d'Estudis Catalans.

Fundà la col·lecció "Les Illes d'Or" el 1941, que donà pas a l'Editorial Moll; la Biblioteca "Raixa" el 1954; "l'Obra Cultural Balear" el 1962.

És Doctor Honoris Causa de les Universitats de Basilea i Barcelona (1976), Premi d'Honor de les "Lletres Catalanes" (1971) i a Ciutat de Mallorca té un carrer dedicat en vida.

Entre els llibres: "Ortografia mallorquina" (1931), "Gramàtica històrica catalana" (1952), "Llinatges catalans" (1959), "Un home de combat" (1962), "Els meus primers trenta anys" (1970), "Els altres quaranta anys" (1975), etc. etc.

PER ACABAR

Qualsevol paregut d'aquesta narració amb la realitat no és pura coincidència.

Una nit de novembre de 1961 vaig viure una "Tramuntana" navegant amb el "J.J. Sister", crec que era el mes de novembre i record que el vent va arrabassar molts de pins a la part andratxola de Mallorca. El correu de Palma a Barcelona va tornar

arrera aquest mateix vespre, i el "Sister" comandat pel primer oficial va arribar a Maó a les tres de la tarda del dia següent.

La nit de tempesta em deixà un record que molts d'anys després no se m'ha esborrat.

Gairebé un any de viure a Menorca em feu arrelar un afecte profund a una terra que no coneixia abans, i que he intentat comprendre i estudiar després.

Anys més tard, amb un ciutadellenc, Francesc de B. Moll, vaig aprendre les primeres lletres d'una llengua que havia mamat sense digerir, perquè no la m'havien ensenyada a l'escola.

Ara, voldria que els més joves tinguessin l'hàbit de llegir i escriure aquesta Llengua.

I al mateix temps, trobassin un camí; més ben dit, un caminó; per on saber quatre coses de Menorca, una terra que es veu des de Capdepera els dies clars i que moltes vegades sembla més llunyana que la dels països exòtics que els mitjans de comunicació ens acosten cada dia, unes vegades per bé i altres per mal.

Acabat d'escriure una nit passada en blanc,
ventosa a més no poder.
Manacor, setembre de 1979.

S'ULLASTRE

Damunt sa roca
hi ha un fort de llenya,
de llenya forta
que es vent empeny.

Ferro és sa soca
té arrels amb nirvi.
Sa Tramuntana
no hi pot amb ell.

Andreu Murillo

DE TOT COR

Resulta per a mi un deure del que voldria quedàs constància escrita, el meu agraïment a l'Ateneu de Maó per quan el gener de 1980 es va dignar premiar aquest treball de divulgació. I ara de manera especial a Josep Ma. Quintana que ha cercat i ha trobat l'ocasió de que es pogués publicar a la "**Revista de Menorca**".

Millor estímulo impossible per robar hores al temps lliure i seguir treballant en el conreu literari, mentre s'endinsa dins el cor l'afecte per Menorca, terra que vaig descobrir quasi fa vint-i-cinc anys.

Sincerament, gràcies.

Josep Ma. Salom

NOTA BIBLIOGRÀFICA
(autors consultats)

- Alomar Esteve, Gabriel**
Barber Barceló, Miguel
- “Historia de las Islas Baleares”.
 - “Sobre la famosa orquesta operística mahonesa”.
 - “Historia del Paseo de Augusto Miranda”.
 - “Apuntes para un derrotero menorquín destinado a embarcaciones menores”.
 - “Un músico del pueblo”.
 - “Presencia de la dominación francesa en Menorca”.
 - “San Luis y sus molinos de viento”.
- Barceló, Bartomeu**
Bisson, Jean
Camps, Pablo F.
Carretero, Rafael
Carro Cantallops, Daniel
- “Les illes Balears”.
 - “La tierra y el hombre en Menorca”.
 - “Los mitos de Menorca”.
 - “Consideraciones dialécticas”.
 - “Informe sobre aparcería rural en la isla de Menorca”.
- Casasnovas, Andrés**
- “Lorenzo Lafuente Vanrell. Notas para una biografía”.
 - “Port-Mahón”.
- Coll Mezquida, Germán**
- “La proclamación de la Constitución de 1812 en nuestra Ciudad, vista por los contemporáneos”.
- Cots, Jaime**
- “La Virgen de Gracia, Alcaldesa, Patrona y reina de Mahón”.
- de Nicolás Mascaró, Joan C.**
- “La investigación arqueológica en Menorca ayer y hoy”.
- Florit Piedrabuena, Gmo.**
- “Consideraciones sobre la forma externa

- ... original de La Nau d'Es Tudons".
- "Hallazgo en Ciudadela de una nueva Nave-ta".
 - "El primer almirante de los EE.UU. David Ferragut".
 - "El megalitismo, un concepto definitorio y su presencia en la isla de Menorca".
 - "Los grabados rupestres menorquines de "Biniguarda Vell".
 - "Es menorquisme de N'Angel Ruiz i Pablo".
 - "Determinantes históricas del Puerto de Ciudadela".
- Galmés Camps, Lorenzo**
- Gomila, Gumersind**
- Gutiérrez Pons, Juan**
- "La música popular de Menorca".
 - "La personalitat menorquina".
 - "El bicentenario de la fundación de San Luis".
 - "Urbanización histórica de Mahón".
- Hernández Mora, Juan**
- "Menorca prehistórica".
 - "Mario Verdaguer, una carta, una conferencia, un discurso".
 - "La historia de Menorca y el turismo".
- Hernández Pons, Miguel**
- "El turismo como factor social-económico y su repercusión en Menorca".
- Hernández Sanz, Fernando**
- "Compendio de Geografía e Historia de la isla de Menorca".
- Lafuente Vanrell, L.**
- Luca de Tena, Cayetano**
- Llabrés, Juan**
- Llompart, Josep Ma.**
- "Geografía e Historia de Menorca".
 - "España a vista de helicóptero (Menorca)".
 - "Nuevas noticias sobre el curso menorquín".
 - "La literatura moderna a les Balears".
 - "Una tragèdia menorquina del segle XVII".
 - "Llicó i exemple de tres escriptors balears".
 - "Na Patarrà, un monumento balear sin par".
- Llompart, Gabriel**
- Martí i Camps, Ferran**
- "Iniciació a la història de Menorca".
 - "Xilografies menorquines".
 - "IV centenario de los Libros sacramentales de las parroquias de Menorca".
 - "Ciudadela ciudad de contraste".
 - "Algunas notas sobre la vida de Ciudadela en el siglo XVII".
 - "Breve historia de Menorca".
 - "La piedra y el hombre a través de la historia de Menorca".
 - "Impresiones madrileñas de un joven ciuda-

- delano a fines del siglo XVIII".
- "Notas sobre la iconografía y la heráldica del gobernador francés de Menorca, conde de Lannion".
 - "Ciudadela señorial".
 - "Prehistòria de les Balears".
 - "Los caminos militares de Menorca".
 - "Els monuments megalítics de l'illa de Menorca".
 - "Los músicos menorquines".
 - "Obstáculos que la insularidad ofrece al desarrollo de Menorca".
 - "Nuevas aportaciones al conocimiento del Cuaternario de Menorca".
 - "Nota Geológica y Geográfica de San Luis".
 - "El primer almirante de los Estados Unidos David G. Ferragut".
 - "La fiesta de San Juan de Ciudadela".
 - "En Ruiz i Pablo, poeta i prosista menorquí".
 - "La cançó del confés fingit".
 - "Menorca dins la literatura".
 - "Las aves de Menorca".
 - "El queso de Mahón".
 - "L'altre provincianisme dels menorquins".
 - "Aproximació al fet turístic de Menorca".
 - "Cap a una interpretació dels orígens del provincianisme menorquí".
 - "Angel Ruiz i Pablo, l'home i els seus personatges".
 - "La cova d'En Xoroi".
 - "Les illes".
 - "Guia de Mallorca, Menorca e Ibiza".
 - "Feble aproximació al fet camperol de Menorca".
 - "Incursiones musulmanas y defensa de las costas de Menorca".
 - "El convento de concepcionistas de Mahón".
 - "El San Luis de antaño".
 - "Menorca, segle XX. De la Monarquia a la República".
 - "Menorca".
 - "Mahoneses ilustres".
- Marqués, Plácido**
- Mascaró Pasarius, José**
- Mercadal Bagur, Deseado**
- Mercadal Fornaris, José Ma.**
- Mercadal Pons, Benito**
- Mesquida Cavaller, A.**
- Moll, Francesc de B.**
- Moll Casanovas, José**
- Montañés Villalonga, Pedro**
- Murillo Tudurí, Andreu**
- Oliver, Ma. Antònia**
- Pla, José**
- Pons, Eulàlia**
- Pons, Guillermo**
- Pons Pons, Francisco**
- Quintana, Josep Ma.**
- Ripoll, Luis**
- Riudavets de Montes, Luis**

- Riudavets Tudurí, P.** – “Historia de la isla de Menorca”.
- Rosselló Bordoy, Guillermo** – “Grabados rupestres de Trepucó (Mahón)”.
- “Imhotep, hijo de Ptha”.
- Ruiz i Pablo, Angel** – “Novel·letes menorquines”.
- Salord Barceló, Rafael** – “Mario Verdaguer y los mitos menorquines”.
- “La pintura menorquina y sus relaciones con la universal”.
- Salord Farnés, Josep** – “Notes al “Pariatge”.
- “La llengua dels menorquins”.
- Saltor, Octavio** – “Ruiz i Pablo, escritor menorquí”.
- Seguí Vidal, Gabriel** – “La basílica paleocristiana de Son Bou en Menorca”.
- “La carta encíclica del Obispo Severo”.
- Seoane Pascuchi, Victoriano** – “Nelson en la historia de Menorca”.
- “Presencia menorquina en el Estado de Florida, EE.UU.”.
- Serra Belabre, Ma. Luisa** – “Fortificaciones medievales del campo de Menorca”.
- “Breve guía del Museo de Bellas Artes de Mahón”.
- “Historia de Menorca”.
- “Datos para la historia del Teatro”.
- Sintes Obrador, Francisco** – “Los menorquines a través de la historia”.
- Sintes Pons, Pedro** – “Comentaris sobre els “jugaders” de la bolla”.
- Solé Sabarís, D.** – “El cuaternario marino de las Baleares y sus relaciones con las costas mediterráneas de la península ibérica”.
- Timoner Petrus, Juan** – “Poemas” (publicats a “Revista de Menorca”).
- Verdaguer, Màrius** – “La dominación británica en Menorca”.
- Victory, Antonio** – “Menorca y el puerto de Mahón”.
- Vuillier, Gaston** – “Les illes oblidades”.

“Gran Enciclopèdia Catalana”
 “Balears. Tierras de España”

(Rosselló Verger, Santamaría, Moll y Sebastián)

“Atlas de les illes Balears”

(editat per Diàfora)

“Lectures mallorquines”

(editat per G. Minerva)

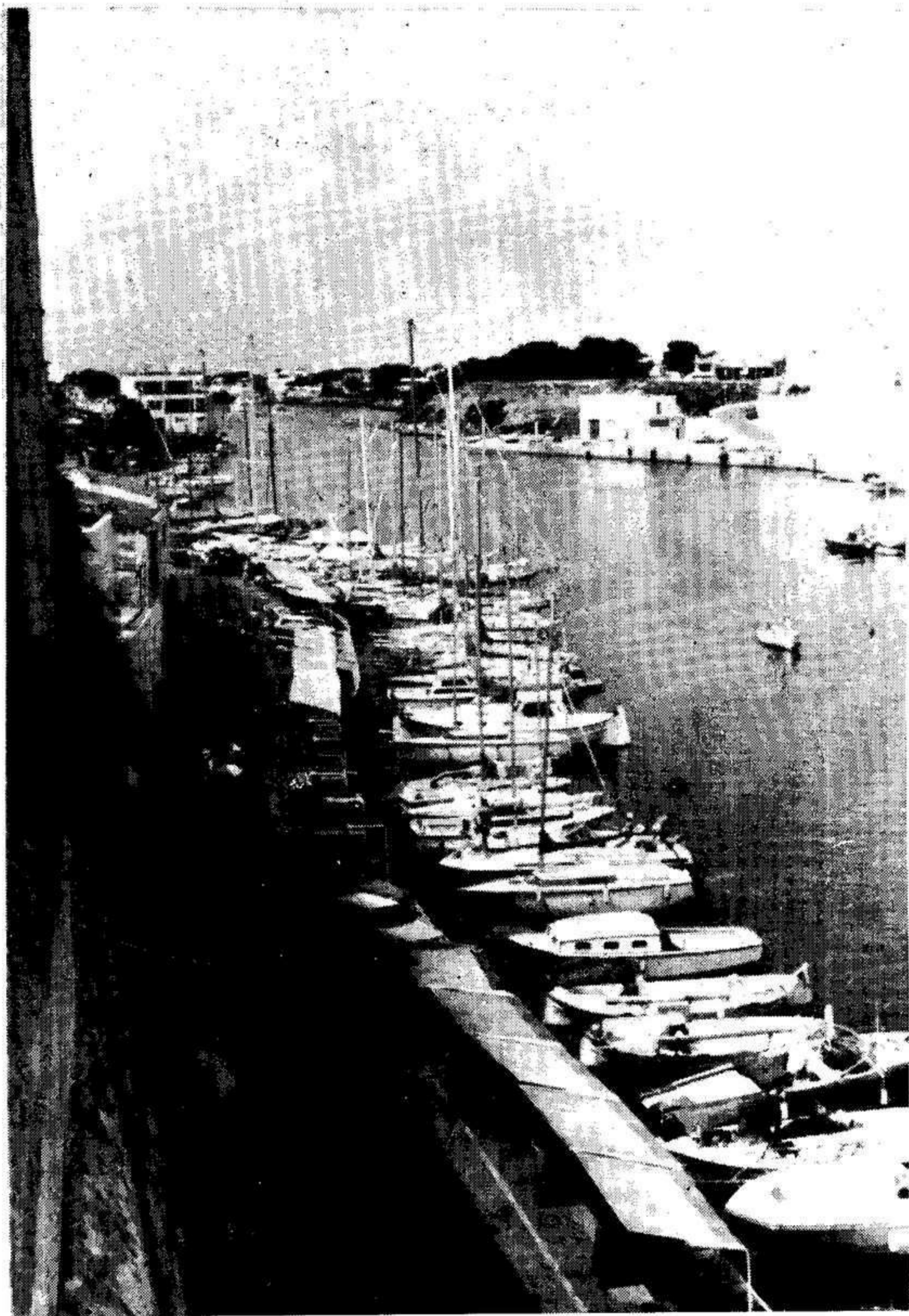
“Evolució Econòmica. Les Balears”

(editat per la Caixa d'Estalvis i Banca Catalana)

“Arqueología submarina de Menorca” (fundació March)

“Els meus primers trenta anys”

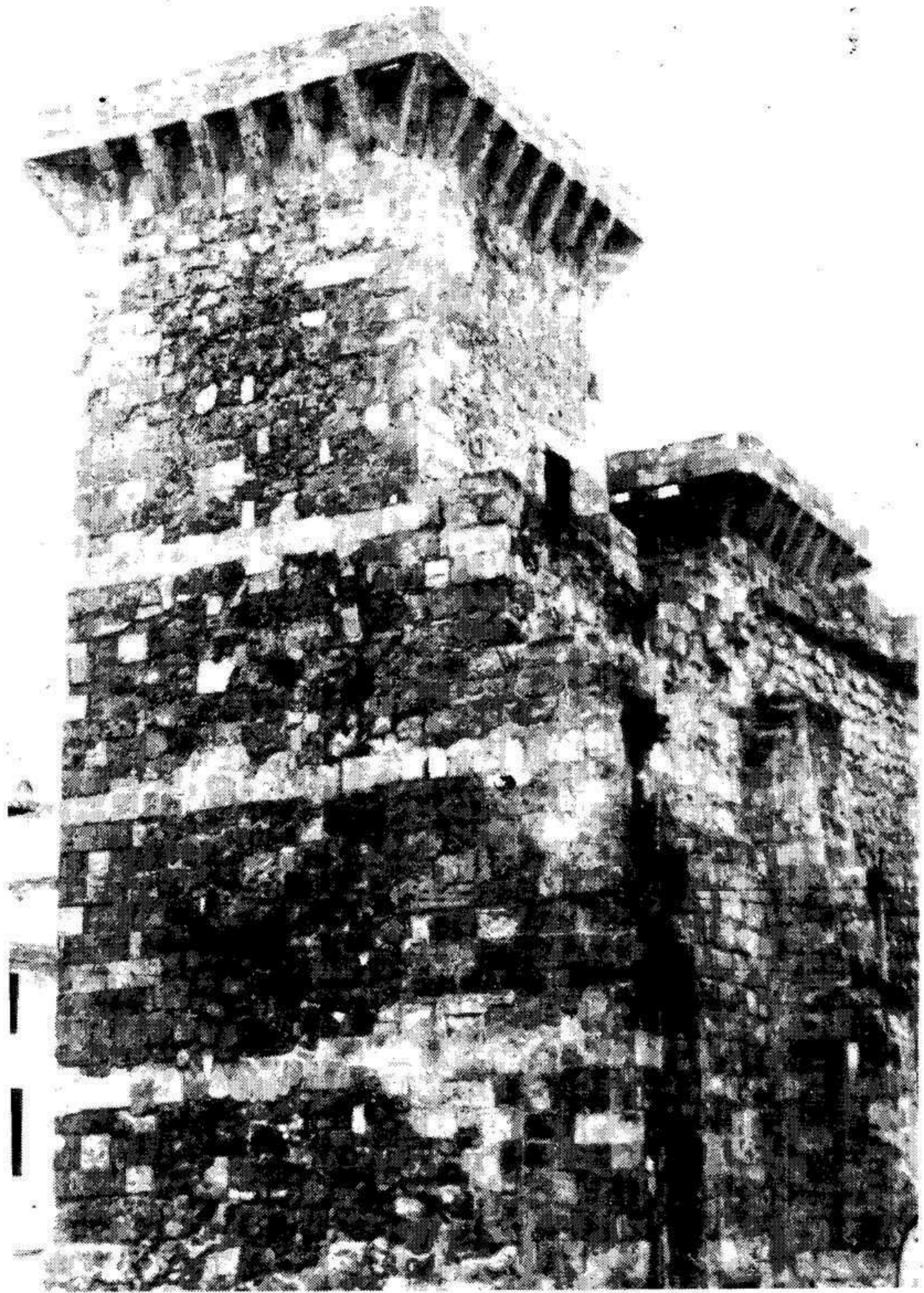
(de F.B. Moll)

Port de Ciutadella, vegeu pàg. 396.

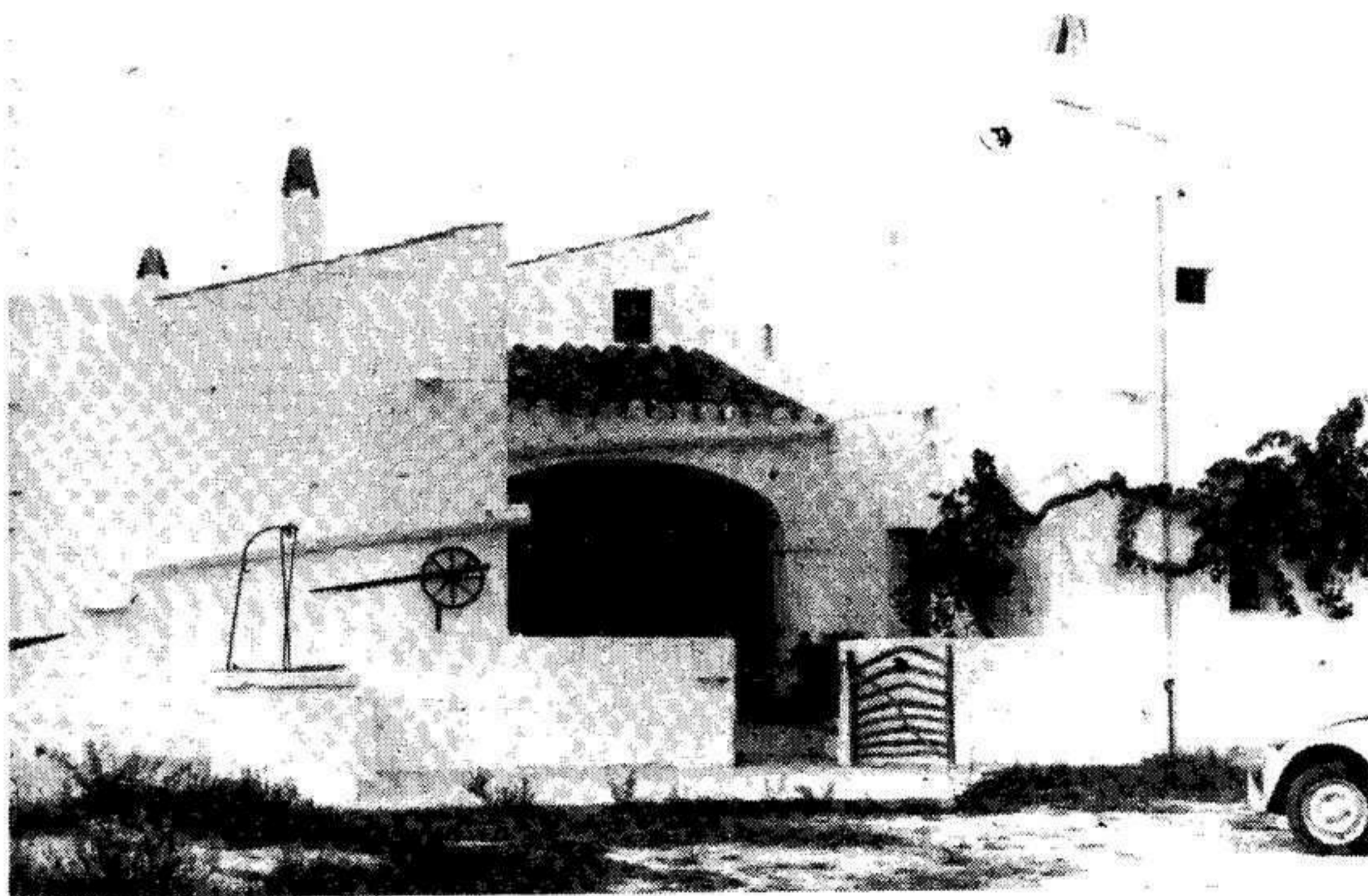
El Llatzaret, vegeu pàg. 409.

Portal de Sant Roc, vegeu pàg. 413.

Cala Galdana, vegeu pàg. 446.

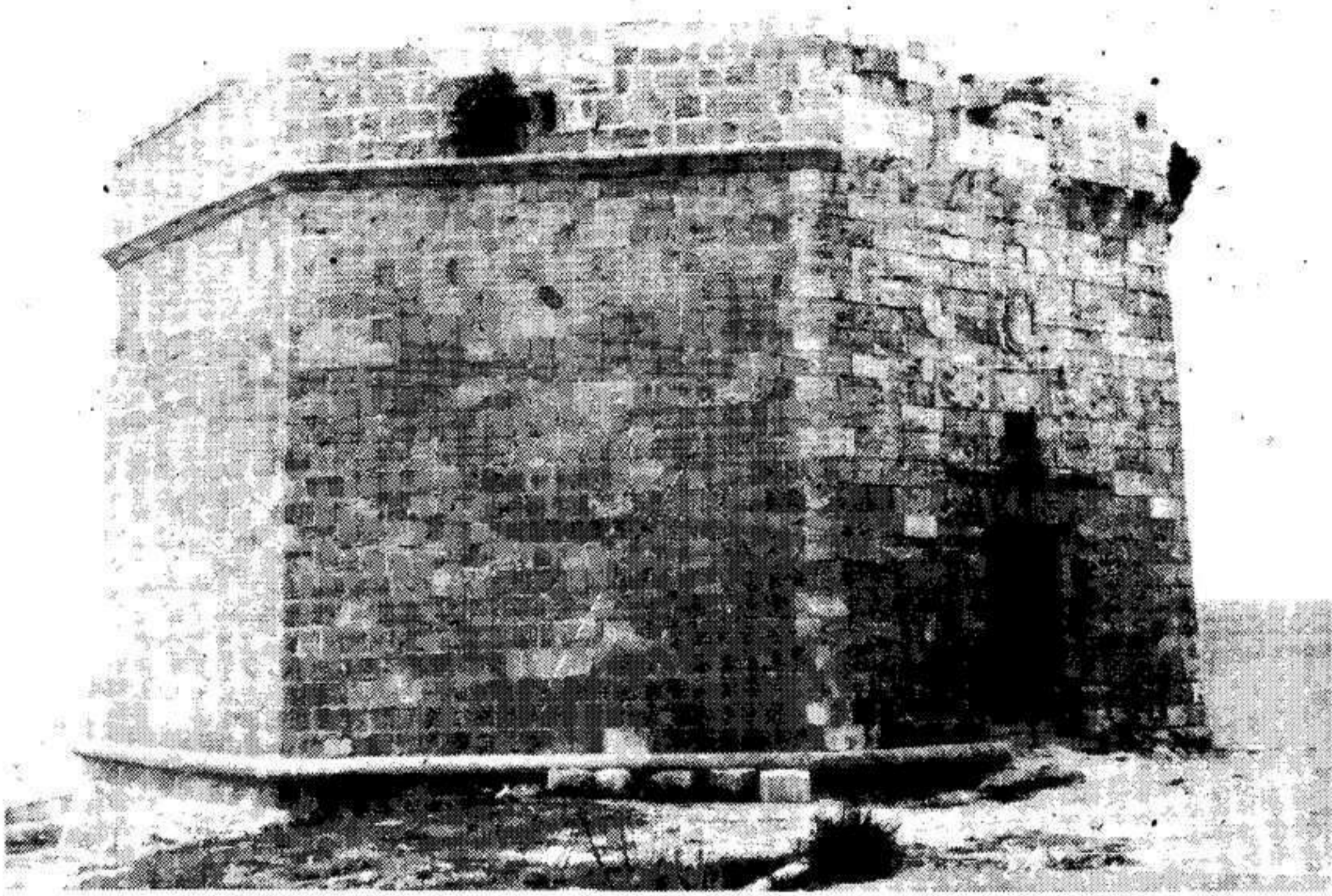
Lloc del Barranc d'Algendar, vegeu pàg. 450.

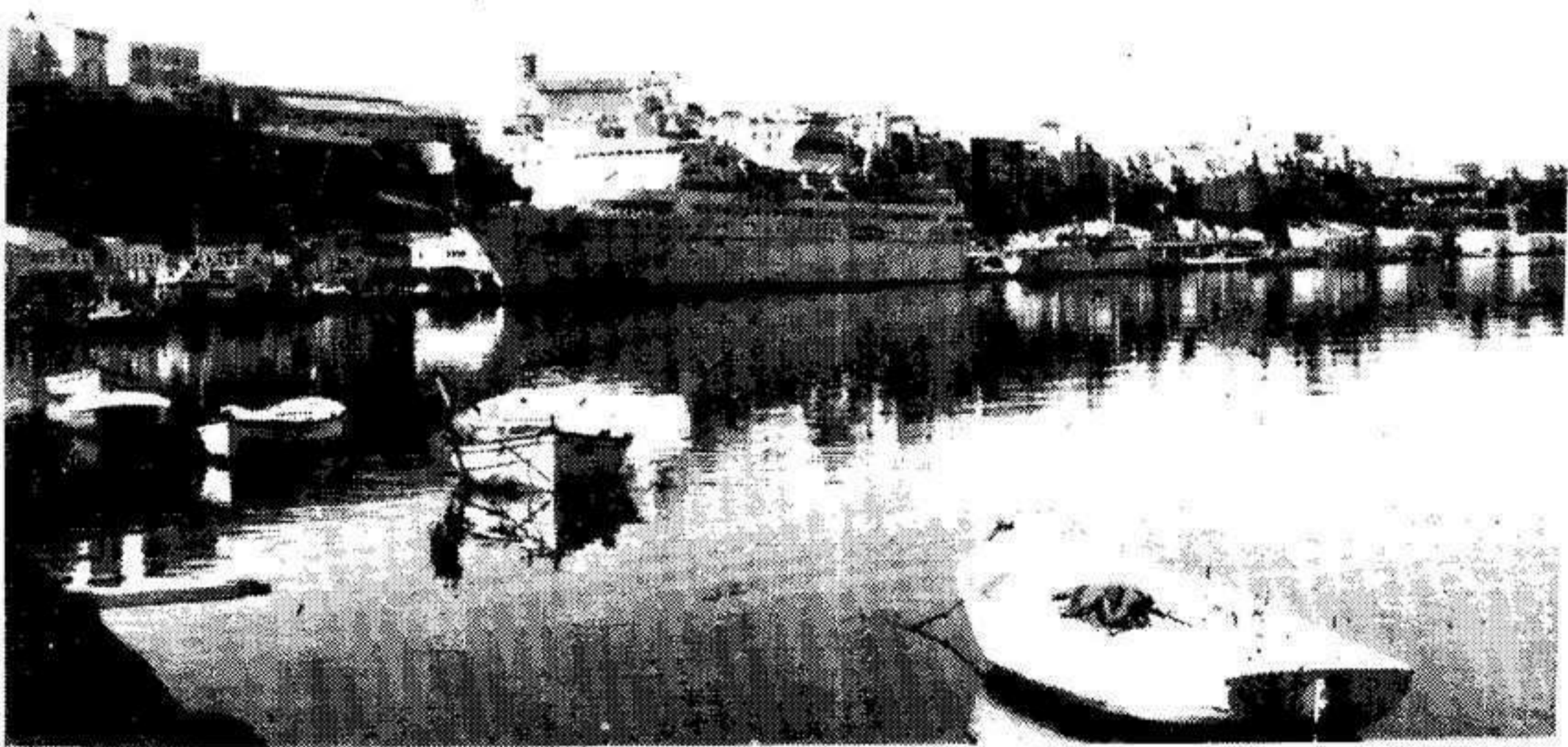
L'Illa de l'Aire, vegeu pàg. 455.

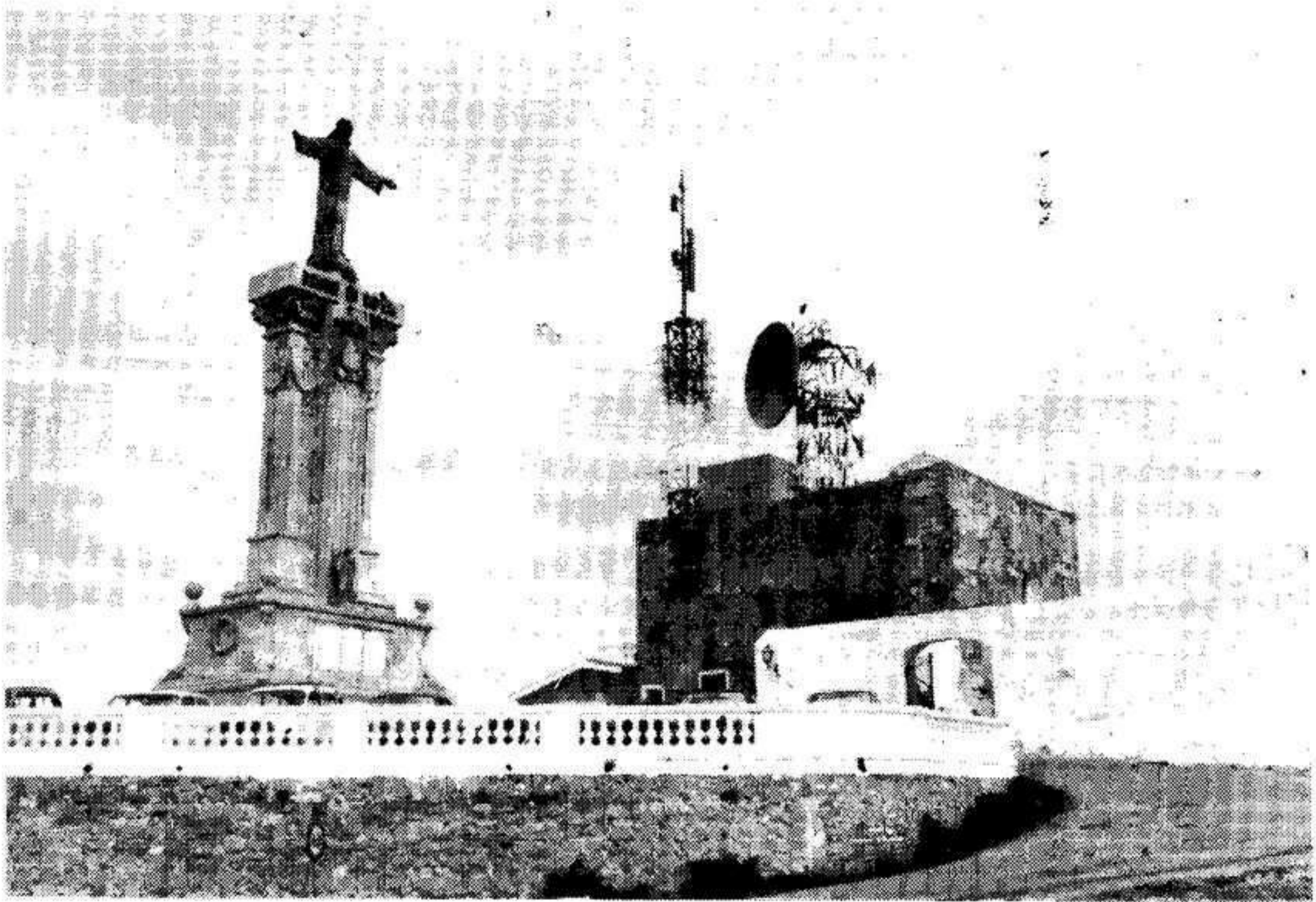
Castell de Sant Felip, vegeu pàg. 462.

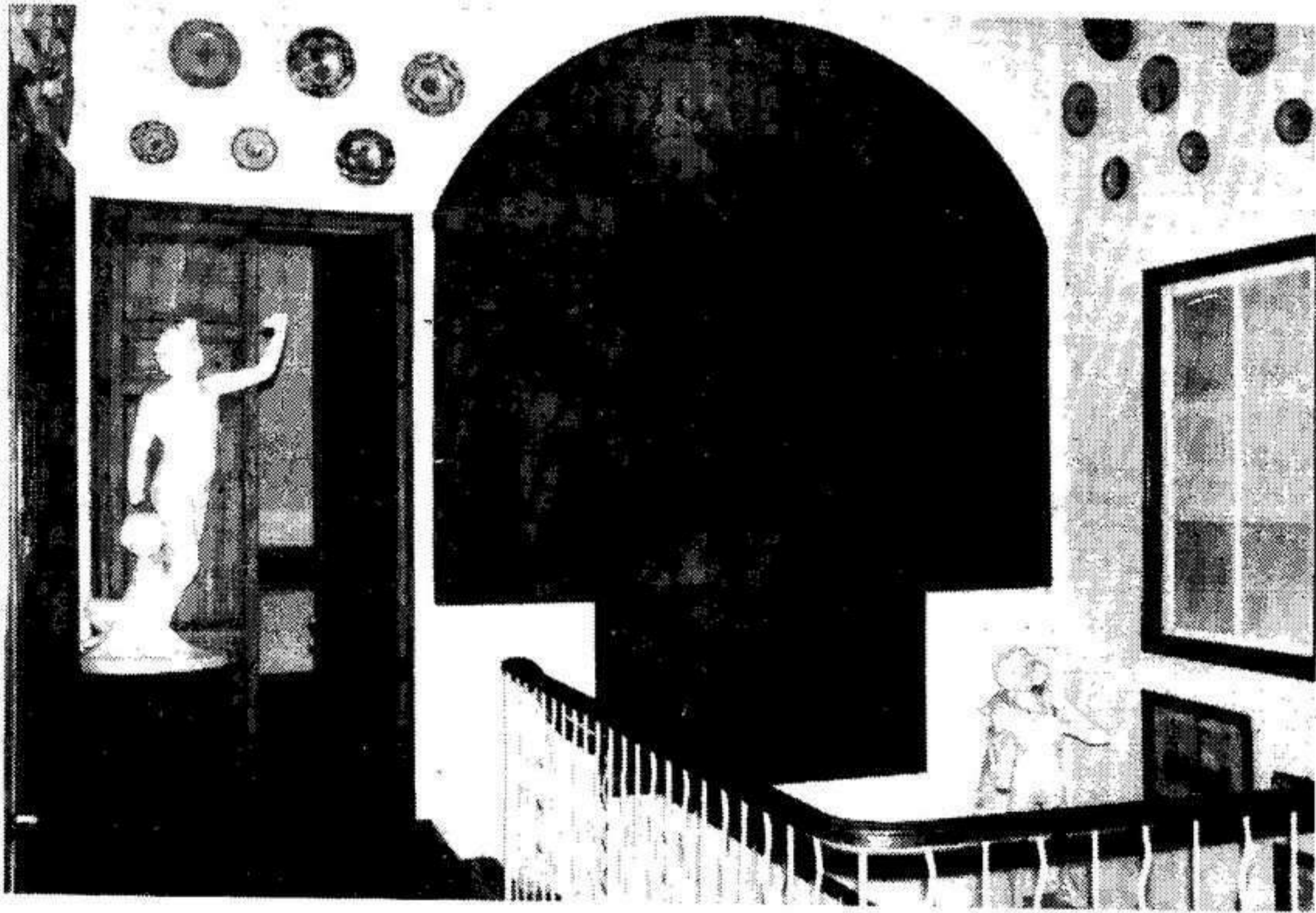
Torre de defensa (Castell de Sant Nicolau), vegeu pàg. 391.

Port de Maó, vegeu pàg. 466.

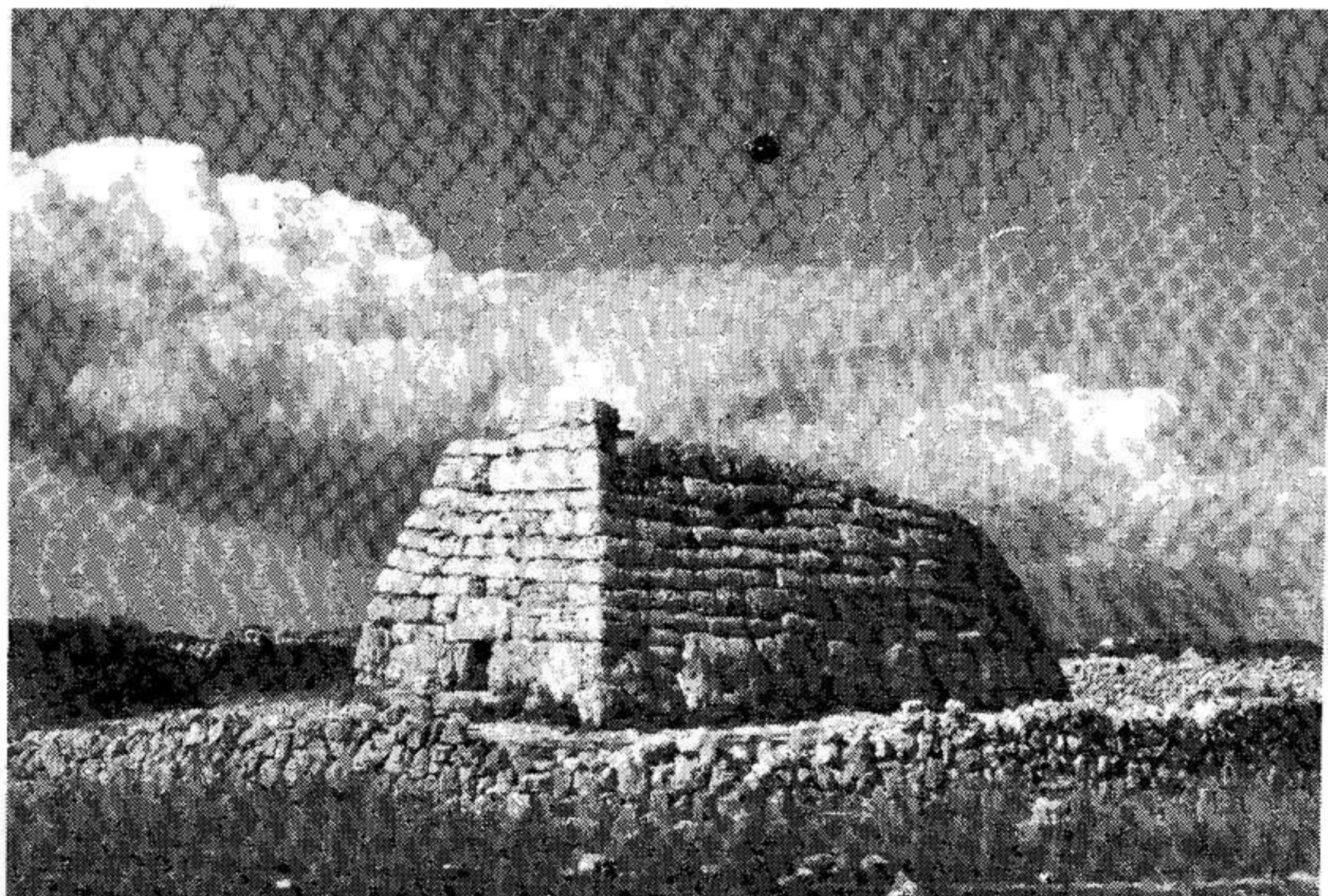

Santuari de El Toro, vegeu pàg. 480.

Ateneu de Maó, vegeu pàg. 486.

Teatre Principal de Maó.
vegeu pàg. 475

Naveta d'Es Tudons, vegeu pàg. 487.

SUMARI

Pròleg	379
Les comunicacions.	380
Les distàncies	381
El cabotatge.	382
El viatge de Nelson	383
Simó Ballester.	384
Emigrants menorquins	385
Isabel II.	386
Les Cavalleries	387
Epidèmies	388
El viatge tràgic de l'amo En Xec de S'Uastrà	389
Els corsaris anti-francesos	390
Torres de defensa	391
L'illa.	392
L'any dels casaments	393
El viatge d'Alfons III	394
Molins i Moliners.	395
El port de Ciutadella	396
Les festes de 1812	397
El Paborde	398
Els militars en el segle XVII.	399
Guerra de Menorca	400
El Turisme.	401
El convent de concepcionistes	402
Tractat d'Utrecht	403
Formatge.	404
La Llengua.	405
Salsa maonesa.	406

La pre-renaixença	407
Les ovelles	408
El Llatzaret	409
La calç	410
Els foners.	411
La llegenda d'En Noroi.	412
El Portal de Sant Roc.	413
Època pre-romana	414
El naufragi del "General Chanzy"	415
L'orgue de Santa Maria.	416
Sir Richard Kane.	417
El bisbe Sever	418
Els orígens de l'illa.	419
La tragèdia de Ciutadella.	420
El mobiliari menorquí	421
El calçat	422
Ramaderia	423
L'aigua	424
Rutes comercials	425
Els governadors anglesos	426
Els convents religiosos	427
El viatge de Pere el Gran	428
La població	429
El dubte de 1706.	430
El Quaternari	431
Els porcs	432
Incursions sarraïnes	433
L'analfabetisme.	434
La bijuteria	435
Cronologia del segle XVIII	436
El Pariatge	437
L'arribada dels anglesos	438
El cap d'Artrutx	439
Governadors espanyols i francesos	440
L'art de fumar en pipa	441
D'Artrutx a Bajolí.	442
Vaquí o Boví	443
Ferragut	444
Els pares de "Sant Lluís"	445
Cala Galdana i les platges de Migjorn	446
Torres de vigilància	447
La terra.	448

Els registres sacramentals	449
Els Llocs	450
Les torres predials	451
Angel Ruiz i Pablo	452
El folklore menorquí	453
Els amitgers	454
L'illa de l'Aire i el seu entorn.	455
Menorca espanyola	456
El joc de la bolla	457
Els cristians del segle V	458
Mario Verdaguer	459
La pobresa del segle XIV.	460
Els corsaris anti-anglesos	461
El castell de Sant Felip	462
De la Mola al Grau.	463
Lafuente	464
Lannion.	465
Port - Maó	466
El Decret de Nova Planta	467
Materna.	468
Sant Joan.	469
La Miranda.	470
Les belleses del Nord	471
Llinatges i altres mots.	472
El barroc	473
Visitants il.lustres	474
L'òpera de Maó.	475
L'estudi arqueològic.	476
La música popular	477
Les aus	478
Altres edificis	479
El Toro.	480
Quadrado.	481
Parets i barraques	482
La mercaderia.	483
Murades de Ciutadella	484
Talaiots	485
Museu i Ateneu de Maó	486
La Naveta dels Tudons	487
Francesc de B. Moll	488
Per acabar	489
Nota bibliogràfica	491

Aquest treball va obtenir el Premi Ateneu 1979.

ORIGEN, DESARROLLO Y CONSOLIDACION DE LA GRAN PROPIEDAD EN MENORCA (SIGLOS XIII-XIX)

JOSE L. TERRON PONCE

Debido a la extensión cronológica del problema histórico que nos ocupa, es evidente que no lo vamos a tratar aquí de forma exhaustiva. Nos limitaremos, por tanto, a indicar una serie de pautas, que en su día deberán ser ampliadas, para establecer un conjunto de conclusiones en sentido amplio y probadas suficientemente; ya que, lo que aquí y ahora se dirá, es un simple atisbo, un mínimo estado de la cuestión, que abre un camino de interpretación posible y cuya meta sólo podrá alcanzarse a posteriori.

Sin embargo anticipo ya, que no pienso detenerme en esta etapa del proceso, sino que prometo, con una actitud finalista, agotar en un futuro todas las posibilidades que me ofrezca la documentación existente al respecto, para ofrecer en su día, un estudio profundo de las estructuras socioeconómicas menorquinas de este largo período de nuestra historia local, con el fin de comprender su trabazón y explicar desde ella, las relaciones de causa-efecto de nuestro devenir histórico. Dicho esto, abordemos ya el término y objeto de nuestra disertación.

José Luis Terrón es militar e historiador. Esta conferencia fue leída en el Ateneo de Mahón el 7 de enero de 1.983.

En principio y para poder entrar de lleno en el tema, creemos necesario establecer un obligatorio punto de partida. Debido a la pervivencia secular de nuestras instituciones medievales durante toda la Edad Moderna, eso sí, convenientemente matizadas, este punto de partida se retrotrae, evidentemente, a la conquista de Menorca por Alfonso III de Aragón en 1.287.

Reconquistada Menorca a los musulmanes por el rey aragonés y pasando por alto los aspectos militares del hecho histórico, por otra parte suficientemente abordados por muchos historiadores locales; vamos a desarrollar los que tratan sobre el carácter de la propiedad de los bienes muebles e inmuebles de la isla, después de su paso a manos cristianas.

Desde ese momento, los bienes de Menorca quedarán en manos de Alfonso III y sobre ellos poseerá la propiedad, el señorío y la jurisdicción. Precisemos ahora cada uno de estos términos.

La propiedad alodial, implica que, desde el momento de la conquista, el rey poseerá el dominio absoluto, directo, útil y libre de prestaciones de ningún tipo, de todos los bienes de Menorca en Alodio.

El señorío, que era el poder coactivo derivado del privilegio por el cual, el rey, no como tal, sino como señor privado, podía percibir determinadas prestaciones personales y/o reales de los campesinos, o cederlas a la nobleza.

El tercer aspecto de la potestad real sobre Menorca, era la **jurisdicción**, que conllevaba la administración de justicia y el cobro de tributos de carácter jurisdiccional, tales como el diezmo, el laudemio o la fadiga, términos estos que precisaremos más adelante.

La combinación de la propiedad, el señorío y la jurisdicción, en manos del monarca, elementos que por otra parte casi siempre van unidos en el régimen de propiedad medieval, definirán a la nueva tierra adquirida como **un señorío solariego y jurisdiccional de realengo**.

Remitiéndonos ahora a los hechos, vemos como Alfonso III hizo uso, como bien señala María Luisa Serra, de su privilegio de

donación, cediendo tierras a muchos de los que le acompañaron en la conquista, pero realizándolo de una manera un tanto alegre e irresponsable.

Esta situación se mantuvo durante algún tiempo, pero los problemas que suscitó, hubieron de desembocar, necesariamente, en algún tipo de reforma a corto plazo. Esta reforma sería abordada durante el reinado de Jaime II de Mallorca, cuando este reino, después del tratado de Agnani, se independizará del de Aragón por algún tiempo. El rey mallorquín reestructurará notablemente y de una forma más medida y racional el reparto efectuado por su antecesor.

Detallemos, ahora, las características de esta reestructuración efectuada en 1301, porque sus consecuencias permanecerán, convenientemente matizadas, durante el resto de la Edad Media y aún de la Moderna, hasta el siglo XIX.

En principio diremos que las bases desde las que Jaime II establece su reforma obedecen a las mismas causas que llevaron a Alfonso III a repartir las tierras de Menorca, es decir, fomentar y mantener la repoblación de la isla, por una parte y contribuir a su defensa por la otra. El régimen de propiedad por el que el rey mallorquín redistribuyó las tierras de la Balear Menor estaba basado en el establecimiento de un 30 por ciento aproximadamente de las mismas con carácter de feudos, las denominadas cavallerías, repartiendo el otro 70 por ciento como posesiones a censo enfiteútico o aparcería.

Veamos ahora cuales son los matices de cada una de estas clases de propiedad, según las especifica el documento de concesión:

El modelo de cesión de tierras efectuado por Jaime II pertenece, en líneas generales, a la tendencia bajomedieval que denominaremos de feudalismo avanzado. Antes de continuar, detengámonos un momento para explicar, de forma sucinta, qué queremos decir cuando denominamos como de feudalismo avanzado, a este específico y coyuntural aspecto del régimen de propiedad bajomedieval.

El feudalismo avanzado, es un fenómeno derivado de la

fuerte y creciente impronta del poder real sobre la nobleza hacia el fin del medioevo y de la suavización del status de los campesinos. Todo ello apoyado jurídicamente en la progresiva influencia del derecho romano. Este fenómeno afecta, tanto a **las relaciones feudo-vasalláticas**, es decir a los mecanismos de subordinación aplicados por el rey a la nobleza, como a **las relaciones feudo-señoriales** que son, por otro lado, los mecanismos de subordinación aplicados por el rey y/o la nobleza a los campesinos.

En lo que respecta a las relaciones feudo-vasalláticas y enlazando con el incremento del poder real antes citado, destaca la recuperación progresiva por el monarca de la facultad jurisdiccional, el llamado mero y mixto imperio que, poco a poco, es arrebatado o no concedido a la nobleza.

A su vez, por lo que atañe a las relaciones feudo-señoriales asistimos a la sustitución gradual de las gravosas prestaciones personales de los campesinos: servidumbre de la gleba, corveas, etc., por otras de matiz económico en forma de contratos agrarios, tales como arrendamientos, aparcería, o censos enfiteúticos.

Este último, el censo enfiteútico, contemplará el acceso a la propiedad de los estamentos no privilegiados de la sociedad medieval, hasta ahora solo privativa de la nobleza feudal.

Efectivamente, el campesino enfiteuta o censatario, recibirá el dominio útil o propiedad subordinada, del señor o censalista, que se reservará el dominio directo o propiedad eminente. Esta división del dominio y por tanto de la propiedad, hasta ahora exclusiva de los contratos **in feudum**, entre señor feudal y feudatario noble, se hacen extensivos a los campesinos; aunque entre unos y otros existe una diferencia esencial: en los contratos enfiteúticos interviene precio, merced o canon anual, mientras que en los feudales no existe tal, pero sí la especial obligación de fidelidad y homenaje, que trae aparejada la prestación de servicios feudales de carácter militar o consultivo; el llamado "*auxilium et consilium*" que el feudatario debe a su señor feudal.

Asistimos, pues, en esta tesitura, a una democratización de la propiedad en cierto sentido y decimos en cierto sentido, porque este nuevo modelo de propiedad plebeya no elimina las relaciones señoriales de dependencia ya que, los contratos de división de dominio, no se realizaban entre partes legalmente iguales, sino que conservaban el carácter subordinante típico de la sociedad medieval jerarquizada. El contrato enfiteútico lo es, al fin y al cabo, por concesión graciosa del señor, propietario absoluto que decide dividir su propiedad y nunca el resultado de la voluntad igualitaria de las partes.

Nos interesa incidir especialmente sobre esta cuestión, porque la falta de clarificación sobre los criterios de la propiedad medieval en Menorca y el intento de establecer un paralelismo entre los contratos antiguos y actuales ha producido, a nuestro entender, numerosas confusiones entre muchos historiadores.

Este es el caso de María Luisa Serra y Tomás Vidal Bendito, cuando consideran a los enfiteutas menorquinas creados por Jaime II, como "*propietarios de hecho*".

No podemos estar de acuerdo con estos autores, como tampoco lo estamos con Alvaro Santamaría, cuando, refiriéndose a la propiedad y la división del dominio en Mallorca, afirma que el dominio directo es el equivalente antiguo del actual concepto de propiedad y el útil al de posesión.

Esto no es así, desde nuestro punto de vista, ya que, el término contemporáneo de propiedad privada es unívoco y no admite división alguna de la misma, ni implica relaciones de subordinación entre las partes contratantes, en caso de arriendo o aparcería; como tampoco existen facultades jurisdiccionales o señoriales a cargo del propietario.

Por todo lo dicho, y volviendo a nuestras consideraciones generales, sacamos la conclusión de que, en esta tendencia neo-feudal, influida por el derecho romano; verían algunas formas del feudalismo clásico, pero no su contenido subordinante y jerarquizado, procedente de una sociedad que no tenía nada de igualitaria.

Veamos ahora cómo afectan estas cuestiones globales a la

propiedad menorquina, derivada del reparto de Jaime II de Mallorca, al cual, hemos calificado previamente como de tendencia feudal-avanzada.

Sobre los feudos o cavallerías; que el monarca mallorquín cedió a la nobleza local, transformando su propiedad alodial en feudal; exigió una serie de contraprestaciones de matiz feudo-vasallático-personal, tales como: el mantenimiento de un caballo armado para acudir en defensa de la isla si fuese necesario y la obligación del **cavaller** de residir en Menorca para favorecer el poblamiento.

A la vez que el rey exigía esta serie de deberes de carácter feudal a la nobleza feudataria, les concedió determinados derechos, así, la propiedad y señorío territorial; consistente en el dominio directo y útil de la cavallería, con la potestad de ceder este último a terceros, a cambio de un censo señorial, el cual, analizaremos más adelante.

Vemos, en este último sentido, uno de los aspectos avanzados de las características de estos feudos: la posibilidad de establecer contratos agrarios entre el feudatario y los campesinos.

Este dominio territorial del señor, sin embargo, está limitado por la extensión del feudo, que Jaime II fija en la cantidad de terreno que pueda labrarse con quince yuntas de bueyes sarrazenistas y todo lo que exceda de esta extensión, el cavaller deberá venderlo o cederlo.

Respecto a la jurisdicción sobre el feudo y siguiendo la tradición incorporacionista de la que hemos hablado, el rey se reservaba la administración de justicia, que hará extensiva, además, al resto de las tierras de la isla y cuyos pormenores se detallan en el documento de "*las libertades y franquezas*", en el que aparece la figura del **baile general**, como representante y administrador de la justicia real. Por todo ello, el cavaller no será señor jurisdiccional en sentido amplio, "*señor de horca y cuchillo*" según el decir popular, pero en cambio recibirá del rey determinados derechos jurisdiccionales restringidos en calidad de tributos, tales como:

—**Los diezmos**, que el cavaller tiene derecho a cobrar en su señorío y de los que sin embargo está exento.

—**El laudemio**, si decide ceder a terceros parte del dominio útil de la cavallería, ya que, si lo cedía íntegro, éste tributo lo cobraría el monarca. En este caso se trata de un tributo de carácter jurisdiccional, que percibe el feudatario, dueño del dominio directo, cuando, habiendo cedido a otro el dominio útil, éste a su vez lo vende o enajena. El laudemio es similar a la alcábala castellana y en Menorca el correspondiente a las cavallerías se denominó "*lluisme encamerat*".

Por último, Jaime II y con respecto al feudo menorquín, estableció su amortización, es decir, aseguró su mantenimiento unicidad y pervivencia por tiempo inmemorial, prohibiendo la división o enajenación del dominio directo a otro que no fuera un único heredero, por lo que establece sobre él la sucesión **in stirpem** es decir, que el feudatario y sus sucesores en la titularidad del feudo, no son en realidad propietarios individuales del mismo, sino simplemente **depositarios temporales** de una propiedad que pertenece a toda su familia, tanto a sus antepasados vivos o difuntos, como a sus descendientes, vivos o no nacidos.

Delimitadas las características fundamentales de los nuevos feudos, veamos a continuación qué régimen de propiedad estableció el monarca mallorquín, para el resto de las tierras menorquinas.

En principio diremos que el rey se reservó la propiedad alodial y el dominio directo de las restantes tierras no sujetas a feudo, manteniéndolas en su realengo y cediendo el dominio útil a una determinada parte de los campesinos, a censo enfiteútico o aparcería. Este censo, con sus derechos y obligaciones, se donaba con carácter perpetuo, hereditario e irredimible, con lo que se consuma la amortización de los bienes sujetos al mismo, tanto por parte del censalista, en este caso el rey, como por la del campesino censatario.

Estas son las que María Luisa Serra y Tomás Vidal Bendito llaman "*tierras de realengo*" y se diferencian de las cavallerías,

tanto por la prestación de canon anual en vez de vasallática, como por el hecho de haberse concedido perpetuamente, no **in stirpem**, sino **in capita**, es decir, en dominio útil individual y no familiar, por lo que el censatario podía enajenarla o venderla a otro campesino, pagando el correspondiente laudemio al rey. Esto quiere decir que el carácter perpetuo se refiere a la donación, no importando que la tierra cambie de dueño o permanezca por siempre en una sola familia.

Por último, efectuado el reparto del realengo, Jaime II fijó sobre estas tierras una serie de tributos jurisdiccionales tales como agrario, diezmo, fadiga, peso, medida, ancoraje, laudemio, etc.

Solucionados estos problemas, el rey mallorquín se preocupó a continuación de establecer el régimen económico de los bienes inmuebles de carácter urbano, tales como casas, huertos, viñas, etc. que fueron dados a censo reservativo, el cual pertenece a otra modalidad censual y en el que, a diferencia del enfitéutico, el dueño cede a segundas personas el dominio pleno sobre la cosa, a cambio de un censo anual a perpetuidad, que es el único derecho que el antiguo dueño mantiene sobre el inmueble. Establecidas las bases de partida del régimen jurídico-económico en Menorca, que perdurará apenas sin cambios hasta el siglo XIX, veamos ahora cómo evolucionó a través de los tiempos.

Después de 1.301, existe un lapsus de dos siglos, el período comprendido entre esa fecha y 1.600, del que apenas tenemos noticias. Esta ausencia de fuentes tiene como causa fundamental el saqueo de Ciudadela por los turcos en 1.558, por lo que conocemos sólo muy fragmentariamente la evolución de la propiedad en esta época, aunque últimamente y gracias a las valiosas aportaciones de Murillo, Rosselló y los hermanos Sastre Portella, conocemos más datos sobre este oscuro período de nuestra historia local.

También algunos documentos correspondientes al último tercio del siglo XVI nos dan noticia de una serie de fenómenos que ocurrieron en la época inmediatamente posterior al llamado

"any de sa desgràcia". Efectivamente, en los años posteriores al saqueo de Ciudadela y debido a la pérdida de escrituras de posesión de las tierras, se cometieron gran cantidad de abusos, tales como, ocupación ilegal de propiedades, impago de impuestos, etc. También hemos observado el alto número de venta de posesiones de realengo y alguna cavallería incluso, que hubo de ser devuelta a sus poseedores primitivos, con ocasión de pleito impuesto por sus herederos. Nos referimos concretamente a la cavallería de Turmaden.

Todo este movimiento de propiedades, fue debido a la necesidad de muchos menorquines, que tenían familiares apresados por los turcos, de obtener dinero para pagar su rescate. En vista de todas estas circunstancias, el rey Felipe II decidió reordenar la legislación sobre propiedades en Menorca, tanto para evitar los abusos, como para controlar de nuevo el pago de tributos. Por ello dictó una serie de disposiciones al respecto, entre otras la creación de las oficinas del Real Patrimonio, tal como las conocemos durante la Edad Moderna y, por medio de un pregón, ordenó el 12 de Enero de 1.577, que se realizara una cabrevación general. En este último sentido estableció que los individuos que se consideraran propietarios de un inmueble hicieran una declaración jurada sobre su posesión, si habían perdido las escrituras y que ésta, junto a la correspondiente inscripción en el registro, sirviera en adelante como título legítimo. Es fácil comprender que esta medida iba a consumir muchas arbitrariedades, pero posiblemente no hubiese otro modo de solucionar el problema.

Lo cierto es que el **capbreu** sufrió numerosos retrasos y hubieron de pasar más de dos décadas antes de que se reunieran todos los datos, terminándose de confeccionar en 1.600. Este es el famoso **capbreu** de 1.600 que nos cita Ramis en sus famosos cuadernos.

Vidal Bendito, haciendo uso de la información que sobre el citado **capbreu** da Ramis y comparándola con algunos datos que suministra Riudavets, cree haber encontrado la relación de los propietarios de las cavallerías en 1.600, pero, desde nuestro pun-

to de vista, esta comparación no es válida, porque muchos de los propietarios citados como de 1.600 por Vidal, son en realidad de principios del s. XVIII. El caso más claro es el de Margarita Olives y Quart. Esta afirmación la realizamos en función de determinada documentación protocolaria, que hemos consultado en el Archivo Histórico Nacional.

Otro elemento que merece nuestra atención, relacionado con el **capbreu** de 1.600, es la cuestión de los alodios. Ramis, junto a la relación de las cavallerías existentes a principios del XVII, cita también otras propiedades, a las que llama alodios, con unas características muy específicas y cuyo origen nos es desconocido por no figurar entre las donaciones de Jaime II. Pues bien, efectuado el análisis de sus aspectos jurídicos, hemos llegado a la conclusión de que su denominación —en este caso atribuible a Ramis— de alodios, puede ser equívoca ya que, la palabra alodio podía tener varias acepciones. En primer lugar significaba propiedad libre comparable, en cierto sentido, con la actual propiedad privada, pero el término alodial utilizado de forma adjetivada, significa también señorío no feudal, es decir, propiedad señorial que no rinde prestaciones de carácter feudo-vasallático a nadie, pero cuyo beneficiario posee a su vez derechos señoriales sobre los campesinos.

Este es el caso del alodio menorquín, que es en realidad un señorío alodial, pues podemos comprobar por los datos del **capbreu** de 1.600, que los propietarios de los alodios poseían los mismos derechos señoriales de los de las cavallerías (percepción de diezmos, parte de laudemios, etc.) pero a diferencia de éstos, no prestaban servicio de caballo armado.

Establecido el punto de partida de la evolución regular de la propiedad en el **capbreu** de 1.600, efectuaremos ahora un estudio restringido de sus características durante el siglo XVII, a través de una determinada documentación consultada en el Archivo Histórico Nacional; que nos arrojará alguna luz sobre la distribución de la gran propiedad entre algunas familias nobles de Ciudadela, tales como los Quart, Martí, Cardona y Olives. Veamos, pues, en qué consisten estas propiedades, cuál era su

régimen jurídico, su forma de explotación y las relaciones sociales entre sus propietarios y los campesinos.

Estas familias, cuyos apellidos se remontan, en algunos casos, a la época de la conquista, son los descendientes de los antiguos beneficiarios de las cavallerías y hemos podido comprobar que, cada una de ellas, poseía en el siglo XVII varios de estos feudos. Probablemente esta acumulación tuvo su origen en una hábil política de matrimonios.

Respecto a su régimen jurídico, estos feudos o cavallerías mantenían el mismo status establecido siglos atrás por Jaime II. Su característica más acusada estribaba en ofrecer una variante con respecto al feudo clásico, ya que, mientras que en este último el dominio directo pertenecía al rey y el útil al feudatario, quien, a cambio de él, prestaba un servicio vasallático, en el modelo menorquín, el cavaller poseía además del dominio útil, parte del directo que compartía con el rey.

El **capbreu** de 1.600 nos ofrece ejemplos de lo que acabamos de decir, cuando comprobamos que las prerrogativas correspondientes al dominio directo, tales como, el diezmo o laudemio, se reparten, en algunos casos, entre el rey y el **cavaller**.

También hemos podido constatar, la existencia de dos tipos de cavallería, que, siguiendo la tipología de Alvaro Santamaría, definiremos como **cavallería/tierra** y **cavallería/renta**. La primera llevaba aneja la propiedad de tierras y la segunda consistía, exclusivamente, en la prestación de caballo armado a cambio de una pensión o renta anual, pagada al **cavaller** por el Real Patrimonio.

En el siglo XVII conocemos el caso de una **cavallería/renta** en Menorca, se trata de la cavallería de Quart Garaldo, perteneciente a la familia Quart, que no tenía tierras y percibía del Real Patrimonio una renta anual de 25 libras. Sabemos también que, como era típico en el régimen feudal, las cavallerías no debían estar necesariamente unidas geográficamente. Este es el caso de la cavallería de Torre Saura, que comprendía las tierras de Son Saura y Binifabini.

Respecto al régimen de explotación de las cavallerías, nada

se dice en la documentación consultada, ya que, los inventarios, a los que hemos tenido acceso, sólo reflejan las rentas anuales que producían, sin especificar si se cultivaban en régimen de aparcería, arrendamiento, enfiteusis o de forma directa. Sin embargo la existencia de laudemios, que implicaba la posible enajenación "*in cápita*" del dominio útil, nos indica que podían estar cedidas en enfiteusis. Además, en algunos casos aparecen una clase de labradores llamados braceros o **bracers**, que podían ser los campesinos que las cultivaban en forma directa, para el arrendatario enfiteuta o cavaller.

Estos son, en general, los aspectos jurídicos más destacados del régimen de cavallerías en el siglo XVII, pero debemos constatar también que las familias nobles de Ciudadela, poseían, además de estos feudos, el dominio útil de numerosas tierras de realengo como enfiteutas del rey, por las que pagaban el correspondiente censo a la corona.

De estas tierras sí conocemos su forma de explotación: los enfiteutas, es decir la nobleza, las tenía arrendadas a "*annua merced*", a cambio de un canon anual en frutos y dinero.

Conviene señalar, por la mayoría de los testimonios que poseemos que, en el siglo XVII, el arrendamiento a "*annua merced*" es la forma más normal de contrato agrario para la explotación de tierras en Menorca, habiendo caído en desuso la aparcería, que sin embargo recobrará su vigencia a fines del siglo XVIII y desde entonces será la forma más normal de explotación. Además este cambio obedece a cierta lógica, al señor le resulta más beneficioso la obtención de una renta anual fija, que someterse al riesgo de compartir la cosecha con el aparcerero, con los prejuicios que esto suponía en los años de condiciones meteorológicas adversas.

Además, estos nobles menorquines del XVII, poseían también algunas tierras en alodio o señorío alodial, tal como hemos definido previamente esta particular forma de propiedad.

Por último y además de las rentas producidas por sus tierras, los señores del XVII percibían sustanciosas ganancias de censos reservativos sobre casas y de otra nueva modalidad de censo: el

censo consignativo sobre las haciendas de otros propietarios.

El censo consignativo consistía en los réditos recibidos por la prestación de un capital y cuyo pago es avalado por el beneficiario del préstamo, cargándolo en forma de hipoteca sobre su hacienda. Este censo se diferenciaba del llamado "*censal menorquín*", en que era un derecho sobre bienes reales, los cuales, en caso de venta, gravaban al nuevo poseedor. Mientras que, el censal, era un derecho sobre las personas de los beneficiarios del préstamo, que respondían directamente y no con su hacienda. Estos últimos aparecen en Menorca cargados sobre las Universidades.

Hemos hablado hasta ahora, de los ingresos de estas familias, pero también tenían sus gastos, deudas y gravámenes, ya que, no sólo prestaban dinero, sino que en numerosas ocasiones lo habían recibido a su vez en calidad de préstamo, por lo que tenían gravadas sus haciendas, incluso las cavallerías, con los antedichos censos consignativos, pero en menor cuantía, por supuesto, que los que ellos recibían.

Por otra parte, eran poseedores de algunos beneficios eclesiásticos y capellanías, que les proporcionaban gastos pero que, evidentemente, suponían para sus familias el prestigio debido a su abolengo.

Por último y en relación con sus costumbres testamentarias diremos que, las grandes familias ciudadelanas, reservaban una parte de las cláusulas de su testamento para lo que denominaremos "*pro salvatione anima mea*" entregando numerosas donaciones en dinero y especies a la Iglesia, para celebración de misas en sufragio de su alma y limosnas de todo tipo.

A su vez, en una segunda parte del testamento, nombraban herederos. Solían hacerlo aunque no siempre, en favor del hijo mayor, instituyendo así un mayorazgo por simple voluntad del testador, denominado "*vínculo y fideicomiso*" ya que el mayorazgo clásico de concesión real es raro en la isla, aunque existe un precedente: el fundado por Miguel Leonardo de Cardona, primer barón de Lluriach, en la persona de su hijo Nicolás

Esteban, concedido por cédula real de Carlos II el 11 de octubre de 1.695.

Pasemos ahora al siglo XVIII y veamos los cambios producidos durante esta centuria en la estructura de la gran propiedad. Durante la primera mitad del dieciocho, asistimos a una progresiva acumulación de patrimonios, por otra parte ya iniciada centurias atrás, como consecuencia de una hábil política de matrimonios; tanto entre los miembros de las principales familias nobles, como entre los de una misma familia en tercer grado de consanguinidad. También se dá en este momento, el fenómeno de cambio de titularidad de las propiedades de una familia, por extinción de la línea masculina, en favor de otra. Por lo que, al casarse la última heredera de un patrimonio, cuyo apellido se extingue, con un varón de otra estirpe, sus bienes pasarán a integrarse en los de su consorte y heredados por toda su descendencia.

Estas combinaciones se dan, sobre todo, en la familia Olives, la cual, por matrimonio de varios de sus miembros varones, a fines del XVII, con las últimas herederas de los apellidos Quart y Martí, accederán a la posesión de los extensos patrimonios de estas familias. Este es el caso de Marcos Olives y su nieto Bernardo Magín Olives y Martorell, que casan, respectivamente, con Francisca Martí y Margarita Quart y heredan sus patrimonios, los cuales ambos, acabarán unificados más adelante, cuando dos de las ramas de Olives se unan, por el matrimonio, en 1.761, de Bernardo Olives, nieto de Bernardo Magín y su prima Francisca Olives, tataranieta de Marcos, ambos padres del primer conde de Torresaura, Bernardo Ignacio Olives y Olives, quien heredará así, unidos, los patrimonios Quart, Martí y el propio de Olives y que para dar idea de su extensión pasaremos a enumerar seguidamente.

El conde de Torresaura hereda:

—**Tres cavallerías:** Algayarens, Torresaura y Binicorrás.

—**Las posesiones realengas de:** Son Quart, Torre d'en Quart, Albuera, Son Angladó, Rafal des capità, Son Ignaci, Alfurí de Dalt, San Felip Banyul, Pericó, Torralbet, Santana, Tres Alque-

rías, Rafal Amagat y Rafal d'en Bonet, además de numerosos huertos y casas en Ciudadela.

También ocurre un caso parecido con la familia Cardona. A principios del siglo XVIII, esta familia tenía dos ramas: la de Miguel Leonardo de Cardona, primer barón de Lluriach y la de los descendientes del capitán Gil de Cardona.

En 1.729 y después de haber permanecido las tierras del barón confiscadas por los ingleses desde 1.708, ya que este había sido teniente general de Caballería de los ejércitos felipistas, fueron devueltas a su legítima heredera. Esta era Práxedes Cardona, última descendiente de Gil de Cardona, ya que el barón no había dejado descendencia viva.

Práxedes Cardona casó con Gabriel Olivar y el hijo de ambos, Simón Olivar y Cardona heredó, tanto el título de barón, como las propiedades de Miguel Leonardo, las de su madre y las de su padre.

Veamos ahora lo tocante a los cambios producidos en el régimen jurídico y de explotación de las tierras en el siglo XVIII. A fines de este siglo comprobamos que las cavallerías ya no prestan servicio de caballo armado, han permutado esta prestación vasallática por un tributo en metálico. Además, tanto cavallerías como tierras de realengo, no se explotan en régimen de arriendo a "*annua merced*" sino que se ha generalizado el cultivo por el sistema de aparcería.

Debemos significar al mismo tiempo, que sobre el arrendamiento a "*annua merced*" se había perdido hasta la memoria, como lo demuestra el informe de un técnico agrícola que, en 1.793 escribe a la corte diciendo que: "*En Menorca todas las tierras están dadas en conducción parciaria y no a annua merced, fórmula que no se conoce en la isla...*"

Demostrado suficientemente esta acumulación de patrimonios entre la nobleza ciudadelana, de la que no citamos más ejemplos para no extendernos demasiado, debemos añadir que, además de esta evolución progresiva y evidente de la gran propiedad en Ciudadela, el siglo XVIII contempla también otro fenómeno paralelo, que configurará, desde entonces, el carácter

global de la gran propiedad, no circunscribiéndose exclusivamente a la parte más occidental de la isla.

Efectivamente, desde la recuperación económica que comienza en 1.740, gracias al comercio y al corso, se acumulan importantes capitales, sobre todo en Mahón, ciudad cuyo protagonismo es creciente desde el establecimiento de la capitalidad por los británicos en la villa más oriental de la isla. Es el momento pues, de la aparición de una burguesía mahonesa que se dedica a comprar tierras de realengo, emulando a lo que anteriormente había hecho la nobleza. Sus representantes más característicos son las familias Febrer, Seguí, Lliñá, etc. Los capitales acumulados por esta nueva clase prepotente son considerables a la altura de 1.783. Por ejemplo la fortuna de los Febrer alcanza por estas fechas la cifra de 1.503.556 reales y la de Vidal nada menos que 4.073.665.

Vemos pues, cómo a finales del siglo XVIII, la gran propiedad en Menorca se encuentra acumulada y desarrollada por toda la isla, si bien es cierto que la extensión de la misma sigue siendo superior en Ciudadela y repartida entre las dos clases sociales hegemónicas y hasta cierto punto enfrentadas: la aristocracia y la burguesía comercial y agraria.

Adentrémonos ahora en el siglo XIX para comprobar cómo esta distribución de la propiedad, lejos de desaparecer se consolida, siguiendo cauces paralelos a la situación en el resto de España.

Para comprobar este aserto, debemos esbozar algunos matices de la situación general y aplicar posteriormente los aspectos de la misma que incidirán en la situación menorquina.

Previamente y antes de entrar de lleno en los cambios estructurales de carácter liberal sobre el régimen de la propiedad, que partirán de la obra legislativa de las Cortes de Cádiz, diremos que por parte de los ilustrados, cuyo protagonismo es evidente durante el reinado de Carlos III y parte del de Carlos IV, ya se adivinaba una cierta tendencia liberalizadora de la propiedad, sujeta sin solución de continuidad a las leyes amortizadoras de patrimonios. Este esfuerzo culminará en el intento

desamortizador que propugnarán las leyes de redención de censos, promulgadas en 1.804 y que ocupan todo el título XV del libro X de la Novísima Recopilación.

Debido al número y calidad de los censos menorquines, esta legislación hubiera tenido que afectar a Menorca, liberando sus anquilosados patrimonios, pero nadie pareció aquí hacerles caso y la situación continuó como hasta entonces por lo menos de momento. Lo que no quiere decir, por otra parte, que no se alzarán algunas voces en demanda de cambio.

Efectivamente en época muy temprana, concretamente en 1.783, el asesor civil del Real Patrimonio, Francisco Seguí de Mahón, evacuó una serie de informes al conde de Floridablanca, que son un auténtico manifiesto desamortizador y progresista en materia de economía y demuestra las inquietudes de una determinada facción burguesa de Mahón, que tenía ideas bastante claras sobre la forma de hacer prosperar la estancada economía local, después de la partida de los ingleses. Creemos que vale la pena leer algunos párrafos de dicho informe.

“Es de mucha consideración que si los fideicomisos y vínculos perpetuos se derogasen, resultaría una manifiesta utilidad a la isla en general, porque aquellas tierras que actualmente se hallan poco cultivadas y de poca o ninguna producción, en manos de diferentes particulares, si se pudieran libremente vender, se distribuirían en varias personas, que las comprarían a proporción de sus caudales para cultivarlas y mejorarlas, a fin de poder sacar de ellas un proporcionado fruto y provecho, con que se obtendría una mayor cosecha en la isla y con la cual se aumentarían también los reales diezmos y no sería tan crecida la necesaria introducción de los víveres extranjeros”.

Como ya hemos dicho, Menorca, a pesar de todo, apenas se inmutó por estos intentos desamortizadores y continuó su secular camino tradicional en materia del régimen de la propiedad. Los cambios sustanciales vendrían más adelante con el régimen liberal, a la muerte de Fernando VII. Pero veamos, en líneas generales, el proceso legislativo que suscitó estos cambios

en la Península, para aplicarlo luego, específicamente a Menorca.

Después de la invasión napoleónica, las Cortes establecidas en Cádiz, con mayoría burguesa en su composición, decidieron abordar el espinoso problema del cambio de régimen en lo político, pero también en lo económico. Para ello se barajará como punto de partida, un nuevo concepto de la propiedad, que será el eje de los cambios que acaecerán. Desde este momento se tenderá a crear un nuevo modelo en el que, la propiedad, a diferencia del modelo feudal, deberá ser individual, particular y privada o pública. Estableciendo una clara diferenciación entre ambas, que antes no existía debido a las connotaciones semipúblicas de la propiedad particular, sobre todo en materia de señorío y jurisdicción.

Por otro lado y en función de este criterio unificador, abolieron la división del dominio típico del modelo feudal e intentaron crear una clase media de propietarios privados, suficientemente numerosa, para que sirviera de apoyo social al nuevo régimen liberal que intentaba establecerse.

Para realizar esta conversión, era necesario, pues, eliminar de la estructura de la propiedad los residuos feudales tales como: prestaciones vasalláticas, señoriales y la jurisdicción que debería pasar íntegra al Estado, así como las trabas de carácter legal que no permitían la transmisión, enajenación o venta de las heredades por causa de su amortización.

Veamos ahora los distintos planos de este cambio.

El primero es de orden cuantitativo-cronológico. Las reformas avanzan y retroceden en función de los acontecimientos políticos desde el reinado de Fernando VII a la regencia de María Cristina y culminan en el año 1.837. Desde ese momento se desarrollará una copiosa legislación, que culminará en el Código Civil, promulgado a fines del siglo XIX.

En el plano jurídico, de carácter cualitativo, destaca como medida principal, toda la legislación abolicionista de señoríos, que llevaba implícita la conversión de la propiedad feudal en propiedad privada y, en segundo lugar, las leyes desamortizado-

ras de patrimonios, tanto laicos como eclesiásticos, que liberalizará las transmisiones de bienes.

En el primer aspecto el arranque se produce con la promulgación del Decreto de las Cortes de Cádiz de 6 de octubre de 1.811, en el que se intenta no solo, abolir el régimen feudal, sino incorporar a la Nación los feudos que fueran de tipo jurisdiccional exclusivamente. Por otro lado se establece en el mismo Decreto que los contratos agrarios, pierden su carácter subordinante y desde ese momento se supongan como de particular a particular, en régimen de igualdad. El artículo 14 resume la clara intención del decreto:

“En adelante nadie podrá llamarse señor de vasallos, ejercer jurisdicción, nombrar jueces ni usar de los privilegios y derechos comprendidos en este decreto y el que lo hiciere, perderá el derecho al reintegro en los casos que quedan explicados”.

Finalmente, para delimitar qué propiedades, debido a su carácter jurisdiccional, pasarán a la Nación y cuáles quedarán en propiedad privada de sus antiguos dueños, en el artículo quinto se exige a éstos la previa presentación de títulos. Este artículo es el más controvertido y define, según la aplicación progresiva o restrictiva que permite su ambigüedad, el alcance que se puede dar al decreto. Si su aplicación va a suponer una auténtica reforma agraria o por el contrario la mayoría de los antiguos señores quedarán en posesión de sus tierras consolidándose así la gran propiedad, eso sí, desprovista de su carácter feudal.

El decreto y toda la legislación derivada del mismo, siguió idéntico camino contradictorio que la política española durante el primer tercio del siglo XIX. Al fin, en 1.837, parte de la burguesía nacional renunció a su propia revolución y efectuó la gran transacción con la nobleza, reflejada políticamente en la Constitución de 1.837, la ley electoral de sufragio censitario y, cómo no, en la legislación emanada del decreto de 1.811, al que por la ley aclaratoria de 29 de agosto de 1.837, se le dio una interpretación restrictiva, eliminando toda posibilidad de reforma agraria.

A los antiguos señores se les exime de la presentación de sus títulos y la mayoría de ellos se quedarán con sus extensos territorios para lo cual, ese mismo año, se promulgarán las leyes supresoras de los diezmos y de extinción de mayorazgos que eliminarán de los mismos todos los vestigios feudales y permitirán liberarlas de la amortización secular.

También, por el artículo 10 de la citada ley de 29 de agosto, se acabará con los vestigios de la propiedad dividida y las enfiteusis que tenían este carácter pasarán a propiedad privada de los detentadores del dominio útil, al tiempo que se facilitará la redención de los censos en función de la ley antes citada de 1.804.

Después de esta farragosa relación de los hechos que marcan la ruptura jurídica, que supone el advenimiento del régimen liberal en España, veamos cómo afecta toda esta legislación al caso menorquín.

En primer lugar diremos que la prensa menorquina de la época siguió muy de cerca el desarrollo de estas reformas, concretamente el Eco Menorquín, en sus números del año 1.837, publicó en primera página las distintas leyes que se iban promulgando o restableciendo, así por ejemplo, el correspondiente al día 7 de abril, reproduce el decreto de restablecimiento de la Ley de Cádiz de 1.811.

Examinemos ahora su aplicación en la isla. Sencillamente, las cavallerías pasarán, en 1.837, a propiedad privada de sus antiguos dueños, sin que estos tengan que presentar título alguno para ello, perdiendo, eso sí, todas sus reminiscencias feudales por la supresión de los diezmos y el fin de las prestaciones vasalláticas y señoriales. También sus propietarios las podrán enajenar si lo desean, gracias a la ley de extinción de mayorazgos, aunque en la práctica la mayoría de la nobleza menorquina, conservará la costumbre de legar íntegros sus patrimonios a un solo heredero, **s'hereu**.

También desde entonces los contratos agrarios dejarán de tener un carácter subordinante y se convertirán automáticamente

te en contratos de igual a igual, continuando bajo la forma de aparcería que seguirá siendo la forma dominante.

Por su parte, las tierras de realengo, dejarán de pertenecer al rey como señor alodial y directo y pasarán a propiedad privada de los detentadores del dominio útil, según el mencionado artículo 10 de la ley de 29 de agosto. Sin embargo subsistirá por largo tiempo el pago de los censos ya que, a los censualistas les debió resultar más barato seguir pagándolos, pues suponían una cantidad muy reducida, que redimirlos por su valor.

Todo esto queda verificado por el recuento de las propiedades realengas, realizado por el Real Patrimonio en 1.841, en el que ya no figura el rey como señor alodial y directo de las tierras de realengo, pero sigue percibiendo cerca de 800 censos sobre ellas, que seguirán pagándose a la Corona hasta su redención definitiva por la ley general de desamortización del Real Patrimonio de 12 de marzo de 1.865, en virtud de la cual, los ancestrales bienes de la Corona en Baleares, quedarán reducidos al palacio de la Almudaina y el castillo de Bellver en Palma de Mallorca.

Resumiendo: los viejos patrimonios menorquines, tanto de la nobleza como de la burguesía agraria, formados por las antiguas cavallerías y tierras de realengo, pasarán íntegros a sus detentadores en régimen de propiedad privada.

Durante el siglo XIX, esta propiedad quedará fortalecida y consolidada además, con la promulgación de la Ley Hipotecaria de 8 de febrero de 1.861 que, por su artículo 21, creará el Registro de la Propiedad.

Desarrollada la evolución de las estructuras de la propiedad en Menorca desde el siglo XIII al XIX, se impone ahora la necesidad de interpretar estos datos, para intentar comprender su interacción con los hechos históricos acaecidos durante este largo período de nuestra historia local.

Sin embargo quiero señalar, previamente, que, desde nuestro punto de vista, interacción no quiere decir determinación. En ningún momento planteamos la idea de que, a priori, la evolución de la propiedad sea el motor, la "*causa causans*", de

los acontecimientos, nos limitamos, por tanto, a apuntar su influencia que, en algunos casos, puede ser decisiva pero en otro puede también no serlo.

Por otra parte, como la interpretación de las interacciones en el período que nos ha ocupado, requiere un estudio tan profundo como amplio, que rebasa ampliamente los límites de esta conferencia, nos limitaremos a citar un par de casos ocurridos en el siglo XVIII, a modo de ejemplo.

Efectivamente, muchos de los hechos históricos, acaecidos durante el siglo XVIII en nuestra isla, aunque tuvieron una fuerte componente externa, catalizadora de los mismos, supusieron también la intervención activa de los menorquines en su consecución, quienes hubieron de tomar postura en función de sus tendencias políticas e ideológicas, su status social y, evidentemente, sus intereses económicos, muchos de los cuales tenían que ver con los privilegios forales adquiridos en tiempos de Jaime II.

Comprobemos a continuación este aserto a través de dos ejemplos:

A principios del siglo XVIII y en plena Guerra de Sucesión, muchos menorquines, los más, tomaron partido por el bando carlista. ¿Cuál fue una de las causas? A nuestro entender el hecho de que el archiduque hubiera prometido el mantenimiento de los privilegios forales de los reinos periféricos de la Península, en contra de su oponente, el futuro Felipe V, que pretendía castellanizar legalmente a toda España suprimiéndolos, para establecer un centralismo racionalista de cuño francés.

Pero recordemos que en Menorca, además de los privilegios de carácter político-institucional, existían otros de orden privado, como la posibilidad, por ejemplo, de detentar por tiempo inmemorial, el dominio útil de las tierras de realengo por el pago de un mínimo censo enfitéutico.

Los menorquines que poseían este derecho, tanto nobles como burgueses, temieron que Felipe V les desposeyera de sus tierras. Este miedo, que debió existir realmente, no carecía de fundamento, pues el Borbón después de triunfar en la contien-

da civil y promulgados los decretos de Nueva Planta por los que suprimía las libertades y privilegios de Aragón y Cataluña, desamortizó el realengo de estos reinos. A Menorca no le alcanzó esta medida debido a su cesión a Inglaterra después del tratado de Utrecht. Por todo ello, los menorquines que tenían algo que perder, se pasaron en masa al bando carlista. Para reforzar esta opinión, hemos comprobado que la mayoría de los carlistas menorquines eran propietarios de realengo, pues los cavallers, dueños de varias y extensas cavallerías, no solo no fueron carlistas o felipistas, sino que se inhibieron desde su segura posición feudal, que no provenía de ningún derecho foral, sino que tenía un rango jurídico superior.

El ejemplo típico es el de Bernardo Magín Olives y Martorell, que a diferencia de su hermano Guillermo y su primo Bernardo José, no tomó partido por nadie. Probablemente la seguridad de la herencia Quart, que había recibido de su mujer le permitió inhibirse.

Pero el desarrollo de los acontecimientos no favoreció a nadie en aquella contienda civil, muchas heredades fueron confiscadas, primero por el gobernador Dávila, vencida la insurrección carlista y después por Stanhope, cuando en 1.708, los británicos conquistaron la isla para el archiduque, quien confiscó numerosas propiedades de los felipistas, entre las cuales destaca las del barón de Lluriach, Miguel Leonardo de Cardona, que en aquel momento no residía en la isla, pues ya sabemos que era teniente general de los ejércitos felipistas en la Península y a cuya familia no fueron devueltas hasta 1.729 en la persona de su heredera Práxedes Cardona.

La Guerra de Sucesión nos ha servido de ejemplo para ver cómo, la peculiar estructura de la propiedad de la tierra, movió a los menorquines a abrazar la causa carlista de forma mayoritaria. Es el típico paradigma que sirve para ejemplificar cómo las estructuras de una sociedad pueden influir de alguna manera en el desarrollo de los hechos, lo que justifica una vez más su estudio, para comprender la dinámica histórica.

Pero este no fue el único caso en que se obró esta intereac-

ción durante este convulso siglo, lleno de acontecimientos para Menorca.

Anexionada la isla definitivamente por los británicos después de Utrecht en 1713, la Gran Bretaña respetó en principio los privilegios y franquicias menorquinas, incluso como ya hemos visto, las tierras confiscadas fueron devueltas a sus legítimos dueños y todo volvió a la normalidad secular. Pero, poco a poco, los ingleses, que al principio consideraron Menorca como un simple enclave estratégico, decidieron a la larga convertirla en una auténtica colonia. Para ello era necesario "britanizar" a sus habitantes. La primera medida fue trasladar la capital de Ciudadela a Mahón, para alejar el centro administrativo de la influencia del principal estamento de la isla: la nobleza. A continuación y poco a poco, fueron introduciendo en la nueva capital una serie de familias de origen griego y hebreo, para romper el status social y crear un numeroso grupo pro-británico, al que no dejaron de favorecer en detrimento de la población autóctona.

Nuevamente, pues, amenazaba un serio peligro a los intereses locales, sobre todo cuando los ingleses decidieron desposeer a algún propietario de realengo de su dominio útil, para concedérselo a los griegos quienes, por otra parte, habían obtenido sustanciosas ganancias en el comercio y del corso. Este es el caso de las posesiones realengas de S'Alairó, Son Camaró y Alfurí de Baix, que fueron expropiadas y concedidas a la familia griega de los Alexianos. Sus antiguos propietarios protestaron ante el gobernador Blakeney, quien cargado de razón jurídica, que no moral, les dijo que, poseyendo el rey británico el dominio alodial y directo de las mismas, podía conceder el útil a quien le conviniera.

Evidentemente, la chispa había saltado, el miedo debió apoderarse de nuevo de los menorquines propietarios. Mal lo tuvo que pasar Bernardo Ignacio de Olives, a la sazón baile general de Menorca, cuando en 1754 y en razón de su cargo, tuvo que presenciar la entrega a los Alexianos de la posesión de Alfurí de Baix; tenida cuenta de que él mismo era usufructuario

de su vecina Alfurí de Dalt; el miedo a ser confiscado a su vez, tuvo que pasar forzosamente por su cabeza.

Es evidente que esta circunstancia tuvo que pesar mucho en la opinión isleña, para que muchos propietarios acabaran por adherirse a la causa española, cuando el conde de Floridablanca decidió pulsar la opinión de los menorquines sobre la posible recuperación de Menorca para España. La adhesión en bloque de los estamentos propietarios, nobles o burgueses, no se hizo esperar y pudo tener su origen en ese miedo, lo que por otra parte no quiere decir que no hubiera otros motivos.

Destaquemos ahora los principales representantes de esta adhesión. En Ciudadela, Gabino Martorell, al que se le concedió por su colaboración el marquesado de Albranca; también la familia Quadrado, uno de cuyos hijos vino con Crillón como oficial de infantería y fue el único menorquín que participó en la reconquista de la isla desde el ejército español, posteriormente pasaría a Gibraltar donde resultaría gravemente herido. También en Mahón colaboraron las familias Seguí, Vigo, Vidal y Febrer a quienes se extendió más adelante ejecutoria de hidalguía.

VIDA DE L'ATENEU

CATALINA SEGUI DE VIDAL

Malgrat que l'activitat de l'Ateneu resta durant l'estiu molt minvada, així i tot cal ressenyar qualque conferència (1) i un parell d'exposicions (2).

Per altra banda el "**Jazz-Club Ateneu**" organitzà conjuntament amb l'Ajuntament de Maó el "**I Festival de Jazz**" (3) i dins el "**Festival Internacional de Música**" que organitza anualment "**Joventuts Musicals**" es donaren a la nostra entitat dues conferències sobre Wagner (4).

El "**Grup Filharmònic**", per la seva part, mantingué actuacions durant tot l'estiu, i a finals de setembre el "**Cine-Club**" començà les projeccions (5).

El mes d'agost ens dugué el trist aconteixement del traspàs del nostre apreciat Professor d'Alemanya, "l'Hermano" Antonio Seguí Mercadal; la vacant deixada per ell en els cursos d'Alemanya de l'Ateneu serà ocupada per una Professora nativa.

Finalment, indicar que tots aquests mesos han estat intensos pel que fa a obres de restauració de l'edifici: s'han acondicionat les noves dependències del despatx del President i les de Secretaria a fi d'alliberar espai per allotjar la "**Sala Vives Llull**" de propera inauguració.

Catalina Seguí de Vidal, Secretària 1.ª de l'Ateneu de Maó.

NOTES

- (1) "Medicina Natural" pel Professor A.J. Rallo; "Introducció a l'Espeleologia" organitzada per l'"Unió Excursionista Menorquina"; i "Nicaragua hoy, libre y amenazada" a càrrec del teòleg Ricardo Zúñiga del "Comité de Solidaritat amb Amèrica Llatina".
- (2) Exposició de dibuixos de Frederic Soberats Liegey i una altra d'olis i dibuixos de Raquel A. Medina.
- (3) Actuaren el conjunt "Panama Francis Band and his Savoy Sultans", "Carrie Smith Quarted" i el sextet "Transatlantic".
- (4) Van córrer a càrrec d'Angel F. Mayo.
- (5) "Pepi, Luci, Bom y otras chicas del montón" i "El cuchillo en la cabeza".

REVISTA DE MENORCA

AÑO LXXIV

(Séptima época)

TOMO XXII - 1983

INDICE ALFABETICO DE AUTORES de las materias contenidas en este tomo

ESTUDIOS

ADAME (Matilde).-- El puerto de Mahón y hombres que por él pasaron	335
FORNALS VILLALONGA (Francisco).-- Fortalezas del puerto de Mahón, San Felipe y La Mola.	5
Murallas de Ciudadela.	155
GELLA ITURRIAGA (José).-- La Marina en la Reconquista de Menorca	25
LAFUENTE HERNANDEZ (Eusebio).-- Don Juan de Silva, Conde de Cifuentes, Gobernador de Menorca	53
MARTI CAMPS (Fernando).-- La restitución de la Diócesis de Menorca, consecuencia de la Reconquista española de 1782.	111
MASCARO PASARIUS (Josep). - Los judíos de Menorca en la Baja Edad Media	241
MATA (Micaela). - Los generales extranjeros en la Campaña de Menorca 1781-1782.	133
MATEO ALVAREZ (Bernardo).-- Malacofauna de las aguas dulces y salobres de la Albufera d'Es Grau.	361
MONTOBBIO JOVER (José Ignacio). Menorca española bajo la dominación británica. Testimonio de "En Vermell" ante la Cámara de los Lores en 1741	175
PICO VIVO (Antonio). - El "Mahonés", el primer vapor de Menorca	299
QUINTANA (Josep Ma.). - Reflexions entorn del pensament polític d'Àngel Ruiz i Pablo	283
SALOM (Josep Ma.).-- Tramuntanades	379
TERRON PONCE (José Luis).-- Origen, desarrollo y consolidación de la gran propiedad en Menorca (siglos XIII-XIX).	495
VIDA DE L'ATENEU	
SEGUI DE VIDAL (Catalina). Vida de l'Ateneu	235, 370, 521